

SOVYETLERİN ASKERÎ HAREKAT BÖLGELERİ, TÜRKİSTAN, DEŞT- İ KIPÇAK VE KAFKASLAR'DAKİ JEO-STRATEJİK UNSURLAR

Mustafa KALKAN

Abay Devlet Üniversitesi, Kazak Filoloji Fakültesi
Orta Asya Tarihi Öğretim Üyesi

ÖZET

Sovyetler, Çarlık yönetimini ortadan kaldırdıktan sonra rejimi sağlam temeller üzerine oturtana kadar sıkıntılı dönemler yaşamıştır. Ekim ihtilali, işçi sınıfına sahip olan Slav grupları arasında kabul görmesine rağmen, Türkistan'da ve diğer bölgelerde taraftar bulamamış, buda komünistleri hummalı bir çalışma yapmaya zorlamıştır. Asya insanının benimsemediği hiçbir rejimin bu zengin membada yeşerememesi, komünist rejimin ideologlarını o tarihe kadar tatbik edilmeyen stratejileri sınır tanımadan uygulamaya yöneltmiştir. Rus ideologların ve stratejistlerin, yaklaşık yirmi, yirmi beş yıl süren çalışmaları sonucunda rejime taraftar toplayabilmeleri, Asya'nın derinliklerinde asırlardır hiçbir güç tarafından silinemeyen geleneklerin ve gururun dize gelişi anlamını taşımaktadır.

Asya insanı, dünya strateji tarihine geçen ve bir o kadar acımasız olan yeni bir sistemle tanışmış, ilk kez gerçekleştirilen sistemli katliamlarla karşı karşıya kalmıştır. Rejimin teorisyenleri, demografik katliamı, etnik katliamı, ilmi katliamı ve kültürel katliamı deneyerek "Asyalı ruhunu" ortadan kaldırmanın yollarını aramış, bunun için belirlenen hedefler doğrultusunda milyonlarca Türk'ü acımasızca katletmiştir. Rejimin dişlileri o kadar acımasızca döndürülmüştür ki birçok komünist ideolog bile bu katliamdan kurtulamamıştır. Dünya tarihinde gerçekleştirilen katliamların en büyükleri arasında yer alan bu planları farklı kılan özellik, uygulanan taktiklerin tatbikinden sonraki dönemde içerisinde bıraktığı öldürücü tesirdir. Adeta kitlesel imha niteliği taşıyan bu planların kesin başarısı sağlaması, dünyanın birçok yerinde askerî amaçlar doğrultusunda kullanılmasına neden olmuştur.

Yaklaşık bir asırlık geçmişe sahip olan fakat bıraktığı öldürücü sonuçlar yönüyle Asya halklarının uzun yüzyıllar benliklerini bulmalarını zorlaştıran bu rejim, halen daha benimsenmekte ve etkisini sürdürmektedir. Rejimin, insan psikolojisine silinmez izler kazınması ve yönlendirme gücü, aradan geçen onca süreye rağmen ne kadar etkili olduğunu gösteriyor olması açısından dikkat çekicidir.

Mustafa KALKAN

The Instructor at the Department of Turkology and the History of
Central Asia, the Faculty of Kazakh Letters, the State University, Abay

Mustafa KALKAN/SOVYETLERİN ASKERİ HAREKÂT BÖLGELERİ

ABSTRACT

A long time elapsed for Soviets to make sure that the Communist system was accepted by the community. As the people in Turkistan were against the Communism, the Russian ideologists had to struggle for it about 20-25 years.

The communist ideologists tried to assimilate the Central Asian people in terms of ethnic, scientific, cultural and demographic aspects to have the system acceptable by the people. The strategy followed by the Soviets created problems of unsolvable kind.

For about a century the Asian people have been badly affected by the results of the Communist system which led to the loss of the national identity of the Tatars and Kazaks. The psychological effects and traces of the ex-system from the negative point of view are still common among the people.

XX. ASRIN ÇALKANTILARI VE SOVYETLERİN DOĞUŞU

İnsanların bir araya gelerek sosyal gruplar oluşturup üretim tarzlarını (toplayıcılık, avcılık ve tarım) belirleme safhasından sonra sanayi toplumuna yavaş yavaş geçiş yaptıkları görülür. Sanayileşme, devletlerin yönetim tarzlarındaki değişimle, kapalı küçük yerel kültürlerin, global merkezî kültürlerin tesirlerine maruz kalmalarıyla ve değiştirdiği sosyolojik dengelerle izleyenlerin başını döndürmüştür. Dünya tarihinde, insanların siyasî birlikleri oluşturma ve bir başka üretim şeklini benimseme seyrine yönelişinde, geçen zamanın asırlarla ifade edildiği hatırlanmalıdır.

Bu gelişim seyri içerisinde, bir üretim tarzından diğer üretim tarzına geçişte sosyal-siyasî birçok yeniliğin ve zarurî değişimin oluşması kaçınılmazdır. İnsan fitratının değişmez hükümleri (Gazalî, 1995:33) sanayi toplumunun zecrî tahrikkarlığı ile yok edicilik noktasında daha da belirgin bir hal almıştır. İlm-î siyasetin ve politik psikolojinin her yönü ile muhkem temellere oturtulduğu, teknolojinin siyasî stratejiyle kaynaştığı, acımasız bir sistem meydana gelmiştir. Bu vasıflarıyla XX. asır, birçok yönden insanlık tarihine büyük kayıplar vermiştir. Mülkiyet arzusu, daimî yönetim isteği, tek güç olma iştiağı, teknolojik güçle sömürü ve mükemmeli gerçekleştirme ideali, sanayi toplumunun kazandırdığı değerlerdendir.

Bu değerler, tarım toplumunda da söz konusu olmuş fakat tatbiki noktasındaki başarı oranı, sanayi toplumundaki kadar nüfuz sağlayamamıştır. Sanayi toplumu olmanın gereklerini yerine getiren milletlerin kısa süre içinde sosyal refah yönüyle hızlı bir gelişme kaydettikleri görülmüştür. Sanayi hamlesini gerçekleştiren İngiltere'den sonra bu sıralamada yer alan devletlerden biri de Rusya'dır.

Rusların etnik yönden **Slav** ve **Vareg** gruplarının bir araya gelmesiyle sosyal yapılarını şekillendirdikleri bilinmektedir. **Barmaniya** ve **Babarma** grupları da bu etnik oluşumda önemli rol oynamışlardır. IX. ve X. asırda sosyolojik kaynaşma safhasını tamamlayan Ruslar, bu dönemden sonra siyasî platformda varlık göstermeye başlamışlardır. Rusların XIII. asra kadar askerî ve siyasî tarih açısından dünya tarihinde yer almamış küçük bir knezlik olduğu bilinmektedir. Özellikle **Çar Deli Petro** döneminde "...Rusya'ya çeşitli sanayi dalları getirilmiş ve bu konularla ilgili kanunî düzenlemeler yapılarak, teknolojik ilerleme

kaydedilmiştir (Mercanî,1998:203). Rusya, sanayi atılımı yönüyle gelişimini devam ettirmiş ve XVIII. asırda büyük güçler arasındaki yerini almıştır. XVII. asra kadar dünya askerlik tarihinde yer almayan Ruslar bu tarihten sonra “Slav” unsurunu ön plana çıkarmaya başlamışlardır (Kohn,1983:179; Kurat,1953:2-4).Slav kültürünü oluşturma ve millî değerleri şekillendirme çalışmaları, Çarlık idaresi tarafından kurulan ilmî heyetlerle desteklenmeye başlanmıştır. Çarlık idaresi, kurmuş olduğu ilmî heyetlerle müşterek bir Slav benliği oluşturmaya çalışmış ve bu yayılma alanını Balkanlara kadar genişletmeyi planlamıştır.

Rusya, sanayisini XX. asırda belirli bir noktaya getirmiş olmasına rağmen sosyal yönden patlak veren işçi-işveren mücadelesi toplumun kitlesel olarak ayaklanmasına sebep olmuştur. Tarım toplumundan, sanayi toplumuna geçiş seyrinde milyonlarca insanın işsiz kalması, şehirlere göçün başlaması ve işverenlerin haksız uygulamaları, küçük çaplı isyan hareketlerinin oluşmasına neden olmuştur. Sosyal bünyedeki ve gelir dağılımındaki dengesizlikten dolayı, çeşitli fikir akımlarının da etkisiyle, **1917 Ekim**’inde Rus ihtilali gerçekleşmiştir. Asırlar süren Çarlık yönetiminin ihtilalle devrilmesi ve işçi sınıfının bu idareyi bertaraf ettikten sonra yönetimde etkili olması, sosyal değişim açısından önemlidir. Toplumun sınıflara ayrılması, işçi sınıfını sosyalist fikir sistemleri ile kaynaşmaya zorlamış ve kapitalizmin acımasızlığı, komünist fikirleri bazı kitlelere benimsetmiştir.

Lenin gibi, Rus toplumunun kültürel yapısını-nabzını iyi bilen güçlü bir ideologun başarılı uygulamaları ile hazır olan zemin değerlendirilerek Çarlık rejimine son verilmiştir. Yapılan ihtilalle “İmparatorluğun yönetiminde söz sahibi olan Romanov ailesi ortadan kaldırılmıştır (Arslan,1996:3). Çarlığın sona ermesiyle siyasî teşkilatlanmaya gidilmiş, önceden fikrî temelleri hazırlanan komünist yapı süratle muhkem temeller üzerine oturtulmaya çalışılmıştır. Özellikle Lenin’in eşitlik ilkesi üzerinde durması, mülkiyet ortaklığını ön plana çıkarması ve aynı zamanda Rus Çarlığı döneminde esaret altında tutulan milletlere bağımsızlık vaadinde bulunması, beklenen gelişme programını daha da hızlandırmıştır. Bu programlarla “Sovyetler, her milletin kendi mukadderatını bizzat tayin etmelerini istiyor görünmekle; “Özel tabirlerince sömürgecilikten kurtulma propagandası yapmakla, Batı Avrupa’nın zaten çözülmekte olan sömürgeci imparatorluklarında ihtilaller çıkartarak, yüksek sanayi seviyesine ulaşmış Batılı devletlerin komünizme karşı mukavemetlerini dolambaçlı yollardan da olsa, çöktürmeyi ümit etmektedir (Mende,1961:71).

Ayrıca, “Komünist Parti Merkez Komitesi” ve “Polit Büro Yönetimi” sosyalist fikirlerin tabana yayılması için programlı çalışmalarını tamamlamışlardır. Rus Çarlığı’nın yıkılmasından sonraki dönem içinde “Sovyet Soyuzu”nu (Birliği’ni) oluşturan devletlerarasında Türkler nüfus kesafeti itibarıyla, eski önemlerini korumaya devam etmişlerdir. Komünist Parti üyeleri ve Merkez Teşkilatı, Türk kökenli Rus vatandaşların sosyalist fikirlere olumlu sinyaller vermeyeceklerini bildirdikleri için farklı uygulamalara yönelmişlerdir. Özellikle dinî yaşayışta serbestlik, yönetimde eşitlik ve direk katılım gibi tavizleri vaad etmişlerdir. Bunların yanı sıra göstermelik olarak yarı özerklik veya tam özerklik düşüncesine, rejim sağlam temellere oturtulana kadar müsaade edilmiştir.

Lenin’in 24 Mayıs 1917’de “Rusya Halkları Beyannamesi”nde “Rusya Müslümanları, Volga ve Kırım Tatarları, Sibiryaya ve Türkistan Kırgızları ve Sartları, Kafkas ötesinin Türk ve Tatarları, Çeçenler ve Kafkas Dağlıları, sizler !...Camileri ve ibadethaneleri yıktırılmış, inanışları, gelenekleri, çarlar ve Rusya’nın yıkıcıları tarafından boğulmuş olan sizler

Mustafa KALKAN/SOVYETLERİN ASKERİ HAREKÂT BÖLGELERİ

!...İnanışlarınız ve gelenekleriniz, millî ve kültürel kurumlarınız bundan sonra serbesttir ve dokunulmazlık içindedir. Millî hayatınızı serbestçe ve müdahalesiz şekilde organize ediniz. Bu sizin hakkınızdır. Biliniz ki, haklarınız Rusya'nın tüm halklarının hakları gibi, ihtilalin bütün gücü ve onun organları olan milletvekilleri, işçiler, askerler ve köylülerin sovyetleri tarafından korunacaktır.

O halde bu ihtilali destekleyiniz!... (Bennigsen,1994:127) teklifi Türk halkları tarafından büyük bir sıcaklıkla karşılanmış ve komünist ihtilalin, Rus Çarlığı dönemindeki yönetimden farklı olduğu düşünülmüştür. Fakat uzun yıllar süren zulümler ve Rus kültürünü Türklere benimsetme çalışmaları, Türk toplumlarını ister istemez tedbirli olarak hareket etmeye zorlamıştır. Gerek Türk kültürünü gerekse İslâmî hükümleri, sosyal hayatlarında güçlü bir şekilde muhafaza ederek devam ettiren Özbek, Türkmen ve Tatar zümreleri, bu fikirlere ilk safhada sempati ile yaklaşmamışlardır.

Komünist Parti mensupları, kurmuş oldukları merkezler vasıtasıyla Orta Asya'ya kısa sürede yayılmış ve Türk boylarının sosyal hayatlarını dikkatle tespit etmişlerdir. XX. asırdan önce "XIX. yüzyılda, Rusya Müslümanları, Rus medeniyetinin izlerini taşıyan en ufak bir şeyi dahi reddediyorlardı. Sadece bazı uzak yerlerde, Rus yaşama şeklini seçen küçük aydın grupların tesirindeki toplumlarda, Ruslaşma etkisini gösteriyor ve yerli kültür çabucak yok oluyordu... Ruslar bu "Ruslaşmış toplumları derhal kendilerine çekiyorlar ve onları eski toplumlarından süratle uzaklaştırıyorlardı" (Bennigsen,1994:66). Rus toplumuna gerek coğrafi gerekse kültürel yönden mevcut olan yakınlık özellikle Tatar Türkleri'ni etkilemiştir.

Azerîler ise, bu uygulamada ikinci safhada değerlendirilmiş ve Azerî gençleri hızla ihtilalin seyrine katılmışlardır. Tatarların, Kazan Hanlığı döneminden beri Ruslar ile bir arada yaşamaları, onların Rus kültürünü bir ölçüde de olsa benimsemelerine sebebiyet vermiştir. Buna rağmen, Tatar ulemasının İslâmî ilimlere olan bağlılığı ve toplumun dinî yaşayış noktasındaki kararlı tutumu, Tatar Türkleri'ni tam anlamıyla bir erimeden korumuştur (Atlası,1993:418; Fahrettinev,1993:53). XIX. asırda, Tatar ulemasının ortaya koyduğu ilmî ve dinî nüfuz, Rusya'nın birçok yerinde kabul görmüş ve Tatarlar bu vasıfları ile diğer Türk boylarını etkilemeye başlamışlardır (Koblov,1910:3; İmamov,1993:63). Tatarlar sadece bu sahalarda ilgilenmemiş, millî şuurlarını koruma noktasında Rusya'ya en büyük problem çıkaran kavimler arasında yer almışlardır. Tatarların pasif direnç göstererek kültürel yapılarını her türlü baskı karşısında korumaları, K.G.B'nin engelleyemediği problemlerin başında gelmiştir. Özellikle **Ş. Mercanî, M. Akyığıt, Z. Bigiev, R. Fahrettinev, A. İshakî** gibi değerli ilim adamları, Rus entelajansına karşı koymuş ve büyük başarılar sağlamışlardır (Alişev,1993:53,54). XX. asırda, Tatar ulemasının, Rus entelajansı ile kaynaşması sonucu önceki dönemlerde belirgin olarak görülen millî benlik şuru korunamamış, evlenmeler yoluyla asimilasyon başlamıştır.

Ruslar tarafından zorla gerçekleştirilen evlilikler yolu ile Türklerin nüfus yoğunluklarını artırmaları engellenmeye çalışılmıştır. "Tatar nüfus oranındaki artışın fazla olması, sıfır düzeyinde (% 0.54) seyreden Rus nüfusun tedirginlik duymasına neden olmuştur (Kalkan,1996:16). Rus stratejistlerin belirledikleri programlar çerçevesinde komünizmin yayılma bölgeleri, coğrafi zemin üzerinde düzenlenmiş ve aşama aşama uygulama safhasına konulmuştur. İlk yayılma bölgeleri, merkeze yakın olan ve Ruslarla iletişim halinde bulunan toplulukları içine almıştır. Hususiyetle İdil-Ural bölgesi, Tatar, Başkırt, Kazak bozkırları ve

Kafkasya coğrafyası, pilot bölge olarak seçilmiştir. **Yüksek Sovyet**'in askerî ve siyasî stratejistleri, komünist sistemin teorik olan ilmî hazırlığını tamamladıkları için tatbik safhasında planlı olarak hareket etmişlerdir. **Temel Parti Örgütleri** (T.P.Ö), Yüksek Sovyet'in ve Polit Büro'nun programlarını harfiyen gerçekleştirerek tabana yönelik olan yayılma girişimlerini hızla sürdürmüşlerdir.

Lenin'in düşünce sisteminin gelişim seyri belirleyen Marks, bildiği gibi kitlese hareketliliğin ve toplumun gelir dağılımındaki dengesizliğin, kapitalizmden kaynaklandığını belirtmiştir. Marks'ın "Kapitalizm, öyle bir cemiyet düzenidir ki burada üretim vasıtalarının çoğu mahdut kimselerin, kapitalistlerin veya kapitalist toplulukların elindedir. Emekçilerin çoğu ise üretim vasıtalarından mahrumdur. Bundan dolayı onlar kapitalistlerin sömürdükleri iş güçlerini satmak zorundadır (Wetter,1976:435) şeklindeki temel ifadeleri, Lenin'in ortaya koyduğu bütün doktrinleri etkilemiştir. Lenin tarafından sürekli olarak kapitalizmin hedef alınmış olması, W. Sombart'ın kapitalizm sayesinde "Zengin olduk, çünkü birçok ırklar, birçok milletler bizim için öldüler, kıtaların nüfusları bizim için azaldı" (Challeve,1994:77) şeklindeki ifadeleri bazı gerçeklere dayanır. Fakat, Lenin, kapitalizmin eksikliklerini kitlelere zarar verdiği için değil, kurduğu yeni sisteminin dinamiklerinin farklı bir sistemin yıkıntıları üzerinde kurulabileceğini bildiği için, kapitalizmin zaafalarını sürekli olarak ifşa etmiştir.

Lenin, kapitalizmin gelir dengesizliği doğurması, işçi-işveren münasebetleri, mülkiyet ortaklığı ve sınıfsal eşitlik üzerinde durmuş, diyalektiğini bu söylemlerle şekillendirmiştir. Fakat, komünist idarenin tek otorite olması, asırlardır insan benliğinde yer etmiş olan mülkiyet hukukuna son vermesi, milliyet unsurunu ortadan kaldırması gibi uygulamaları, kısa bir süre sonra komünizmin, kapitalizmden hiçbir farklılığının olmadığını göstermiştir. Ayrıca, Rus Çarlığı'nı daima kötileyen ve "**Ruslaştırma**" politikasını bir süre eleştiren Lenin, aradan uzun bir süre geçmeden "**Rus kültürünü**" belirgin bir şekilde ezici unsurlarıyla uygulamaya başlamıştır.

Polit Büro'da, Yüksek Sovyet'te ve K.G.B'nin üst düzeyindeki idarî birimlerinde Ruslar ön plana çıkmıştır. Fikir planında önemli bir yere sahip olan eşitlik düşüncesi ve soyuz birliği fikri uygulamada ikinci plana atılarak Slav milliyetçiliği, parti programında önemli bir unsur olarak kabul edilmiştir. 1980 yılına kadar, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin idaresinde "Ruslar, toplam Sovyet nüfusunun % 66'sını oluşturmuş, Orta Asya Cumhuriyetleri ise sadece % 12.1'inde etkili olabilmıştır" (Bal,1996:100). Bu ayrıcalık, rejimin ilk yıllarında kitlese isyanlara sebebiyet vererek, başarı oranını sekteye uğratar düşüncesiyle, sınırlı ölçüde tatbik edilmiştir. Fakat rejim sağlam temellere oturunca partinin üst düzey yönetiminde hemen etnik ayrıma gidilmiştir.

Sovyet yönetimi, rejimin ilk yıllarında birçok zorlukla karşı karşıya kalmış ve bu zorluklar 1934'e kadar devam etmiştir. Rusya'nın gerek Asya gerekse Avrupa'daki siyasî üstünlüğü belirginleşmeye başlayınca rejim daha da sert bir çizgiye doğru yönelmiştir. Rusya'nın komünist rejimi yerleşik kültürlere benimsetme girişimleri safha safha gerçekleşmiştir. Konargöçer Türk boylarının sosyal hayatlarına nüfuzları ise, ikinci safhadaki planda görülür. Konargöçer olarak yaşayan Kırgızlar, Kazaklar, Başkırtlar ve diğer Türk boyları, Rus Kazakları ve Tatarlar sayesinde zorla rejimin yönetimi altına alınmıştır.

Ruslar ilk safhada, bugün B.D.T (Bağımsız Devletler Topluluğu) diye isimlendirilen

Mustafa KALKAN/SOVYETLERİN ASKERİ HAREKÂT BÖLGELERİ

cumhuriyetleri ele geçirmiş ve ekonomik gelir kaynaklarını sağlam temellere dayandırmışlardır. Akabinde ikinci safhada, Moldovya, Çuvaşistan, Başkırdistan, Tataristan, Sibiryaya, Astrahan ve Kafkasları ele geçirme planları yapılmıştır. Üçüncü safhada ise, yoğun bir şekilde Rus köylülerinin düzenli olarak iskân politikasıyla yönlendirdiği ve bir ölçüde de olsa Rus kültürünün bölgeye yerleştirildiği Kazakistan'a doğru yönelmişlerdir. Kazakistan bozkırları, Rus Çarlığı döneminden beri yönlendirilen organize iskân politikaları ve zorla evlendirmelerle neredeyse yarı yarıya Rus nüfusunun meskûn olduğu alanlar haline getirilmiştir.

Askerî strateji açısından değerlendirildiğinde, Asya'da yararlılık amacına en uygun olan iki coğrafyanın Kafkas geçitleri ve Kazak stepleri olduğu görülür. Ruslar, asırlardır elde ettikleri deneyimlerle, bu bölgeler üzerinde hâkimiyet tesis edemeyen hiçbir devletin jeo-stratejik açıdan üstün bir duruma gelemeyeceğini tecrübe etmişlerdir. Sovyetler Birliği'nin gelişim seyrine kısaca değindikten sonra, jeo-stratejik esirgeme unsurunun askerî açıdan ifade ettiği anlamı zikretmek gerekir. Jeo-stratejik esirgeme unsurunun gerektirdiği hedefler yönüyle Ruslar, Belarus ve İdil-Ural bölgesinin işgaline hemen geçiş yapmışlardır. Bu da uygulanacak planların ilk safhasını teşkil ettiği için oldukça önemlidir.

JEO-STRATEJİK ESİRGEME UNSURLARI VE BÖLGESEL UYGULANİŞ TARZLARI

Jeo-strateji; mevcut coğrafi yapıların stratejik açılardan değerlendirilerek, yönlendirilecek olan askerî harekâtın-politikanın bu unsur göz önünde bulundurularak, yararlılık amacına göre kullanılmasına denir. Jeo-stratejik değere sahip olan bölgeler fazla değildir. Boğazlar, geçitler, kıtaların bağlantı yerleri, burunlar, dağlar (Asya'da Yedisu bölgesi, Ötüken, Anadolu, Maverâünnehir ve Kafkaslar) bu bölgelere örnek olarak kabul edilebilir.

Bilindiği gibi, siyasî bir teşekkülün terakkisi, onun bütünlüğünü oluşturan unsurların muhkem temeller üzerine oturtulmasına dayanır. Siyasî teşekkülün gelişim seyrini tamamlayarak devlet yönetimini ele geçirmesi, beraberinde yardımcı unsurların planlı ve programlı bir şekilde kullanılmasını gerektirir. Devlet mekanizmasının ele geçirilmesinden sonraki süreç içinde, yönetim programı ve millî politika belirlenir. Hangi tarz yönetim sistemi (liberalist, sosyal demokrat, nasyonel sosyalist, komünist veya kapitalist) benimsenirse benimsensin, muhakkak her yönetimin belirlemiş olduğu millî bir politika vardır.

Belirlenen politikanın iç ve dış politika olmak üzere iki guruba ayrıldığı görülür. Dış politika, iç politika gibi gün be gün oluşan değişimlere ve hareketlilik gösteren küçük yöresel gelişmelere göre programlanmaz. Dış politika, bu sahanın mütehassıslarından mutad aralıklarla gelen raporlara veya oluşturulan merkezî danışma heyetlerinin çalışmalarına göre belirlenir. Dış politika, diplomasinin inceliklerinin bilinmesinin yanı sıra mükemmel bir istihbarî bilgi birikimi gerektirir. Diplomasî bilimindeki ifadesiyle "dokunulmaz diplomatik ajanlar" bu işleri resmen yaparlarken, o ülkede farklı görevlendirme sebeplerine binaen bulunan öğretmen, öğrenci, iş adamı, din adamı ve diğer sivil birimlerde gayr-ı resmi olarak bu görevi layık-ı veçhiyle yerine getirmeye çalışırlar. Bu esaslar, asırlardır değişmez hükümlerle daima tekrarlanmış, sadece günün şartları gereği bilgi alma kaynakları-usulleri üzerinde yapılan bazı metodolojik değişiklikler farklılaşmıştır. Dış politikanın uzun vadeli ve

başarılı olması, kısa bir süre içinde olsa mevcut iktidarın yönetim mekanizmasının iç politikadaki eksikliklerini kapatabilir. Dışa bağımlı olan ve ekonomik zenginliğini kapitalist veya komünist politikalara dayandıran büyük devletler için bu tutum kaçınılmazdır. Sovyetler Birliği, komünist yaklaşım gereği bu metodları tatbik etme noktasında XVII. yüzyıldan itibaren kapitalist yaklaşımlarla dünyayı sömüren Avrupa'dan hiçte geri kalır politikalar sergilememiştir.

SSSR'in yaklaşımı ve belirlediği program XX. asırda, birçok noktada kapitalist yaklaşımdan daha etkili ve uzun süreli olmuştur. Kapitalist yaklaşım, icra gücünü fiilî güce yani askerî-ekonomik gelir kaynaklarına bağlarken, komünist politika insan benliğine yönelmiş ve beyinleri ele geçirme noktasında hareket etmiştir. Silah ve şiddetin "güçlü olan hâkimdir, hâkim olan hükmeder" yaptırımı, atılan son merminin bitiminde-zecrî gücün zayıflamasıyla sona erer. Fakat yıkanan beyinlerin farklı motivasyon unsurları ile beslenerek kullanılması, motivasyon edenin büyük hatalar yapacağı anlara kadar süreklilik arz eder. Sovyet ideologları, bu yöntemi göz önünde bulundurarak sadece maddî unsurların belirgin olan üstünlüklerini değil, psikolojik güç avantajlarını da kullanarak sonucu riske sokmamaya çalışmışlardır.

Komünist stratejistlerin materyalist yaklaşım metodları, psikolojik denge unsurlarını sarsmadığı müddetçe başarı ile tatbik edilmiştir. Fakat belirlenen programların teorik yaklaşımlarındaki eksikliklerin tatbik noktasında zayıf kalması ve insandaki denge unsurunun psikolojik noktalara yaklaşım göstermesi, sistemin sonunu hazırlamıştır. Belirlenen programlar tamamen insana ve sisteme endekslenmiştir. Sistemin mükemmel ve girift oluşumlarla iç içe olması mekanizmanın en önemli özelliklerindedir. İnsanlara bilmeleri gerektiği kadarıyla öğrenme şansı verilmiş, bir üst düzey bilgi seviyesi oluşturulan disiplin-korkuyla belirli kurallara bağlanmıştır.

Materyalist düşüncenin üstünlüğü hayatın her safhasında tatbik edilirken, rejimin kurmayları geliştirdikleri propaganda tekniklerini şuur altına yerleştirdiğine başarılı bir şekilde uygulamışlardır. İnsanın yaratılışındaki psikolojik unsurların bir yönü ile uyarılarak tepki gösterme düzeyi artırılmıştır. Rejime olan manevî bağlılığı bir ölçüde güçlendiren ve eski düzene karşı ezici olarak üstünlük kazandıran bu faktördür. Fakat sunî olarak oluşturulan yoğun propaganda usulleri ile uyarılan psikolojik tepkiler, geçen süre içinde sindirilmiş olan diğer tepkilerin direnci ile nötr duruma gelmiştir. Nötr duruma gelen tepkiler, zamanla insan beynine zerk edilen ideallerin gerçekleşmediğini algılayınca ters tepmiş ve beyni şartlandırarak yönlendirilen güce karşı koymaya başlamıştır. İnsanın psikolojik denge yapısını tamamlayan ve her yönü ile bir bütünlük arz eden fonksiyonlar, bastırılan diğer unsurlarla birleşince büyük bir patlama meydana gelmiştir. Komünist rejimin avantaj olarak kullandığı bu faktörler, bir süre sonra dez avantaj olarak yıkıcı sonuçlar vermiştir.

Mekanizmadaki kaçaklar, hazır olan birimlerden alınan uyarılarla anında önlenmiştir. Kapitalist yaklaşımın zecrî noktalar üzerinde ısrar etmesi ve diğer eksiklikleri, komünist teorisyenlerce çok güzel bir şekilde tespit edilmiştir. Yapılan tespitlerde güç unsurunun ve mekanizmanın asıl fonksiyonlarının kesinlikle tehlikeye atılmaması gereği en önemli noktadır. İnsan ya da ekonomik zenginlik, Sovyet teorisyenlerin ve askerî stratejistlerin kilitlendiği temel nokta olmuştur. Stratejik esirgeme unsuru (İlhan,1994:85; Kalkan,1995:141) işte bu safhada devreye girmiştir. SSSR'in üzerinde kurulduğu coğrafi ve demografik yapı

Mustafa KALKAN/SOVYETLERİN ASKERİ HAREKÂT BÖLGELERİ

düşünülürse insan faktörünün bu geniş coğrafyada ne kadar önemli bir unsur olduğu anlaşılır. Hele, Rus nüfusun coğrafi dağılıma göre iskânında ve askerî güç olarak kullanımında verilecek zaiyat hesaplanırsa tehlike daha net bir şekilde görülebilir. Bunun için coğrafi dağılım alanı içinde bulunan yabancı unsurların, motivasyonla Rus benliğini kazanmaları gereklidir. Bu da komünist idealler ve köklü bir materyalist eğitimle mümkündür. İşte bu sebeplere binaen komünist rejim öncelikle eğitim safhasıyla yönlendirilmiş, ilk planda insan unsuru değerlendirilerek bir süre sonra elde edilecek kazancın yatırımları yapılmıştır. Verilen eğitimle kazandırılan Rus benliği ve ortak düşünceler, işgal altında bulunan kitleleri istenilen tepkileri göstermeye yöneltmiştir. Jeo-stratejik esirgeme unsurlarının tatbik edildiği coğrafyalar pilot bölge olarak seçilen İdil-Ural ve Kafkasya bölgesi olmuştur. Verilen komünist eğitim ve tabana yönelik olarak yapılan yatırımlarla kitleler bir süre sonra kullanıma hazır kütleli güç niteliği kazanmıştır. Coğrafi yakınlık ve nüfus yapısındaki demografik dağılım, ilk planda Tatar, Başkırt ve Kafkas halkalarını vurmıştır. İhtilalin gelişim seyrine katılan bu kitleler, rejimi benimsememiş olan diğer Türk boyları için adeta birer yok edici unsur olarak kullanılmışlardır. Birçok Türk boyu, Komünist Parti'nin programlı çalışmaları sayesinde rejim taraftarı haline getirilen Tatar, Başkırt ve Azerî Türkleri tarafından boyunduruk altına alınarak komünist rejim benimsetilmeye çalışılmıştır.

Zihinlerde bazı soruların belirmesi kaçınılmazdır. Neden, Azerî, Kazak ve Tatar Türkleri bu iş için seçilmiştir? Diğer Türk boyları, bu boylardan daha mı az eğitilmişlerdir? Veya bu boylarının seçilmesinin sebebi coğrafi yapıdan mı kaynaklanmaktadır? gibi sorular düşünülebilir. Bu ve bunun gibi birçok sorunun her yönüyle açıklığa kavuşturulması gerekir. Öncelikle bu bölgelerin coğrafi ve stratejik yapısına kısaca değinerek konunun anlaşılması için bir ön bilginin verilmesi gerekir. Bilindiği gibi Tataristan, İdil-Ural ve Volga-Kama bölgesinde yerleşimini tamamlamış, köklü geçmişe sahip olan muhtar bir devlettir. Batı (Atilla) Hunları'nın, Avarların, Hazarların ve akabinde Bulgarların devamı olduğu tarihî bilgiler doğrultusunda hatırlanacak olursa (Yankov vd.,1989:11) köklü geçmişi bir nebze olsun göz önünde canlandırılabilir.

Bu bölgenin adeta kavimler kapısı olması, ticarî merkezlerin odak noktasında bulunması, coğrafi yapısının diğer bölgeler üzerinde rahatlıkla hakimiyet kurabilme şansı tanınması, ekonomik zenginliği, yeraltı kaynakları vb. sebepler düşünüldüğünde neden bu bölgenin Rusya'ya gözde olduğu rahatlıkla anlaşılabilir. Aynı şekilde, önemli bir bölgede bulunan Azerbaycan'ın sınırları "Hududu Hanedan, Abher ve Zencan'dan başlamaktadır ve sonu Hazerlerin Derbent'ine kadar..." (Heyet,1994:96) uzamaktadır. Azerbaycan'ın tabii zenginlikleri, coğrafi konumu, stratejik açıdan Kafkas geçitlerinin kontrolü ve zengin petrol rezervleri, Rusları dayanılmaz arzularla bu bölge üzerine yönelmiştir. XVII. ve XVIII. asırdan itibaren, Tatar-Başkırt ve Azerbaycan coğrafyası, Moskova merkez olmak üzere oluşturulan Rus birliği ile ele geçirilmeye çalışılmıştır.

Belarus birliğinin bir Slav birliği olması ve kısa süre içinde birleşerek bir bütünlük oluşturması, Ruslara hızla ilerleme şansı vermiştir. Rusların kısa sürede bu Slav birliğini oluşturmalarına zemin hazırlayan en önemli unsur, Rus halkının sosyolojik-kültürel müşterekler yönünden aynı değerlere sahip olmalarıdır. "Rusya'da, Batı Avrupa'nın ferdiyetçi toplum felsefesinin tam aksi, kolektivist bir sosyal yapıya sahip kalabalık bir köylü-mujik-tabakası vardı. Rusya'ya damgasını vuran, toprağı ortaklaşa işleyen, hayat tarzı rekabete değil dayanışma ve işbirliği prensiplerine dayanan esas kitle buydu" (Yalçın,1995:9). Komünist

stratejistler, işte bu kitleleri Belarus birliği adı altında bir araya getirerek güçlü bir yapı oluşturmuşlardır. İhtilalden sonra ilerleyen komünist birlikleri (Kızıl ordu), Çuvaşistan, Tataristan, Başkırdistan, Astrahan ve Kafkas geçitlerini ele geçirmeye başlamışlardır. Ruslar ele geçirdikleri bölgelerde, tatbik ettikleri etnik yaklaşımlarda kitleleri “Sblizhenie ve Slijanie diye iki guruba ayırmışlardır. Birincisi daha yakına gelmek, etnik şuurun biraz olsun kaybettirilerek birbirine yaklaştırılması, ikincisi ise, bu yaklaşımın daha geliştirilerek yeni bir Sovyet insanının yaratılması, çeşitli Sovyet halklarının tek bir halk haline dönüştürülmesi anlamını vermektedir” (Avşar vd.,1994:13). Komünist Parti’nin ve Temel Parti Örgütleri’nin, bunu eğitimle ve tatbik edilen temel propaganda metodları ile toplumun önde gelen şahıslarına rejimi başarıyla kabul ettirdikleri görülecektir. Komünistler için belirlenen tek hedef, her şeyi ile bir Rus gibi yaşayan ve bir Rus gibi düşünen beyinler hazırlamaktır. Bunun içinde eğitim, hedef mekanizma olarak görülmüş detski sadikten (balalar bahçesi-kreş) başlanarak üniversiteye kadar Rus kültürü enjekte edilmeye çalışılmıştır. Üç dört yaşındaki çocuklar kreşlerde belirlenen pedagojik eğitime tabi tutularak, ortak bir şuur almaktadır. Küçük çocuklar verilen eğitimle Slav kültürünü bu yaşlarda almakta ve hayatının geriye kalan kısmını aynı şekilde sürdürmeye devam etmektedir. Aileleri tarafından küçük çocuklara verilen yerel kültür yansımaları, eğitimcilerin ve diğer öğrencilerin ortak tavırları ile bastırılmakta ve çocuk bir daha farklı kültürel davranışlar sergileme yoluna gidememektedir.

Bu eritme ve kültürel asimile politikası, asırlar önce Rus Çarlığı döneminde başlatılmıştır. “...Rus Eğitim Bakanı Graf D.A.Tolstov, 1870’te verdiği emirde “Ana vatanımızın sınırları dâhilinde yaşamakta olan bütün yabancı milletlerin eğitimi onları, kayıtsız şartsız Ruslaştırma ve Rus halkı ile kaynaştırma hedefini gütmelidir” (Saydam,1996:125) diyordu. Ruslar mükemmel bir eğitim sistemi geliştirerek Komsomol Mektepleri’nde yetiştirdikleri üst düzey komünist idarecilerle eğitimin her safhasını kontrol altına almışlardır. Komünist Parti oluşturduğu aktibriyanok, piyoner ve komsomol adlı teşkilatlarla, ilk, orta, lise ve üniversite seviyesindeki okullarda propaganda çalışmalarını organize bir şekilde devam ettirmiştir. Sınıflarda özel olarak istihdam edilen görevli öğrenciler, diğer öğrencileri sürekli olarak denetim altında tutmuş ve öğrenci teşkilatlarından sorumlu idarecileri bilgilendirmişlerdir.

Rus okullarında yaş gruplarına göre profesyonel metodlarla eğitim tatbik edilirken, Türk menşeli çocukların üniversiteye ve diğer eğitim-öğretim birimlerine girişlerine tahdit getirilmiştir. Ancak üst düzey komünist idareciler veya anne-baba tarafından Rus olanlar bu eğitimden geniş ölçüde yararlanabilme şansına sahip olmuşlardır. Türkler ise, küçük üniversitelerde ve enstitülerde eğitim görme şansına sahip olmuş, hiçbir zaman Polit Büro’nun idarî kadrolarına ve üst düzey yönetime gelme şansını elde edememişlerdir. Genellikle başarılı olan Türkler, Temel Parti Örgütleri’nde (T.P.Ö) veya Komünist Parti’nin alt tabakalarında teşkilatlandırma işlerinden sorumlu olmuşlardır. Bu görevlere getirilenler ise, Tatar, Başkırt, Azerî ve Kazak Türkleri arasından seçilmiştir.

Çünkü Tatarlar ve Başkırtlar yaklaşık olarak beş altı asır, Kazak Türkleri üç asır boyunca Rus kültürü ile iç içe yaşamışlardır. Rus yönetimi, bu halkları asırlar önceden yönetim altına almanın avantajlarını başarılı bir şekilde değerlendirmeyi ihmal etmemiştir. Rus olma bilinci ve bu kültüre mensubiyet hissi o kadar mükemmel ve kusursuz metodlarla verilmiştir ki insan psikolojisine adeta silinmez izlerle kazanmıştır. Rusya’da ve Türk Cumhuriyetleri’nde yapmış olduğum ilmi araştırmalar döneminde bu eğitim sisteminde bir

Mustafa KALKAN/SOVYETLERİN ASKERİ HAREKÂT BÖLGELERİ

öğretim görevlisi iken, “Rus benliği”nin yansıması ile ilgili olarak çok sayıda örnek görme şansım olmuştu. Ortaokul ve lise eğitimini adeta bir Türk gibi tamamlayan ve Türk-Çuvaş, Türk-Tatar, Türk-Kazak, Türk-Başkırt ve diğer okullardan mezun olup üniversitede öğrenim gören öğrencilerin, Türk-Rus millî maçında Rusların attığı golle havaya fırlamaları ve bir tedbirsizlik- ya da özellikle sarf etmiş olduğum kelimelerle- Ruslar hakkında sert bir şekilde konuşmam sonucunda, Rus olmayan üniversite öğrencilerinin kitlesel olarak tepki göstermeleri bilinçaltına yerleştirilen Ruslaşmanın (tarafdar olma-bu kültüre mensubiyet arz etme) ne kadar güçlü olduğunu ortaya koyması açısından önemli olsa gerektir.

İlginç olan başka bir noktada 1992 yılından 1998’e kadar bu şuurda ve bağlılık hissinde çok az bir değişimin olmasıdır. Bu şursal mensubiyet, sadece Rusların etnik asimilasyona tabi tuttukları Türkler üzerinde küçük kayıplara uğramış, Tatarlar, Kazaklar ve Özbekler’de yavaş yavaş tepkiye dönüşmeye başlamıştır. Fakat, Türk okullarında verilmeye çalışılan kültürel hayranlık ve modern eğitim, Rus eğitim sistemindeki pedagojik unsurları her yönü ile içermediğinden, öğrenciler bu okullara şartlı (ön yargılı) olarak geldikleri için planlanan ölçüde başarılı olunamamaktadır. Bu yaklaşımların bastırılması ve zaman içinde bellekte geri plana itilerek unutulması, ancak daha mükemmel bir eğitim ve bilinçaltı alt yapı oluşturma teknikleri ve formasyonu ile mümkündür. Bunun içinde modern eğitimin destekleyici unsuru olan pedagojik metodların ve kültürel propaganda usullerinin etkin bir şekilde kullanılması gerekmektedir.

Açıkladığımız şekliyle sergilenen davranışlar, komünist özellik gösteren kitlesel yaklaşımların, psikolojik olarak fert üzerinde ne tür etkilere sebep olabileceğini net bir şekilde ortaya koyması açısından düşündürücüdür. Ruslar, bütün bu sebepleri göz önünde bulundurarak, kültürel yakınlık noktasında kendilerine ileri düzeyde bağlılık gösteren (Kazak, Tatar, Başkırt, Çuvaş, Azerî ve Gürcü) kökenli grupları özellikle kullanmışlardır. Coğrafi yakınlık ve tarihî ilişkiler göz önüne getirildiğinde, komünist rejimin askerî olarak ele geçirmesi gereken en hassas noktalar önem derecesine göre; Tataristan, Çuvaşistan, Başkırdistan, Astrahan, Kafkaslar (Azerbaycan ve Gürcistan), daha sonra ise, Türkistan diye isimlendirilen bölgeyi tamamen ele geçirebilmek için Kazakistan’dır. Bu coğrafyada, Ruslar için en büyük tehlike ise, asırlardır (Rus Çarlığı döneminden beri) bir türlü sindirilemeyen Özbekistan ve Türkmenistan’dır. Bu bölgede, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Kazakistan ve diğer Türk boyları Ruslar tarafından tamamen farklı otonom sahalara ayrılmış ve etnik birliktelik parçalanmıştır. “Özellikle Orta Asya Cumhuriyetleri’nde, bölgesel birliği zayıflatmak amacıyla, ulusal kimliğin oluşumuna katkıda bulunan en temel unsurlar el altından ustaca kullanılmıştır. Bölge, 5 ayrı cumhuriyete ayrılmış; genellikle keyfî ve hatta hatalı olarak etnik adlandırmalar halka empoze edilmiştir” (Peterson,1996:11). Rus ideologları ve askerî otoriteleri, yaptıkları ayrıntılı planlarla yakın bölgeleri ele geçirmeden Özbekistan’ın üzerine yönelmemişlerdir.

COĞRAFİ AÇIDAN

BİRİNCİ DERECEDEKİ JEO-STRATEJİK DEĞER TAŞIYAN BÖLGELER: İDİL-URAL

TATARİSTAN, BAŞKIRDİSTAN VE ÇUVAŞİSTAN

TATARİSTAN: Asya'da yaşayan Türk boyları, 840 yılında Kırgızların, Uygurlara büyük bir darbe indirmesi ile batıya doğru kalabalık kitleler halinde göç etmişlerdir. 840 göçü, M.S. IV. asırda gerçekleştirilen göçlerle karşılaştırıldığında etkileri yönünden daha belirgin sonuçlar doğurmuştur. M.S. IV. asırda, Hun Tanrıkuğu'nun nüveleri olan birçok boy, Karadeniz'in kuzeyinden hızla Avrupa'nın içlerine doğru ilerlemeye başlamıştır. Avrupa'ya doğru sürüklenen kavimler arasında Juan-juanlar, Hsien-piler, Wusunlar, Yüeciler, Tung-hular, Tibetliler, Sogdlar, Utugurlar, Kutugurlar gibi farklı ırklara mensubiyet arz eden boylar vardır. Hun boylarının önlerinde Avrupa'nın içlerine sürüklediği kavimlerin tamamı Türk kökenli değildir. Bugün, Tataristan ve Çuvaşistan'ın sınırlarına yakın bölgelerde bulunan Mukşı, Çirmeş, Mari, Udmort ve Mordva kökenli kavimlerin menşefleri acaba hangi ırklara dayandırılmaktadır ?.

Bu ve bunun gibi birçok problem, şiddetli dalgalar halinde gelen göçlerin vuruş gücü ile ortaya çıkmıştır. Etnik olarak karışmalara sebebiyet veren bu göçün, her araştırmada göz önünde bulundurulması gereken önemli bir nokta olduğu unutulmamalıdır. Bu vuruş gücü, sadece Rusya'ya yakın olan coğrafyaları ve Avrupa'yı etkilememiş, Kafkaslarda bu etnik çalkantıdan nasibini almıştır. İşte bu kavimlerin arasında, Türk kökenli olan Tatar boylarının yanı sıra Moğol boyları da vardır. **Dokuz Tatarların** etnik yapısının Türk olabileceği muhkem delillerle benimsenirken, **Otuz Tatarların** gerek sosyal yapılarında, gerek dillerinde gerekse yönetim şekillerinde bariz bir Moğol etkisine maruz kaldıkları görülmektedir.

Muhacaret-i akvam sırasında, bu bölgeye Hun boylarının arasında gelen Tatar, Sabir, Göktürk, Avar boyları daha sonra Hazar boyları ile iç içe girerek sosyal kaynaşmalar sonucunda etnik asimilasyona uğramıştır. Fakat, Tatarların aradan fazla bir süre geçmeden İdil-Tuna Bulgarları'nın ayrımı sırasında göze çarptıkları ve siyasî olarak tarih sahnesinde yavaş yavaş yer almaya başladıkları görülür. Tatarların siyasî güçleri belirgin olarak Bulgar Devleti döneminde hissedilmeye başlanmıştır. Her ne kadar Tatar adı, Bulgar adının şöhretinin gölgesinde kalarak rüştünü ispatlayamamışsa da İdil (Orta İdil), Ural ve Kama nehirleri bölgesinde siyasî ve askerî bir güç olarak varlıklarını fark ettirmeye başladıkları tarihî kaynaklardan anlaşılmaktadır. Bir süre sonra, Bulgarların idarî hakimiyetlerinin sona ermesiyle beraber Altın orda yönetiminde de (1236-1502) varlıklarını muhafaza etmiş ve etkinliklerini korumayı başarmışlardır. Kazan Hanlığı içinde yer alan Tatarlar artık siyasî otorite olarak tek hâkim güç olmayı başarmışlardır. Tatarların varlık mücadeleleri bir süre sonra ticarî yetenekleri ile daha da pekiştirilecek ve önüne geçilemez büyük bir güç haline gelmeye başlayacaktır. Daha sonra Tatarlar, coğrafi sahalarını genişleterek Bulgar (Eski şehir), Sarıtav, Samarra, Nabırjını Çıllı (Yar Çallı), Nijni Kamski (Tüben Kama), Alabuga, Mendelyevsk, Leninogorsk, Elmet şehirlerini de yerleşim sahalarına dahil ederek bugünkü Ufa şehrini bile ele geçireceklerdir.

Sahip oldukları toprakların zengin kaynaklarla donanmış olması, Tatarların askerî gücüyle bütünleşince Rus Knezliği'ni bile vergiye bağlayan büyük bir Kazan Hanlığı (1437-1552), varlığını ortaya koymaktan çekinmeyecektir. Bölgede yapılan ticaretle, balık, bal, kılıç, deri, samur, tiğın, norka, tilki vb. pazarlarda satılmaya başlanmış, Eski Bulgar daha sonrada bugünkü Kazan ticaret merkezi haline gelmiştir. Avrupa'nın birçok yerinden ve Arap ülkelerinden tüccarlar bu zengin şehre ticaret yapmak için gelmişlerdir (Mercanî,1998:76,77). XVI. asra kadar, dünyanın birçok yerinden gelen büyük tüccarların adeta merkezi haline gelen Bulgar şehri, Rus işgalinden sonra bu özelliğini kaybetmiştir.

Mustafa KALKAN/SOVYETLERİN ASKERİ HAREKÂT BÖLGELERİ

Buna rağmen Asya'dan ve Avrupa'dan gelen yolların geçiş noktası üzerinde bulunmasından dolayı eski önemini yine kazanma şansına sahip olmuştur. Özellikle Rus yönetimi altında bulunduğu süre içinde (yaklaşık beş asır) tatbik edilen sürgün politikaları sonucunda Tatar nüfusu, bu coğrafyada %55'lere kadar düşürülmüştür. Tatarların % 0.74'lük bir doğum oranına sahip olması zengin bir ülke için demografik açıdan risk oluşturmaktadır. Mevcut coğrafyada kalan Tatarların -muhtemel isyan hareketleri düşünülerek- kültürel asimilasyonun yanı sıra Tatar kadınları ve kızları zorla veya teşvik edici sebeplerle Rus gençleriyle evlendirilmiştir. Zecrî olarak gerçekleştirilen bu evlilikler sonucu büyük şehirlerde bazen Tatar nüfus oranı %30-35'e kadar düşürülmüştür. XV-XVI. asırlarda neşredilen eserlerde, Tatar nüfusunun merkezî olarak kabul edilen şehirlerde ve diğer yerleşim birimlerinde oldukça fazla bir oranı teşkil ettikleri görülür. Tatarların büyük grupları, Moskova, Penza, Orenburg, Polonya, Litvanya, Letonya, Ukrayna, Sibirya, Kazakistan, Doğu Türkistan, Özbekistan, Çuvaşistan, Başkırdistan, Türkmenistan, Kırgızistan'a ve bir kısmı da Türkiye'ye sürgün edilmiştir. Tatarlar, Müslüman ve Hıristiyan olarak çeşitli gruplara ayrılmışlardır. Üç ana grup adı altında toplanırlar. İdil-Ural Tatarları (Kazan, Kasım, Kreşin, Mişer, Tipter), Kırım Tatarları (Dobruca, Kırım-Yalı, Çöl), Sibirya Tatarları (Tobol, Tümen) bunların dışında Polonya, Romanya vb. ülkelerde bu gruplara dahil olan Tatar grupları vardır. 1995 yılında yapılan nüfus sayımına göre İdil-Ural bölgesindeki Tatar nüfusunun bölgedeki dağılımı şöyledir; (Özdamarlar,1996:71).

Komşu Ülkeler	Toplam Nüfus	Tatar %'si	Tatar Nüfusu
Başkırdistan	4.048.000	28.4	1.500.000
Udmort	1.637.000	6.9	113.000
Mari El	764.000	5.8	44.500
Mordov	962.000	4.9	47.000
Çuvaşistan	1.361.000	2.7	37.000
Bölgesel Toplam:	8.772.000	19.85	1.741.500

Rusya'nın, Asya'ya ve diğer Türk Cumhuriyetleri'ne geçiş bölgesi olarak gördüğü Tataristan, yeraltı kaynakları itibariyle zengin bir ülkedir. "Ülkenin petrol rezervleri (özellikle güneydoğu bölgesinde) 850 milyon tona kadar çıkmaktadır. Sahip olunan doğal zift rezervi, nikel, vanadyum ve skandiyum olarak 12 milyon tondan fazladır. Kömür rezervlerine gelince tahmini olarak 5 milyon ton rezerve sahiptir. Tataristan, 1989 yılı içinde 4. 236 milyon metre küp doğal gaz üretmiştir" (Özdamarlar,1996:79). Tatarların ticarî yeteneklerini süsleyen bu yeraltı zenginlikleri, iyi bir şekilde değerlendirilmeye çalışılmaktadır. Diğer Türk toplulukları ve yabancılar, ticarî yetenekleri sebebiyle Tatarları "**Asya'nın ticarî zekâları**" şeklinde isimlendirmektedirler bu yanlış bir yaklaşım değildir. Gerçekte Tatarların ticarî zekâları sınır tanımamaktadır. Rusya'nın her yerinde, Tümen ülkesinde bile Tatarlar her türlü ticareti yapmakta ve tarihin derinliklerinde ticarî yetenekleri ile adlarını duyuran Uygur Türkleri'ni bugün aratmamaktadırlar.

Önceden Tatarların bu yetenekleri Ruslar tarafından fark edildiği için, Tatar nüfuzunu kırmak amacıyla bir dizi önlemler alınmıştır. Bu önlemler ile, Tatar nüfusu, Asya'nın her yerine sürgün edilmiş, komünist propaganda için Sibirya'daki en küçük enstitülere dahi Tatar akademisyenler yerleştirilmiştir. Tatarların ilmî, idarî, ticarî ve teşkilatçılık özellikleri, Rusların birinci dereceden önem verip kabullenerek kullandıkları yetenekler olarak tercih edilmiştir. Rus yetkililer bunun için Tatarları hiçbir zaman bir araya getirmemeye

çalışmışlardır. Buna rağmen Tatarlar, Rusya'nın çöküşüne kadar buldukları yerlerde etkili bir unsur olarak varlıklarını sürdürmeyi başarmışlardır. Bugün artık ekonomik olarak güçlü bir Tataristan mevcuttur. Bütün baskılara rağmen oluşan millî şuur belirgin bir ilerleme kaydetmiş ve muhtariyetten bağımsız bir Tatar Devleti'ne geçişin alt yapısı oluşturulmaya başlanmıştır.

BAŞKIRDİSTAN: Yakut el Hemevî, Mucmeu'l Buldan adlı eserinde "Başkirt" sözünün "ş" harfinin sekene ve kalın söylenişli "g" harfi ile, bazılarına göre, "Başcirt" diye "c" harfi ile, "Başkort" diye kalın söylenişli "k" harfi ile de söylendiğini belirtiyor ve Konstantiniye ile Bulgar arasında olan il (ülke) olarak anlatıyor (Mercanî,1998:93). Bugünde, Başkirt-Başkort-Başkurt şeklinde isimlendirilen bu halkın adının tam olarak doğru bir şekilde ifade edildiği hiçbir eser yoktur. Birçok eserde bu isim (u-i-o) değişimiyle isimlendirilmiş ve bir isim birlikteliği sağlanamamıştır.

Etnik menşei meselesi gelince, Başkırtların Türk kökenli olduğu bilindiği üzere İbn-i Fadlan'ın verdiği bilgilerle de malumdur. Fakat Başkırtların tamamen Türk kökenli kavimlerden oluştuğunu ifade etmek oldukça zor kabullenilebilecek bir iddiadır. Çünkü Başkirt boylarının arasına Fin kavimlerinin de karıştığı araştırmalarla ortaya konmuştur. Bugün Başkirdistan'da yaşayan bu kavimler, Tatar ve Başkirt boylarının arasında kalarak etnik yönden eriyerek silinmişlerdir. Başkırtlar üç guruba ayrılır: Kuzey-Doğu (Tabın, Katay, Salut), Güney-Doğu (Kıpçak, Tangaur, Üşergen, Bürçen, Tamyar, Yurmatı), Güney-Batı (Girey, Kırgız, İlan) (Devlet,1993:246) bu gruplara mensup olan çok sayıda Başkirt, farklı ülkelerde yaşamaktadır. Onlardan geriye kalan tek şey geleneklerinde ve dinî inanışlarındaki bazı motiflerdir. Başkırtların, Tatarlar'dan ayrılmaları ve bağımsız bir siyasî teşekkül oluşturmaları özellikle Rus stratejistlerin programlı çalışmaları sonucunda gerçekleşmiştir. İbn-i Fadlan'da Başkırtların dilinin Bulgarlar'dan farklılık gösterdiği ifade edilmektedir (Fadlan,1992:78,79). Bugün kullanılan dil, Bulgar Türkçesi'nden ayrılan bir dil özelliği sergilemektedir. Tatar ve Başkirt Türkçeleri çok az bir farklılığa sahiptir. Aynı zamanda Başkırtların büyük bir bölümünü Tatarlar oluşturmakta ve Tatar kültürü daha güçlü ve baskın motifler taşıdığı için Başkırtları etkilemektedir. Rus ilim adamları muhtemel bir Tatar-Başkirt bütünleşmesini düşünerek, 23 Mart 1919'da Başkirt Otonom Cumhuriyeti'ni ilan etmişlerdir. Yapılan bütün ilmî zorlamalara rağmen Başkirt Türkçesi, Tatar Türkçesi'nden koparılamamıştır.

Başkırtların, İslâm dinini kabul etmeleri ve bu kültür çerçevesi içinde yer almaları onları etnik asimilasyondan korumuştur. Tatarların, Başkırtlar üzerindeki sosyal-dinî etkileri, onları hem Hıristiyanlaşmadan hem de Türk kültüründen uzaklaşma gibi büyük bir tehlikeden kurtarmıştır. Başkırtlar uzun süre Rus istilasına karşı koymuşsa da 1774'te vukubulan çarpışmalardan sonra, Rus hâkimiyeti bu bölgede kesinleşmiştir.

Çuvaş Türkleri, Başkırtlar kadar şanslı değildir. Çuvaş boylarının arasına karışmış olan Çirmeş, Mordova, Ar, Mukşı, Macar ve Fin boyları, Çuvaşları Türk kültür kuşağı çerçevesinin dışına taşımışlardır. Başkirdistan, 3.943.000 kişilik nüfusu ile küçük fakat yeraltı kaynakları itibarıyla Tataristan'dan zengin bir ülkedir. Rusya'nın doğal gaz ve petrol ihtiyacının önemli bir bölümünü karşılamaktadır. "Başkirtler toplam nüfusun % 21.9'unu oluşturmakta ve özellikle ülkenin doğu bölgelerinde yaşamaktadırlar. Yerli olmayan Rus ve Tatar nüfusu, toplam nüfusun % 67.7'sini oluşturur, Ruslar en önemli yabancı nüfusu (%

Mustafa KALKAN/SOVYETLERİN ASKERİ HAREKÂT BÖLGELERİ

39.3 oranla) oluşturmaktadır” (Özdamarlar,1996:86,87). Asya'nın diğer bölgelerinde olduğu gibi önemli bir nüfus yoğunluğuna sahip olan Ruslar, bu bölgeden de göç etmeye başlamışlardır. Ama Başkırtların doğum grafiği (%0.57) gibi oldukça düşük bir orandır. Kazakistan'a ve diğer Orta Asya Cumhuriyetleri'ne (O.A.C) açılan bu kapıyı, Ruslar kolay kolay ellerinden çıkarmak istemeyecektir. Başkırdistan'ın petrol ve diğer yeraltı kaynaklarının rezervleri ise şöyledir: “1993 yılı içinde ülke 4 milyon ton kömür, **19 milyon** ton petrol ve yaklaşık 0.6 milyon metre küp doğal gaz üretmiştir. Başkırdistan'ın, Rus Federasyonu'nun üretime katkısı yukarıda verilen ürünler çerçevesinde sırayla yaklaşık % 1.3, % 5.4 ve % 0.1'dir. Başkırdistan Cumhuriyeti'nin en önemli zenginliği Tataristan içinde olduğu gibi 400 milyon ton olduğu tahmin edilen petrol rezervleridir” (Özdamarlar,1996:93). Özellikle Rusya'daki petrol ve gaz rezervlerinin üretim kapasitesinin düşmesi, Rusları bu bölgelere daha çok yöneltmeye başlamıştır. Rus hükümetleri kendi kontrolleri dışında gerçekleşen göçleri engellemeye ve Kazakistan'daki gibi büyük kitlesel göçleri durdurmaya çalışmaktadır.

Bu girişimlerle, Başkırt coğrafyasındaki Rus göçleri durdurulmaya gayret edilmektedir ayrıca Moskova, Penza, Kiyev, Petersburg vb. şehirlerde durum pek de farklı değildir. Göç eden Rus nüfus, Rusya için ekonomik olarak büyük bir yük niteliğindedir. Türk Cumhuriyetleri'de en iyi yerleşim alanlarına sahip olan Rusların buraları Türklere yok fiyatına satarak, kaçarcasına nefesi Rusya'da almaları, birçok yerde stratejik değer taşıyan bölgelerin elden çıkmasına neden olmuştur. Ruslar hali hazırda Başkırdistan'ın muhtemel bir bağımsızlık problemi ile karşı karşıya değildir, bu bölge Rusya'nın (O.A.C)'ne rahatlıkla saldırıya geçebileceği bir coğrafya olduğu için merkezden kaydırılan birçok Rus birliği, bu ülkede istihdam edilmiştir. Başkırdistan'a istihdam edilen Rus birlikleri hızla Asya'nın iç bölgelerine girebilecek bir potansiyele sahiptir. Fakat sahip olunan bu potansiyel eski gücünü muhafaza edemediği için bazen geri tepen bir silah gibi Rusya açısından da tehlike oluşturabilmektedir. Bu bölgedeki Rus ordusu, hali hazırda tam olarak yetkililerin kontrolü altında değildir, emir-komuta zinciri çoğu kez sekteye uğramakta ve her an küçük isyan hareketleriyle karşılaşılma korkusu yaşanmaktadır.

ÇUVAŞLAR: “Suas” veya “Çuvaş” şeklinde isimlendirilen kavim, Ar, Mordova, Mukşi, Çirmeş, Macar ve diğer Fin gruplarının Türk boyları arasına dâhil olmaları ile meydana gelmiştir. Çuvaşlar kültür (din, dil, gelenekler) yönüyle Türk kavimleri içine dâhil edilse de diğer etnik grupların Çuvaş kültürü ve inanışları üzerindeki etkileri reddedilemeyecek kadar belirgindir.

Şehabettin Mercanî'ye göre: “Çuvaş halkı, Bulgar halkına coğrafi yönden de dil yönünden de yakın olduklarından Fin dilinde konuşmalar da sözlerinin yarısından fazlası Türkçe'dir. Bunun için onlara Türk'ün bir kolu diyorlar. Çuvaşlar, İslâmiyet'i, Çirmeş ve diğer Fin kabilelerinden önce kabul etmişlerdir” (Mercanî,1998:69). Gerçekten de Bulgar mezar taşları arasında bulunan bazı Çuvaşça-Arapça-Tatarca ve diğer yöresel dillerle karışan kitabe örnekleri, dil etkisinin ne kadar bariz bir şekilde gerçekleştiğini göstermesi açısından önemlidir. Batı Hunları adı altında toplanan bazı uruğlar, Avrupa'ya geçişleri sırasında bu bölgelerde yerleşerek yerli halklarla kaynaşmışlardır. Yapılan incelemelerde, Çuvaş kültürünün bazı özelliklerinin ve dilinin eski Hun dilinin bakiyelerini taşıdığı ortaya konmuştur (Fahrutdinov,1971:196; Kerimullin,1991:117).

Aşağıda, Mercanî tarafından okunan kitabede hem Çuvaş Türkçesi'nin özelliklerini

hem İslâm dininin Çuvaşlar arasında önceden nasıl yayıldığını öğrenmek mümkündür. Ayrıca daha sonra Ruslar tarafından Çuvaşların ne kadar hızlı bir şekilde Hıristiyanlaştırıldıkları tespit edilebilecektir. “Kufî ve Nesih yazılarıyla (uzunluğu beş çeyrek, genişliği bir arşından elli santim daha fazla olan mezar taşında) yazılan satırlarda sırasıyla; **“el-hükmü lillahi’l aliyyi’l Kebir. Yunus oğlu Hacı Belüke. Rahmetullahi aleyhi rahmeten vasiaten. Vefat Belkevi tarih ciyat cur cirem citi cal sever aeh cirem biş kün ite”** (Allah’ın büyük hükmüyle Yunus oğlu Hacı Belüke, ona Allah bol (gani) rahmet eylesin. Tarih yedi yüz yirmi yedi (1327) yılında vefat etti. Sefer ayının yirmi beşinci günü idi)” (Mercanî,1998:75). Yukarıda geçen Çuvaşça isimlerin, ay ve yıl adlarının, Arap dili ile ne kadar iç içe girdikleri rahatlıkla görülmektedir. XIV. asırda, İslâm kültür kuşağının Tatarlar arasında bariz bir şekilde etkin olduğu bilinmektedir, etki sahasını Çuvaş coğrafyasına taşıyan Arap dili, İslâm dinini kabul eden veya Müslümanlarla yaşayan diğer kavimleri beklenilenin üzerinde etkilemiştir. Fakat, İdil boyunda Sura ve Svıgiya nehirleri bölgesinde yaşayan Çuvaşların kapalı yerel bir kültüre sahip olmaları, diğer kültürle etkileşimin devam etmesini engellemiştir. Ayrıca, Çuvaşlar arasında köklü bir dinî alt yapının olmaması, bu kavmin diğer kavimlerle birlikte yaşaması, İslâmiyet’le bağdaşmayan bazı Totemist-Gök Tengri inanışıyla bağlantılı kültürel özelliklere sahip olmaları Tatarların onları dışlamasına neden olmuştur. Hem coğrafi olarak hem de kültürel etkileşim yönüyle Rus-Slav kültür kuşağına yakın bulunmalarından dolayı, güçlü bir misyonerlik çalışması ile Çuvaşların içine nüfuz edilmiş ve İslâm kültür kuşağından koparılıp Hıristiyanlaştırılmışlardır. Ayrıca Çuvaşlar, 1551 yılından beri Rus hâkimiyeti altında yaşamak zorunda kalmışlardır.

Gerek Rusya’ya olan coğrafi yakınlık gerekse Çuvaşistan’daki Rus nüfusun fazla olması sebebiyle Çuvaşlar üzerinde kültürel baskı kurularak, bu Türk boyu Ruslaştırılmaya çalışılmıştır. Bu amaçla, Çuvaşistan, 1920’de Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti’ne (RSFSC) bağlı muhtar bir bölgeyken, 21 Nisan 1925’te Muhtar Cumhuriyet olarak tanınmıştır. Fakat yüzölçümü çok küçüktür (18. 300) kilometrekaredir. Nüfusları 1.338. 023 (1989 sayımına göre) nüfusun % 67.68’ini Çuvaşlar, % 26.8’ini Ruslar oluşturmaktadır. Çuvaş Türkleri bugün 1.000.000 civarındadır aynı zamanda doğum oranları oldukça (% 0.5) düşüktür. Diğer muhtar ve bağımsız cumhuriyetlerde dahil 2.000.000 civarındadır.

Çuvaşistan, Penza ve Moskova’ya yakın olduğu için, Ruslar komünist rejim döneminde bu bölgelere önemli teknolojik yatırımlar yapmışlardır. Çuvaş toprakları, Tataristan ve Başkırdistan kadar zengin olmamasına rağmen bu bölgede hiç bulunmayan hammadde kaynaklarına dayalı bazı teknolojik yatırımlar yapılmış ve fabrikalar açılmıştır. Ruslar her ne kadar silah, uçak, tank, çelik, demir ve füze yapımı ile ilgili fabrikaları Tataristan’da kurmuşsalarda bu fabrikaların muhtemel Tatar isyanları sonucunda elden çıkacağını düşünerek daha güvenilir müttefik olarak kabul ettikleri Çuvaş topraklarına küçük ölçekli de olsa çeşitli fabrikalar yaptırmışlardır. Çubuksarı ve diğer şehirler Rusya’nın en modern şehirlerinin görünümüne sahiptir. Bunun bir başka sebebi de bu şehirlerin yeni inşa edilmiş olmasıdır, en eski şehirler 1935-1940’lı yıllarda yeniden inşa edilmiştir.

Çuvaşistan, Rusya açısından kaybedilemeyecek kadar değerli bir nehir ağına sahiptir. Muhtemel askerî hareketlerde Çuvaşistan, Ruslar için askerî ve lojistik destek verebilecek bir üs olarak görülmekte ve bu doğrultuda da Ruslar, Çuvaşistan’a yatırımlar yapmaktadır.

Mustafa KALKAN/SOVYETLERİN ASKERİ HAREKÂT BÖLGELERİ

Tataristan'daki kadar olmasa da Çuvaşistan'da başlayan millîleşme hareketlerinin üst düzey yönetimde kabul gördüğü bilinmektedir. Bugün Çuvaş Türkleri arasında eski Türk dini inanışları güçlü bir şekilde devam ettirilmektedir. Büyük bir kısmı Hıristiyan olarak bilinen Çuvaşların, Hıristiyan adının dışında bu dinle pek bir ilgileri yoktur. Çuvaşların, Hunlar'dan kalan dinî motifleri, bu sahada mütehassıs olan Çuvaş Devlet Üniversitesi akademisyenleri tarafından bölge bölge tespit edilmekte ve önemli neşriyatlar yapılmaktadır. Çubuksarı'ya bağlı olan yerlerde yaşayan Çuvaş Türkleri'nin meskun olduğu köyler, özellikle Gök Tengri ve Şamanizm üzerine araştırma yapan akademisyenler için Altay Türkleri'nin yaşadığı bölgelerden sonra önemli bir saha olarak kabul edilir. Özellikle ormanlık bölgelerde ve bu sahalara yakın olan küçük yerleşim bölgelerinde halk bilimi, din, dil ve fizikî antropoloji açısından yapılabilecek zengin araştırmalara zemin teşkil eden işlenebilecek birçok veri vardır.

COĞRAFI AÇIDAN

İKİNCİ DERECEDEDEN JEO-STRATEJİK DEĞER TAŞIYAN BÖLGELER:

KAFKASLAR VE AZERBAYCAN

KAFKASLAR: Rusların belirlemiş olduğu planlar çerçevesinde, coğrafi yakınlık açısından askerî yayılma alanı içinde bulunan Kafkas geçitleri, stratejik olarak ikinci dereceden ehemmiyet arz etmektedir. Bu bölgenin sert kıvrımlarla yükselen dağları, yerleşim birimlerine doğru küçük ve geçit vermez dar geçitleri, tarihin en eski devirlerinden beri işgalci güçleri her an saldırıya uğrama ve sıkıştırılma korkusu ile tedirgin etmiştir. Kafkas geçitlerinin dar ve geçit vermez özelliklerinin yanı sıra bölgedeki gür orman örtüsü, askerî açıdan kamufle avantajını da beraberinde getirmiştir. Bu bölgenin insanları, sert iklim ve zorlayıcı coğrafi yapı gereği araziye uyum sağlayarak, yerleşim düzenlerini sosyal hayatlarını mevcut zemine uygun olarak tasarlamışlardır.

Kafkaslar diye isimlendirilen coğrafya: "Taman Yarımadası'ndan başlayıp Bakü'nün doğusunda yer alan Aşşeran Burnu'na kadar uzanan Kafkas Dağları'nın kuzey ve güneyindeki sahadır. Doğusunda Hazar Denizi, batısında Karadeniz, güneyinde Çoruh-Arpaçay-Aras nehirleri yer almaktadır. Bölgenin kuzey sınırları olarak Don ile Volga nehirlerinin birbirine en çok yaklaştığı kısım yahut da çok sayıda gölün yer aldığı Moniç bölgesi kabul edilmektedir" (Saydam,1997:14). Kafkas coğrafyası, tarihin en eski dönemlerinden beri Asya kıtasından hareket ederek başka coğrafyalara gitmek için uzun yolları kat eden kavimlerin Anadolu'ya, İran'a ve Mezopotamya'ya geçişlerine engel teşkil eden tabii bir set olmuştur. Bu set, zorda olsa M.Ö.'ki asırlardan itibaren aşılarak, öncelikle Anadolu'ya daha sonra İran'a ve Mezopotamya'ya girilmiştir. Gerek Asya'nın derinliklerinden gerek Hindistan ve Moğolistan'dan gerekse İran coğrafyasından hareket eden birçok kavim gidecekleri asıl bölgeye geçmeden Kafkasları askerî bir üs olarak kullanmıştır. Bu bölgenin birçok kavmin geçiş noktası olması sebebiyle kavimlerin kaynaştığı ve küçük boyların bu karışma sonucunda varlıklarını kaybettikleri görülür. Kafkaslar için Strabon'un kitabında "...deyilene göre bura 70, gerçeklikten uzag olan be'zilerinin söylediğine göre ise hatta 300 tayfa toplaşmıştır. Onlar muhtelif dillerde danaşır, bir birle elagesi olmadan, dağıng halda yaşayırlar... Onların büyük hissesi Sarmat tayfalarına mensubdur" (Muzı-110

ulu,1993:12) ifadesi vardır. Kafkasların, bu kadar farklı kavimlerin karıştığı ve kaynaştığı bir yer olmasından dolayı, tarih boyunca bir kaç büyük imparatorluk hariç, hiçbir zaman için siyasi bütünlük sağlanamamış ve büyük devletler kurulamamıştır. Kafkaslarda “Çerkesler, (Hatkolar, Khagaklar, Baskheğler, Sapsıglar, Bjeduglar, Kemirguveyleyler, Hatıkoyleyler, Abzehler, Besleneyleyler, Kabartaylar), Nohçiler (Çeçenler-İnguşlar), Andelalar (Avarlar), Laklar (Gazi-Kumuklar), Lezgiler, Agullar, Çakurlar, Gürcüler...

Türkler, (Azeriler, Kumuklar, Karapapaklar, Kundurlar, Karaçay ve Balkarlar, Kalmuklar, Nogaylar, Türkmenler), Ariler (Osetler, Farmlar, Ermeniler, Tatlar, Talişler, Svanitler, Ruslar, Alanlar)” (Saydam,1997:17,18) gibi kavimler meskündür. Tarihin derinliklerinden bu güne kadar mezkûr bölgeyi geçiş tahtası olarak kullanıp farklı coğrafyalara yerleşen çok sayıda Türk boyunun olduğu da bilinmektedir.

Kafkas coğrafyasının tarihi derinliğine dalındığında, İskitlerin, Osetlerin, Asların, Alanların, Digorların, Karaçay-Balkarların, Göktürklerin, Avarların, Romalıların, Hazarların, Kumanların-Kıpçakların ve Peçeneklerin izlerine rastlanır. Bu bölgede bulunan yerli halkın gelen kavimlerle karıştığı, bazı dönemlerde şiddetli mücadelelerin verilmesine rağmen, genellikle saldırıya geçen kavimlerin güçlü ordulara sahip olmasından dolayı, bölge halkının birçok kavmin yönetimi altında kaldığı veya farklı coğrafyalara doğru sürüklendikleri görülür. “...Moğol istilasından evvel şimalden gelen Türk kavimlerinin ekseriyetle Kıpçak Türkleri’nden ibaret olduğunu gösterdiği halde Selçukileri müteakip vuku’bulan Moğol akını esnasında ve daha sonra buralarının Türkmen-Oğuz aşiretleri tarafından iskân edildiğini ayan etmektedir. Türk istilasından mutazarrır olan milletlerin da’va ettikleri gibi, bu yerlerde yaşayan ahalî cebren Türkleştirilmiş olmaktan ziyade Türk göçebeleri tarafından tam manası ile iskân edilmiştir” (Resulzade,1993:7,8)

Türk boylarının yerleşerek zamanla bir Türk toprağı haline getirdikleri bu coğrafya, Selçukular’dan sonra Asya’dan gelen diğer Türk boylarının da nüfus yoğunluğu altında kalarak kültürel yönden de Türk kültür nüfuz alanı içine dâhil olmuştur. Osmanlı Devleti döneminde de bölgenin stratejik ehemmiyeti göz önünde bulundurularak çeşitli yatırımlar yapılmıştır. Fakat bölgenin kontrolünün zor olması ve bir süre sonra Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu problemlerden dolayı Kafkas politikası adeta unutulmuştur. Uzun süre önce bu bölgeye yerleştirilen Türk aileleri de Kafkas politikasının askıya alınması sonucunda kaderleriyle baş başa bırakılmıştır. Kafkaslarda bulunan Türkmen boyları ve Kıpçak kökenli uruğların arasında iskan edilmiş olan ailelerin büyük bir bölümü Osmanlı-Rus savaşı (1877-1878) sonra yerleşim bölgelerini terk edip Anadolu’ya dönmüşlerdir.

Geo-stratejik değer taşıyan Kafkasların kontrolü iki önemli geçiş noktasından sağlanabilmektedir. Bu geçişlerin dışında bazı küçük geçiş bölgeleri varsa da bunlar dar oldukları için istenilen ölçüde kullanışlı değildir. “Türklerin Demir-Kapu dedikleri Derbend en önemli geçiş kapısıdır. Hazar Denizi ile dağlar arasında kalan bu geçidi, kuzeyden gelecek saldırılara karşı kullanmak üzere Sasaniler surlarla örmüşlerdi. Yaklaşık 2 km uzunluğundaki bu geçide, öneminden dolayı, Araplar Babü’l Ebvâb yani Kapılar Kapısı demektedirler. Kuzey-güney istikametindeki ikinci önemli yol Orta Kafkasya’da yer alan Daryal ya da Dar Yol geçidi idi. Gürcü Askerî Yolu diye de anılan bu hat başlangıçta kullanılmaya pek elverişli değildi. Ancak Rusların bölgeye girmelerinden sonra genişletme ve tasviye çalışmaları neticesinde askerî maksatlarla kullanılmaya başlanmıştır” (Saydam,1993:1,2). Özellikle Türk

Mustafa KALKAN/SOVYETLERİN ASKERİ HAREKÂT BÖLGELERİ

nüfuzu, 93 Harbi'nden sonra bu bölgede kaybolmaya başlayınca Kafkaslar'daki siyasî boşluk Rus nüfuzu ile doldurulmuştur.

Ruslar, Çarlık döneminde kurulan ilmî araştırma heyetleri ile (İlimler Akademisi'ne bağlı olarak) XVIII. asırdan itibaren Kafkaslar'daki halkların dilleri, etnik yapıları, dinî yaşayışları, coğrafi özellikleri ile ilgili olarak çok sayıda neşriyat yapmışlardır. Bölge halkının, küçük grup, uruğ ve kavimlerden oluştuğu, aralarındaki müşterek noktalar, muhalif olan grupların siyasî mücadeleleri ile bağlantılı olarak, yüzlerce ilim adamı bu bölgede araştırma yapmak için görevlendirilmiştir. Toplanan bilgiler, Rusların Kafkaslara doğru askerî ilerleyişleri sırasında kullanılarak, fiilî mücadele başlamadan muhtemel siyasî ittifakların gerçekleşmesini engellemek için, aynı coğrafyayı paylaşan kavimler arasına nifak tohumları saçılmıştır. Bu sayede, Dağlılarla Çerkesler, Azerilerle Lezgiler, Türkmenlerle Kumuklar vb. birçok Türk boyu bu bölgenin yerli halklarıyla şiddetli mücadelelere girişerek askerî yönden güçsüz düşürülmüş ve Rus işgaline karşı koyacak dirençleri kalmamıştır.

Ruslar, Çarlık Hükümeti döneminde bu bölgeye defaatle saldırı düzenlemiş fakat her seferinde ağır yenilgilere uğrayarak geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu yenilgilerin asıl sebebi, Kafkas halklarının askerî gücü olarak görülmemelidir. Bölgenin coğrafi yapısı, dar geçitler ve hareketi zorlayıcı zemin, Rus ordularını elleri kolları bağlı bir halde bırakmış bazen ormanlık bölgelerde düzenlenen saldırılarla çok sayıda Rus askerî öldürmüştür. Askerlik tarihinde düzenli orduların zorlandıkları en kötü durum, dağlık, ormanlık ve tehlike arz eden geçit bölgelerinde mücadele vermektir. Rus orduları, Çeçenlerin, Dağlıların, Karaçay-Balkarların, Karapapakların düzenledikleri gerilla saldırıları karşısında neye uğradıklarını şaşırılmışlardır. Öyle ki Rus orduları gerçekleştirilen bu düzen dışı saldırılar karşısında çoğu kez dağılarak kaçmak zorunda kalmış bu da istedikleri sonucu bekleyen Kafkas halkları için bulunmaz bir fırsat olmuş ve Çarlık askerleri büyük gruplar halinde yok edilmiştir. Rus ordusunun, XVII-XVIII ve XIX. asırda dünyanın önde gelen ordularından biri olarak kabul edildiği bilinmektedir. Kafkas kavimleri gerek insan sayısı gerekse askerî teçhizat (silah, top, iase vb.) olarak Rus ordularıyla mukayese edilemeyecek kadar güçsüz oldukları halde uzun süre mücadele etmeyi başarmışlardır.

Bu başarı, sadece ve sadece bölge insanının fitrî olarak karakterinde taşıdığı yiğitlik ve asırlardır içlerinde kor gibi sakladıkları ezeli Rus düşmanlığından başka bir şey değildir. Kafkasyalılar bu mücadeleler sırasında çok sayıda şehit vermiş, Rus ordularının, ailelerini rehin alarak hunharca öldürmelerini izlemek zorunda kalmışlardır. İşte bu acılar, Kafkaslar'da **Şeyh Samil** gibi kahramanların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Kafkasların tamamen Rus hâkimiyetine girişinden sonra da bu bölgelerde ilim adamları bölgesel taramaları devam ettirmiş ve "**Kafkas Halkları**"nın dili, tarihi, etnolojisi, antropolojisi, dini ve sosyolojisi ile ilgili çok sayıda süreli yayın neşredilmiştir. Bu kavimlerin en küçükleri olan Tatlar hakkında bile yüzlerce makale, seminer ve kitap bulmak mümkündür.

Rus Çarlığı'nın, Ekim ihtilaliyle sona ermesiyle beraber, bu bölgenin Anadolu'ya İran'a ve Karadeniz'e geçiş için altın değerinde olduğunu bilen komünist teorisyenler, alt yapısı hazır olan bu bölgeyi hemen mercek altına almayı ihmal etmemişlerdir. Bölgede oluşturulan **Komünist Parti Alt Komisyonları** ile rejim, propaganda için gönderilen ideologlarla, insanlara anlatılmaya çalışılmıştır. Fakat, Rus fobisi ve bölge halkının eğitim seviyesinin düşük olması istenilen başarının elde edilmesini engellemiştir. Sosyal yapısı ve

dinî inanışlarının getirdiği hususiyetler gereği Azerîler, komünist ideologların düşüncelerine diğer kavimlerden daha fazla ilgi duymuşlardır. Tabîî olarak bu ilgi, Azerîlerin diğer Kafkas halklarına oranla eğitim seviyelerinin yüksek olması ve sosyal hayat standartlarının alt yapı hazırlaması sebebiyle, fikrî yaklaşımların yeşerebileceği bir ortama sahip olmalarından kaynaklanmıştır.

Azerbaycan coğrafyasında yaşayan halklar, eski inanışları gereği (Zerdüştlük) bazı sosyalist-komünist fikirlere sahiptir. Bunun içinde Ekim ihtilalinin yaydığı fikirler, Azerîler arasında hızla yayılmıştır. Bu konu ile ilgili önemli araştırmalar vardır. Zikredilen sahada otorite olan mütehasıs Prof. Dr. Elmeddin Elibeyzade'ye göre; "Zerdüştlük dindir, felsefedir, ilimdir, bedîiyettir. Sümer, Babil medeniyetinden başlayarak gelen bu din, felsefe, ilim-bedîiyet "Avesta"da ummana dönüşür, tam bir konsepsiya şekline gelir, zengin fikirler ve kelimeler külliyyatı olur. Azerbaycan'ın dinî-etik görüşleri, felsefî bakışı ve bedîî fikir dünyasının mayası, kaynağı, zengin Sümer-Babil medeniyeti "Gılgamış" Destanı ve "Avesta"dır. Bunlardaki dünyevî fikirler tarih boyu dinî inanışlarımızın, felsefemizin, adet-ananelerimizin, edebiyatımızın, manevî ve estetik zevkimizin ilk çıkış noktası, başlangıcı olmuştur" (Elibeyzade,1994:207).

Ruslar, merkezî bölgelerde rejimi sağlam temeller üzerine oturtmadan, Avrupa'dan İran'dan ve Türkiye'den gelebilecek herhangi bir hareketin, bu bölgedeki halkı etkileyebileceğini göz önünde tutarak, hemen Kafkaslara yatırım yapmaya başlamışlardır. Kafkasların, Türkmenistan'daki gaz, Özbekistan'daki petrol ve altın, Azerbaycan'daki gaz-petrol, Kazakistan'daki yeraltı kaynaklarına düzenlenebilecek saldırılar için jeo-stratejik değere sahip olması, Rusları daima tedirgin etmiştir. Kafkaslar'dan, Karadeniz'e iniş imkanlarının olmasının yanı sıra İran'daki, Irak'taki, Türkiye'deki önemli askerî noktalara direk olarak müdahale edebilme şansı tanınması, göz önünde bulundurulmuş avantajlardan bazılarıdır. Ayrıca, Hazar Denizi'nin ulaşım imkânlarıyla diğer cumhuriyetleri kontrol altında tutma avantajının yanı sıra özellikle İngilizlerin bu denizlerdeki petrol arayışları, Ruslara her türlü gelişmeyi yakından takip etme mecburiyetini getirmiştir. Rejim, ilk on beş-yirmi yıl içinde sağlam temellere oturtulana kadar, bölgedeki gelişmeler yakından takip edilmiş, ilk yıllarda Lenin muhtemel isyanları göz önünde tutarak, bu tür hareketleri engellemek için Asya halklarına vermiş olduğu bağımsızlık sözü ile Rusya'daki rejimi risk altına sokmamıştır.

Daha sonra güçlü ve takviyeli olarak bu bölgeye gelen Rus ordusu, birkaç yıldır bağımsız olarak varlıklarını sürdürmeyi başaran küçük devletleri birer birer ele geçirmiştir. Bu askerî harekâttan sonra, Kafkaslar-Azerbaycan tamamen ele geçirilmiş ve Rusya uzun yıllar sürecek olan hâkimiyetinin bölgedeki alt yapısını tesis etmeye başlamıştır.

AZERBAYCAN: "Türk Kafkasya dediğimiz arazinin kısm-ı mühimmi devr-i kadimde "Midya" namı ile ma'ruf devletin esasî kısmını teşkil ediyorlardı. Bugünkü Azerbaycan Cumhuriyeti'ni teşkil eden kıt'anın mühim kısmına Albanya deniliyordu. Arapların Arran dedikleri bu memleket Sasanîler'den evvelki devirde Roma ve İran arasında kanlı ihtilâfları mucip olmuştur" (Resulzade,1994:10). Azerbaycan, şarkın en eski ve köklü medeniyetlerine kucak açmış bir coğrafyadır. Azerbaycan coğrafyasında oluşan kültürel zenginlik M.Ö.'ki asırlara kadar ulaşmakta ve bu dönemlere ait birçok eser, ülkenin tabîî zenginliklerinden bahsetmektedir. Gerek bu bölgenin iklim özellikleri gerekse Kafkasya coğrafyasından İran'a, Türkiye'ye ve diğer ülkelere geçiş yollarının üzerinde bulunması,

Mustafa KALKAN/SOVYETLERİN ASKERİ HAREKÂT BÖLGELERİ

Azerbaycan'a daha büyük bir stratejik değer kazandırmaktadır.

Azerbaycan'ın "Kuzeyinde yer yer 3.000. metreyi aşan Kafkas dağları, güneyde ise Ermenistan'ın dağ kütleleri uzanır. Bu dağların en yüksek yeri Benandüz Tepesi'dir (4.480. m). Etrafının dağlarla çevrilmesine rağmen Azerbaycan 2. 000. metreye ulaşan yaylalar, ovalar ve bozkırların yanı sıra deniz yüzeyinden aşağıda toprağa da sahiptir. Derin boğazlar ve akarsu yataklarıyla parçalanmış görkemli sırtlar ve çıkıntılar, Kuzey bölgesine olağanüstü güzellik katar. Azerbaycan topraklarının en verimli bölgesi Kura ve Aras nehirlerinin deltalarının karıştığı yerdir" (Avşar vd.,1994:37; Harp Akademileri,1995:64) Azerbaycan'ın stratejik değerinin yanında tarım (sebzeçilik-meyvecilik) ve hayvancılık yönüyle de zengin topraklara sahip olması bu ülkeyi daha da celb edeci bir hale getirmiştir. Azerbaycan coğrafyasına bu zenginliklerinden dolayı saldırı düzenleyen diğer kavimler gibi Türk boyları da tarihin en eski dönemlerinden beri bu bölgeye yönelmişlerdir.

Azerbaycan coğrafyasında Türk nüfuzu kesif olarak M.S. VI. ve VII. asırda görülür. Bu bölgelerin, batıya doğru kayan Türk boyları ve önlerinde sürükledikleri Tibet, Moğol, İran vb. kavimlerle yoğun bir şekilde istihdamı ise, asıl göç olan 840 darbesinden sonra gerçekleşmiştir (Gumilev,1993:125,126). Kırgızların, Oğuz boylarını merkezî mekândan uzaklaştırmaları, hızla göç edilen bu bölgeyi ikinci vatan durumuna getirmiştir. Oğuz boylarının Anadolu'ya ve Avrupa'ya geçişleri bu coğrafya üzerinden (Güney Rusya diye de tesmiye edilir) gerçekleşmiştir. Merkezî mekân anlayışı, askerî baskılardan dolayı bu tarihten sonra yavaş yavaş Azerbaycan ve Maverâünnehir bölgesine kaymaya başlamıştır.

Kırgız darbesinin akabinde gelen Moğol seli, Kuzey Çin'de, Hoang-ho-Sarı Irmak, Issık Köl'de ve Kırgız steplerinde bulunan Türk boylarının ikinci bir dalga halinde Azerbaycan'a yönelmelerine sebep olmuştur. İşte bu tarihten sonra (XII. ve XII. asır) Azerbaycan coğrafyası daha da belirginleşen bir Türk nüfuz yoğunluğu altında kalmıştır. Azerbaycan'a Türkler gelmeden bu bölgede bulunan küçük devletlerin yanı sıra belirgin olan "**Fars Nüfuzu**" ve dil etkisi bir süre sonra yerini Türkçe'ye bırakmıştır. Azerbaycan toprakları, özellikle Selçukîler tarafından ele geçirilmeye başlanınca bu bölgede yaşayan topluluklar Türk kültür çerçevesi içinde kalmışlardır. Daha sonra Selçukîlerin arkasından devam eden Oğuz ve Kıpçak göçleri sırasında da büyük ölçüde nüfus dağılımı değişmiş ve konar göçer olarak gelen kavimler, bu bölgedeki halkları etnik yönden eritmişlerdir.

Türkleşen bölge ve halklar her ne kadar etnik olarak bir erimeye uğramışsa da dinî yaşayış yönü ile bir kalıba sokulmamalarından dolayı Azerbaycan coğrafyasında yaşayan birçok kavim eski dinî yaşayış motiflerini-kültlerini devam ettirmişlerdir. Daha sonra Azerbaycan, bir süre Osmanlı Devleti'nin sınırları dâhilinde kalmış ama benimsenen devlet politikası gereği orduların özellikle batıya yönelmesi sonucu Azerbaycan politikası uzun bir süre göz ardı edilmiştir. Geçen asırlar boyunca da Azerbaycan'da Osmanlı-Fars mücadelesi şiddetli bir şekilde devam etmiştir. Azerbaycan coğrafyasında yerel küçük devletlerin kurulmasından sonraki dönemlerde de bu devletler bazen Osmanlı Devleti'nin bazen İran'ın yanında siyasî müttefik olarak görülmüştür. Azerbaycan, Kuzey Azerbaycan ve Güney Azerbaycan (İran Azerbaycan'ı) olmak üzere 1828'de yapılan Türkmençay anlaşması ile ikiye ayrılmıştır. Rus-İran sınırı Aras nehri olarak çizilmiştir.

Ekim ihtilaline kadar bu bölgede, Fars, Türk ve kısmî olarak Rus etkisi görülür.

Komünist rejimin yayılma seyrine yönelişinden sonra bariz bir şekilde nüfuzlarını artırmaya başlayan Ruslar, bir süre sonra Azerbaycan'da kesin olarak hakimiyet tesis etmişlerdir. Azerîlerin gerek ilmî gerekse ticarî yeteneklerinin göz önünde bulundurulması birçok sahada kullanılmaları, Kafkas halkları ile Azerîlerin ilişkilerini büyük ölçüde sekteye uğratmıştır. Kafkas halkları, Azerîlerin komünist rejime olan taraftarlıklarının ve bağlılıklarının ötesinde, ideolojisi benimsenerek her yerde rejimi kabul ettirmeye çalışmalarına tahammül edemez hale gelmişlerdir. "Bakü'nün Türk ordusu tarafından ele geçirilişinden sonra geçici olarak Kuzey İran'a kaçmış olan Bolşevik şefler, 1918 Kasım'ında Azerbaycan'a döndüler. Geri dönen Bolşevik liderler kendilerine pek ziyade yakınlık gösteren iki Müslüman partinin yardımıyla faaliyetlerini sürdürüyorlardı. Türk ve Azerîleri içine alan "**Himmet**" Partisi ile İranlı ihtilalcileri barındıran "**Adalet**" partileri, Sovyetlerin fikir ve mücadelelerini tamamıyla benimsemişlerdi. Ülkenin **Kızıl Ordu** tarafından kesinlikle işgal edilmesinden iki ay önce Şubat 1920'de aşırı-solcu iki Müslüman grubu, gizli Rus komünistlerini de içine alarak 4.000 üyeli "**Azerbaycan Komünist Partisi'ni**" kurdular" (Beningsen,1996:145,146). Bu hareketlilik ve komünist partiye olan yakınlık sebebiyle Azerîler ile diğer Kafkas kavimleri arasındaki hizipleşme rejimin çöküşüne kadar devam etmiş, Azerîler hep ihanetle suçlanmıştır. Bu arada, Azerbaycan bir süre sonra (1922-1936) Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti (**S.F.S.R**), 1936'dan sonrada Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (**S.S.C**) olacaktır.

Ruslar, "**Trotsky**'in" belirttiği gibi "Kuzey Kafkasya'yı etnografik bir müze olarak adlandırmış ve bu bölge üzerinde bilinçli şekilde milliyetçi ajitasyon için kullanılan, bilimsellik olarak gösterilen akademik birtakım milliyetçi ve etnografik teoriler üretmişlerdir" (Blank,1998:3). Bu teoriler, bölgedeki en küçük kavmi bile harekete geçirmiş, Rusların desteği ile her kavim otonom cumhuriyet ilan etmiş ve Kafkaslar adeta küçük devletçikler coğrafyasına dönüşmüştür. Bu coğrafyada yaşayan her boyun bilinçaltına yerleştirilen kavmiyet anlayışı, şiddetli mücadelelere sebep olmuş ve gerçekleşen saldırılarda çok sayıda insan öldürülmüştür. Bu bölgede yerleştirilmiş olan K.G.B mensupları ve partinin politik stratejistleri mücadelelerin zayıfladığı dönemlerde, sunî olaylar oluşturup tarafların saldırılarını tekrar başlatmışlardır. Bugün bile bu düşmanlıklar aynı şekilde devam etmektedir. Uzun süre sonra gelişen olayların ardından oluşturulan milliyetçilik akımlarının ne tür sonuçlar doğuracağı ve Ruslar için ne kadar büyük bir tehlike arz edeceği hesaplanamamıştır. Hızla artan ve fikrî zemini olgunlaşan milliyetçi akımlar, Asya coğrafyasında Rusları silmeye başlamıştır. Artık komünist rejim döneminde gerçekleştirilen etnik temizlik taraf değiştirmiş ve yok edilen halklar, Rusları temizlemeye başlamıştır. Hatta bazı bölgelerde Ruslar o kadar fazladır ki her an iç savaşların patlak verme tehlikesi söz konusudur.

Komünist Parti Genel Sekreterliği ve Polit Büro-Komünist Parti Bölge Sekreterliği yapmış üst düzey yöneticiler hali hazırda bağımsızlığını yeni kazanmış olan ülkelerde önemli noktalarda görev yapmaktadırlar. Hatta bu idarecilerin büyük bir kısmı bugün devlet başkanı, başbakan, meclis başkanı, milletvekili, akademi başkanı ve bürokrattır. Zamanla ivme kazanan milliyetçilik ruhu ve taraftarlığı, kendi dilini bile bilmeyen, Rus yanlısı ve Rus kadınlarla evli olan bu insanları temizlemeye başlamıştır. Halk artık Moskova için değil, milleti için çalışan insanları aramaktadır. Kafkasya'da ve diğer Türk Cumhuriyetleri'nde köklü değişimler gerçekleşerek, şu an yönetimde bulunan pek çok insan yaşadıkları topraklardan milliyetçi oluşumlar tarafından uzaklaştırılabilir. Eski idareciler, bu tehlikeleri bilmelerine rağmen rejim döneminde iyi birer komünist olarak görünmek zorunda olduklarından dolayı, yönetimde kalma hesapları ile her türlü yolu denemekte kendilerine

Mustafa KALKAN/SOVYETLERİN ASKERİ HAREKÂT BÖLGELERİ

yakın olan güçlü, elit bir kadro oluşturarak varlıklarını korumaya çalışmaktadırlar. Bu arada Rus desteğini de daima arkalarında bulundurmayı ihmal etmemektedirler. Bu mutlu azınlıklar, % 5-10'u geçmemekte ve diktatörce bir yönetim sergileyen yöneticileri desteklemektedir. Ama bu gelir dengesizliğinin aynı şekilde devam etmeyeceği ve birçok muhtar ve bağımsız cumhuriyette sosyal patlamaların yaşanmaya başlayacağı kesindir. Yıllardır devletten maaşlarını alamayan, sefalet içinde kıvranan Asya'nın gururlu halkı buna artık fazla tahammül edemeyecektir. Kestirilemeyen tek şey bu sosyal patlamaların ne zaman gerçekleşeceği.

“Rusya, eski cumhuriyetlerin birçoğunu **B.D.T** yapısı içinde tutmak için büyük çabalar harcayacaktır fakat uzun vadede buna devam edemeyecektir. Yayılımcı neo-emparyalist, masif ve sert önlemler eski Doğu-Batı sürtüşmesinin yeniden başlaması demek olacaktır. Rusya'nın Rusya yanlısı liderleri aktif tutabilmesi için giriştiği sert politikalar uzun vadede başarısız olacaktır” (Fuller,1995:23). Rusya'nın bu bölgelerden yavaş yavaş uzaklaşmaya başlaması, Kafkas halklarını kendi kaderiyle baş başa bırakmıştır. Rus nüfuzunun bölgeden çekilişi sadece askerî niteliklidir, siyasî güç olarak Rus baskısı belirgin bir şekilde hissedilmektedir. Rusya'nın içinde bulunduğu ekonomik kriz ve Çeçenistan darbesi, biraz olsun bu bölgelerin rahatlamasına sebep olmuştur. Ama, Azerbaycan petrolü ve bölgedeki doğal gaz gibi faktörler, yedikleri darbelere rağmen Rusları devre dışı bırakmamakta ve bölgede Rusların içinde yer almayacağı alternatif politikaların üretilmesini engellemektedir. Özellikle Rusya'daki petrol üretiminin (1985) 542 milyon tondan (1996) 293 milyon tona, (1991) yılındaki 643 milyar metreküp doğal gazın, (1996) 601 milyar metreküpe, (1990) yılında 395 milyon ton olan kömür üretiminin, (1996) yılında 301 milyon tona düşmesi (Gumpel,1998:24) köpek balığının kan kokusuna doğru hiçbir tahdit edici unsur tanımadan saldırması gibi sonuçlar doğurabilir.

Azerbaycan'ın nüfusu “1997 verilerine göre; 7. 625. 000'dir. Nüfusun % 82.7'si Azerî, % 5.6'sı Rus, % 5.6'sı Ermeni, % 2.4'ü Lezgi ve % 3.7'si diğer gruplardan oluşmaktadır. Doğum oranı gelecek vadede (5.24) bir orandır. Para birimi olan Manat, dolar karşısında oldukça fazla değer kaybetmiştir. Enflasyon oranı % 3.7 gibi düşük bir rakamdır” (Tika,1998/2:1). Azerbaycan gerek bulunduğu stratejik konum gerek petrol rezervleri gerekse asırlardır büyük medeniyetlerin merkezi olma yönüyle, geleceğe yönelik olarak Kafkasların en güçlü ülkesi olma şansına sahiptir. Azerbaycan'ın gerek teknik donanım gerek kapital (sermaye) sıkıntısı gerekse güvenlik caydırıcılığına sahip olmaması ister istemez bu ülkeyi güvenilir müttefikler aramaya zorlamıştır.

Özellikle Rusların, Ermenileri Azerîlere karşı destekleyerek askerî teçhizat yönünden güçlendirmeleri, Azerîleri tedirgin etmekte bu sebeplere istinaden Ruslara direk olarak cephe alınmadan, Türkiye, İran ve Amerika ile dirsek temasına geçilerek güvenlik ağı oluşturulmaya çalışılmaktadır. Ruslar, Azerbaycan petrolerinden uzaklaşmaya ve bölgedeki askerî güçlerinin devre dışı bırakılarak Kafkaslardaki etkinliklerini kaybetmeye kesinlikle yanaşmayacaktır.

Rusya, Azerbaycan'ın en zengin petrol rezervlerinin bulunduğu Tengiz'den, Çeçenistan ve Novorossiisk'e götürmeği düşündüğü boru hattını gerek askerî gerekse ekonomik ve siyasî yaptırımla Azerbaycan yönetimine kabul ettirmek için baskı yapmaktadır. İran üzerinden Türkiye'ye, Ceyhan'a gelecek olan boru hattı her ne kadar Amerika'nın

güvencesinde olsa da bu hattın inşası sırasında muhtemel bombalama olaylarının gerçekleşeceği bilinmektedir. Bu saldırılarla, Rusya daha boru hattı tamamlanmadan ya büyük bir oranda pay almak isteyecek, ya da buna yanaşmadığı takdirde Kafkaslar'daki halkları kışkırtarak petrol naklini engelleyecektir. Diğer bir ihtimal de, bölgedeki Kürt-Ermeni gücünü kullanarak P.K.K vasıtasıyla istediklerini yaptırmaya yönelecek olmasıdır. Bu iş için, Kafkaslar'daki Kürt grupları kullanılmaya hazır bir güçtür. Ermenistan, bölgedeki Türk güvenlik kuşağı karşısında iki asırdır tabii olduğu ve koruyucu gördüğü Rusya'yı görev başına davet edecek ve P.K.K.'yı kullanması için zemin hazırlayacaktır. Rusların en büyük mekanize birlikleri Ermenistan'dadır. Ermenistan hali hazırda dünyaya açılacak güce sahip değildir, aynı zamanda Karabağ meselesi yüzünden Türkiye'ye karşı Rusya'yla ittifak yapma mecburiyetinde olduğu gerçeğini göz önünde tutarak uygun bir hareket tarzı belirleyecektir.

Bu bölgede, İran'ın Türkiye ile olan mücadelesi ve kendi petrol rezervlerinin zarar görmemesi için Ermenistan ve Rusya ile güçlü bir ittifak kurma isteği büyük bir ihtimaldir. Rusya'nın ve İran'ın Ermenistan'la çıkar politikaları birbiriyle olumlu noktalarda kesişmektedir. Türkiye'nin Azerbaycan'la olan dil, din ve sosyolojik yakınlığı İran'ı ve Rusya'yı rahatsız etmektedir. Rusların, Kafkaslar üzerinde durmasının ve bu bölgeyi ikinci dereceden stratejik coğrafi saha olarak kabul etmesinin bir sebebi de, Karadeniz'den, Anadolu'dan ve İran sınırlarından gelebilecek muhtemel saldırılardır. Azerbaycan, Türkiye ve Avrupa'ya yaklaşırken tedirgin bir şekilde hareket etmekte ve Rusya ile olan ilişkilerine zarar gelmesini istememektedir. Türkiye'nin, Azerbaycan'a vermiş olduğu ekonomik, askerî ve siyasi destek Azerîleri, Ermeniler karşısında rahatlatmaktadır. Azerbaycan'da hem muhalefet hem de iktidar Türkiye'nin samimi duygularla Azerbaycan'ın ayakları üzerinde durabilmesi için bu yardımları yaptığını çok iyi bilmektedir. Ermenistan, Azerbaycan savaşında Türk tarafının sivil örgütlerle (askerî-ekonomik) ne tür yardımlar yaptığı tarafsız kaynaklarca tespit edilmiştir. Kültürel müşterekler ve Azerbaycan Türkçesi'nin, Türkiye Türkçesi'ne çok yakın olması ileride büyük engelleri ortadan kaldıracak ve bir çok noktada Azerbaycan'la kültürel bütünleşme sağlanacaktır.

COĞRAFİ AÇIDAN

ÜÇÜNCÜ DERECEDEN JEO STRATEJİK DEĞER TAŞIYAN BÖLGELER: KAZAKİSTAN, ÖZBEKİSTAN, TÜRKMENİSTAN VE KIRGIZİSTAN

KAZAKİSTAN: "Merkezî Mekân" ya da "**Türkistan**" diye adlandırılan bölgenin büyük bir kısmı bugün Kazakistan toprakları dâhilindedir. Milattan önceki asırlara ulaşan tarihî mazisi ile bu topraklar daima büyük devletlerin mücadele alanı olmuş ve bu savaşların sonucu olarak yer üstü zenginliklerini tamamen kaybetmiştir. Asırlar önce zengin bir bitki örtüsüne sahip olan bu coğrafya, savaşlarda çıkan yangınlar, sert geçen kışlar ve tabii kuraklıklar sonucu bugün hayret uyandıracak kadar farklı bir şekle bürünmüştür. Kazakistan'ın bir kısmı artık çöldür, geriye kalan arazinin büyük bir bölümü ise bozkır-şteptir. Bitki örtüsünü kaybetmesine rağmen Kazakistan'ın bulunduğu coğrafi konum, onu daima çekici kılmış, stratejik değerinden dolayı bu topraklar sık sık işgal edilmiştir. Kazak toprakları, Asyenik kökenli olan İskitlerin (Durmuş,1993:5,6) bazı grupları dâhil olmak üzere Hunlar, Wusunlar, Yüeh-chihler, Kanglılar, Göktürkler ve birçok kavmin yerleşim mekânı olmuştur. Türk tefekküründe önemli bir yere sahip olan ve eski dönemlerde Yedi-su adlı geniş

Mustafa KALKAN/SOVYETLERİN ASKERİ HAREKÂT BÖLGELERİ

coğrafi isimlendirmenin içinde yer alan Ötüken bir çok devletin yerleşim merkezi olmuştur. Uygurlardan sonra Kırgızların bu mekânı ele geçirmesiyle uzun süreli bir karmaşa yaşanmış daha sonra bu coğrafyada Türgeşler, Karluklar, Kimekler, Kıpçaklar ve Karahanlılar hüküm sürmüştür. Ama hâkimiyet süreleri uzun dönem devam etmemiş, XIII. yüzyılda bir sel gibi gelen Moğol güçleri **Yedisu** bölgesini kısa sürede işgal etmişlerdir. Bugün, Kazak, Özbek ve Kırgız toprakları olarak bilinen bu bölgede Sübetay gibi Moğol komutanları taş üstünde taş omuz üstünde baş bırakmamışlardır.

İki asır boyunca Moğol hâkimiyeti bu bölgede baskın bir şekilde devam etmiş ve Kıpçak boyları, Moğollarla etnik olarak karışmıştır. Bu süre içinde bazı Türk (Kıpçak) boyları, Moğol boyları ile karışarak Moğollaşmıştır. Bugün bile bu boylar, Ulu, Orta, Küçük (Keçe) Cüz'ün içinde gerçek Moğol adları ile varlıklarını sürdürmektedirler. "Bu cüzlerin Tevekel Han (1583-1599) döneminde teşekkül ettikleri tahmin edilmektedir" (Hayit,1995:12). "Ulu Cüz (Dulat, Kanglı, Calayır, Alban (Abdan), Şapıraştı (Şapkaştı), Oşaktı (Aşaktı), Sirgeli, Suan (Suvan), İstı (Esti), Sarıüysün, Çançıklı)- Orta Cüz (Argın (Argı), Nayman, Kongrat, Kerey, Kıpçak)- Küçük Cüz (Bayulı, Elimuh, Cetru, Kireit, Tabın, Nogay, (Uak) bu boylardan oluşmaktadır. Ulu Cüz, Çu ve Talas, Orta Cüz, Tobol-İrtiş, Seyhun, Küçük Cüz, Aral-İdil bölgesinde yaşamıştır" (Tatimov,1992:155). Fakat üç cüz içinde de sayı itibari ile hiçbir çoğunluk oluşturamamışlardır. Bunun sebebi ise, Kazakların, Moğollar'dan nefret etmeleri ve kültürel olarak farklı sosyal yapıya sahip olmalarıdır.

Kazakların bağımsız olarak kendi isimleri ile tarih sahnesinde devlet adı altında görünmeleri XV. yüzyılın sonlarında ve XVI. yüzyılın başlarındadır. Türk boyları arasında yer alan Kazaklar bir süre sonra bu boyların arasından ayrılarak etnik ve siyasî bir birlik meydana getirmeyi başarmışlardır. **Tarih-i Raşidi**'ye göre bu siyasî birliği oluşturan Kazakların sayısı 200.000'dir (Material,1969:180). Her ne kadar Kazaklar diğer boylardan ayrılmışsalar da aralarında Kırgız-Özbek kökenli boyların varlığı görülmektedir (Akışev,1994:128). Zaten uzun süre Kazaklarla, Kırgızlar iç içe yaşamıştır; sonraki dönemde Kırgızca'nın Kazakça'dan ve Özbekçe'den etkilendiği yapılan araştırmalarla tespit edilmiştir. Kazak Türkçesi'nin, Eski Orhun Yazısı'ndaki kelimelerle büyük benzerlikler gösterdiği bilinmektedir. Kazak Hanlığı'nın kurulduğu bu bölge "...Sibir'den Sir (Derya) boyuna, İrtiş'ten Yayık (Yayık) boylarına kadar genişlemiştir. Bu dönemde (XIV. XV. asır) orta dönem tarihçilerinin yazmalarında Kazak dalasının (bozkırının) asıl sahiplerinin Kıpçak, Kanglı, Karluk, Usun (Wusun), Nayman, Kerey (Kerayıt), Kongrat, Mangıt ve diğer tayfalar olduğu görülmektedir" (Kani,1993:230). Bu coğrafyada güçlü bir birlik oluşturmaya başlayan Kazak tayfaları-uruğları, 1456 yılında Kirey Han ile Canıbek Han'ın Ebulhayr Han'la yaptığı mücadelede önemli bir rol oynamaya ve tarih sahnesinde görülmeye başlamışlardır. Kazak Hanlığı'nın kuruluşu ise, 1464-1466 veya 1489 olarak kabul edilir.

Kazak Hanlığı kurulduktan sonra hâkimiyetini bir süre devam ettirmiş fakat tahta geçen hanların değişmesi ile bazı dönemlerde cüzler arasında şiddetli mücadeleler yaşanmıştır. Abılay Han gibi Abay Han gibi Kazakları merkezî bir otorite altında toplayarak, güçlü bir devlet yapısı teşkil etmeye çalışan hanlar olmasına rağmen istenilen birliktelik gerçekleştirilememiştir. Çünkü büyük bir han seçilse bile hiçbir zaman için Kazak boyları kendi cüzlerinin hanlarından başka bir otoriteyi tanımamışlardır. Uzun yüzyıllar, Kazak cüzleri kendi aralarında mücadeleye devam ettiler ve hiçbir zaman büyük bir devlet teşkilatı ve köklü bir devlet geleneğini tesis edemediler. Kazak cüzleri arasındaki bu sürtüşmeler

bölgedeki diğer güçler tarafından iyi bir şekilde değerlendirilmiş ve cüzler sık sık birbirine düşürülmüştür.

XVIII. asırda, Ruslar özellikle gözlerini Türkistan'a dikmiş ve bu bölgedeki kavimlerle yakından ilgilenmeye başlamışlardır. Birçok yenilikte olduğu gibi bu önemli adımda da Çar Deli Petro, Ruslara öncülük etmiş ve Türkistan'a tespit heyetleri göndermiştir. Yapılan çalışmalar ve kurulan siyasî ilişkiler ile (bu ilişkilerin tesisinde tüccarların büyük etkileri vardır) Ruslar, Kazakların Küçük Cüz'ü ile ittifak anlaşması imzalamış ve 1731 yılında Ural nehrinin güney-doğusundaki steplerde konar-göçer bir hayat sürdüren Kazaklar, Rus hakimiyetini kabullenmişlerdir (Rywkin,1975:10). Bu önemli hadise Kazak dalasında (bozkır) artık Rusların ideallerine kucak açacak olan birçok imkânı sağlamıştır. Bu olayın üzerinden fazla bir süre geçmeden Ruslar organize çalışmalarıyla ve Küçük cüzü kullanarak, 1742 yılında da Orta cüzü kendilerine bağlamışlardır. Ruslar, tabiiyet arz edişin bu şekilde devam etmeyeceğini çok iyi bildikleri için hızla Kazak bozkırlarına Rus mujiklerini (köylülerini) yerleştirmeye başlamışlardır. Muhtemel isyan hareketlerini önlemek için Rus (Hıristiyan) Kazaklar sınır bölgelerine yerleştirilmiş ve en az Kazaklar kadar savaşçı ruha sahip bu askerler sayesinde geniş topraklar ele geçirilmiştir. Öyle ki "1883'te sadece 2.500. olan bu göçmenlerin sayısı 1903 ile 1911 yılları arasında 95. 000'den 175. 000'e yükselirken, Sir Derya'da da 45.000 Rus göçmen bu bölgelere yerleşmişlerdir" (Rywkin,1975:26). Kazakistan'a yerleştirilen göçmenler en iyi topraklara istihdam edilmiş, Kazakların ellerindeki verimli bölgeler istimlâk yoluyla alınmış ve yerli halk verimsiz bozkırlara sürülmüştür. Toprak politikasının acımasız sonuçları nihayet yirmi otuz yıl gibi kısa bir sürede görülmeye başlanmış ve 1910-13 yılları arasında ortaya çıkan kıtlıkta çok sayıda Müslüman Kazak ölmüştür.

Bu istimlâk ve demografik değişim, Rus Çarlığı'nın çöküşüne kadar devam ettirilmiştir. Nüfus oranı o kadar büyük bir değişime uğramıştır ki Kazakların nüfusu bazı dönemlerde % 50'nin altına düşürülmüş çok sayıda Kazak, Asya'nın farklı bölgelerine sürgün edilmiştir (Tatimov,1993:37). Çarlık döneminde yapılan zulüm, 1917 ihtilalinden sonra daha da acımasız bir şekilde devam ettirilmiştir. Kazaklar, Birinci Dünya Savaşı'nda, İç Savaşlarda, İkinci Dünya Savaşı'nda ve Afganistan Savaşı'nda daima ön saflarda saldırılara katılmış ve büyük zayıatlar vermişlerdir. Savaşlarda bilinçli bir şekilde katledilen Kazaklar bu yok etme planı yeterli değilmiş gibi ayrıca Sibiryaya ve diğer Türk cumhuriyetlerine tekrar sürgün edilmişlerdir. İki üç asırdır Rus hâkimiyetinde yaşayan ve Rus kültürünün etkisine güçlü bir şekilde maruz kalan Kazaklar, Asyalı ruhunu her şeye rağmen yinede muhafaza etmeyi başarmışlardır.

Ünlü düşünür ve şair **Abay**, Kazak toplumunun sosyo-kültürel yapısını tahlil ederken bugünkü Kazaklar için altın değerinde tespitlerde bulunmuştur. Abay, Kazakları eleştirirken objektif bir şekilde davranmış, bir Rus düşünürün bile dile getirmede tereddüt edeceği mevzuları acımasız bir şekilde açıklamıştır. Abay'ın ortaya koyduğu tespitler Kazaklar açısından son asrın en acımasız ve doğru olan yaklaşımlarıdır. Abay, saf ve kendine has hususiyetler sergileyen Kazak kültürünün hangi yönleriyle etkilendiğini ve Kazak batırının (yiğitinin) Rus kültürü içinde hangi değerleri kaybettiğini bütün yönleriyle açıklamıştır (Kunanbayev,1993:11). Gerçektende diğer Türk boyları arasında Kazaklar kadar büyük darbe yiyen başka bir boy yoktur. Tatar Türkleri aynı zulme uğramışsa da Kazaklar kadar etnik asimilasyona kurban edilmemişlerdir. Kazakların, Rus ihtilalinde fikir ve propaganda

Mustafa KALKAN/SOVYETLERİN ASKERİ HAREKÂT BÖLGELERİ

planında etkin rolleri olmamıştır. Kazaklar özellikle, Asya'daki diğer Türk boylarına S.S.S.R hâkimiyetini tanıtmaya noktasında etkin rol almış ve isyan hareketine yönelen boyları askerî güçle dize getirmişlerdir. Komünist ihtilali benimseyen Kazak aydınlarının büyük bir kısmı “**bölgesel otonomi**“ düşüncesine sahipti. Bunun içinde, Komünist Parti kendi halkını düşünen Kazak aydınlarına yaşama şansı tanımadı. Bir kısmı Türkiye'ye, bir kısmı Almanya'ya bir kısmı da diğer Avrupa ülkelerine kaçmak zorunda kaldı. “Rusya İmparatorluğu'nun kesintisiz uyguladığı baskı siyasasının zulmünden dolayı bütün Kazak halkının çocukları şimdi dünyanın 32 ülkesinde yerleşerek, dili ve dini çeşitli olan devletlerin içinde yaşamlarını sürdürmeye zorunludur. Şu anda Kazak diasporası (Kazakistan dışındaki Kazaklar) 3 milyondan fazladır (Seydimbek,1997:139). Kazak ziyalıları (bilgeleri), halkları için ilk dönemlerde farkında olmadan benimsedikleri rejimin gerçek yüzünü görmüş ve vaad edilen sözlerin hiç birinin yerine getirilmeyeceğini anlamışlardı.

Kazaklar, ezici Rus gücü ve istihbaratı karşısında ya ana vatanlarını terk ederek kaçmak, ya da yakalanarak öldürülme tercihini kabullenme durumuyla karşı karşıya bırakılmışlardır. Kazakların, Dosmuhammedov, Bukeyhanov, Baytursun, Ryskulov, Mendeşev, Sadvakasov ve Çokay vb. ideologları milliyetçilik merkezli, Turancılık, Sosyal Demokrat Milliyetçilik, Liberal Milliyetçilik, Komünist Yaklaşımlı Irkçılık gibi fikirleri benimseyerek, Alaş Orda hareketini direk veya dolaylı olarak gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Bu ideologların bir kaçı hariç, diğerleri Komünist Parti tarafından fikir planında Kazakları birleştirebilirler korkusuyla öldürülmüşlerdir. “Sovyet otoritesinin bir tehlike olarak değerlendirdiği yazarlar, aydınlar ve siyasî liderler gizli bir şekilde katledildiler ve resmî tarihten çıkarıldılar (Peterson,1996:11) .

Komünist rejimin sağlam temeller üzerine oturtulduğu yıllardan sonra Kazaklar için artık planlanan kitlesel yok ediliş ve sömürülme dönemleri başlamıştı. 500'ün üzerinde gerçekleştirilen nükleer deneme ile **Semey** (Semipalatinsk) ve **Kızıl Orda** gibi şehirler adeta kobay insanların yaşadıkları bölgeler haline getirilmiştir. Kazak petrolü, altını, uranyumu, kromu, demiri, wolframı, kömürü vd. artık Rusların elinde kullanıma hazır hammadde kaynağıdır. Bütün yeraltı ve yer üstü kaynaklarının çok az bir kısmı Kazakistan'a harcanmış büyük oranlar daima Moskova'ya aktırılmıştır. Kazakistan'a harcanan dilim ise genellikle şehirde yaşayan insanlara aktarılmıştır. Ama bu şans ne hikmetse Rusların daima çoğunlukta buldukları şehirlere gülmüş, Kazak nüfusunun meskûn olduğu yerleşim birimleri bir türlü bu hikmetten nasiplenememiştir. Zaten Kazakların sadece %30-40'ı şehirlere vasıl olmayı başarmış geri kalan kısım köylerde ve reyonlarda (merkezden uzaktaki) yaşamaya mecbur tutulmuşlardı. Şehirlerde en iyi üniversitelere Ruslar alınmakta **Selhoz** (ziraat ve hayvancılık) ve **Agra** Enstitüleri'nde Kazaklar birçok sıkıntıyla okuyabilmektedir. Bütün teknik donanım ve idareci kadrolar Ruslarla istihdam edilmekte ancak çok başarılı olan Kazak öğrenciler bu sahalarda varlık gösterebilmektedir. Çok zeki olan ve üstün başarı sergileyenler ise, Moskova, Leningrat'a davet edilerek bu şehirlere Ruslaştırılıp sadık bir Slav milliyetçisi ve soyu muhafızı psikolojisiyle ülkelerine geri gönderilmiştir.

Bütün Türk cumhuriyetleri aynı süzgeçten geçmiş, adeta üstün beyin göçü gerçekleştirilerek en iyiler merkezde toplanıp **İlimler Akademisi** tarafından akademik çalışmalarda kullanılmıştır. Tabii olarak, Ruslar güvenilir müttefik olarak gördükleri bu ilim adamlarına üst düzey idarî görevler vermişlerdir. Bugünde bu zekâlar iş başındadır ama Rusların geri tepen hesap seyirlerinin dışında, kendi vatanları için çalışan ilim adamları

hüviyetindedirler. Bu ifade, tamamı için söz konusu olmasa da artık ilim adamları, rejimlerin gelişim seyirlerini bildikleri için Sovyetlerin isteklerini benimsiyor ve yapıyor görünerek bir tiyatro oyuncusunun üstlendiği farklı karakterleri başarıyla canlandırdıkları gibi üstün bir maharetle görevlerini profesyonelce devam ettirmektedirler.

Bugün Kazakistan (1995 verilerine göre) 16. 679. 000 nüfusa sahiptir. Gerçekleştirilen katliamlardan ve nükleer denemelerden sonra Türkiye'nin üç buçuk-dört katı daha büyük topraklara sahip olan bu ülkede (2. 717. 000 kilometre kare), nüfus oranının azlığı herhalde yapılan etnik katliamların boyutlarını hissettirebilir. Kazakistan'ın, 16 Aralık 1991'deki bağımsızlık ilanından sonra, ülkeye başka cumhuriyetlerden Moğolistan, Özbekistan, Türkmenistan, Çin, Kırgızistan ve Türkiye'den Kazaklar gelmeye başlamıştır. Aynı şekilde, ülkedeki Ruslar başta olmak üzere (1998 verilerine göre 2.000.000'a yakın) Almanlar, Rumlar, Yahudiler, Kazakistan'ı terk etmiş ve ülkelerine geri dönmüştür. "Rus Kamuoyu Araştırma Merkezi'nin 1991'deki araştırmasında, 1996'ya kadar 3.5 milyon Rus ve etnik azınlığın göç edeceği ileri sürülürken Rus kaynakları, geçen birkaç yıl içinde Rusya'ya 6-7 milyon göçmenin geldiğini bildirmiştir" (Erol,1998:35). Böylece, Ruslar tarafından üç asırdır devam ettirilen iskân politikası sonucu %38'e kadar düşürülen Kazak nüfusu oranı %46'yı bulmuştur. Fakat ülkeyi terk eden insanların büyük kısmı teknik sınıfları ve eğitim seviyesi yüksek düzeyde olan iş gücünü teşkil etmektedir.

Bu oranlara rağmen, % 0.16 olan (1995 verilerine göre) Kazak nüfus artışı hiçbir zaman için yeterli olmayacaktır. Ülkedeki Kazak nüfusa yakın olan Rus sayısı oran olarak % 35 gibi çok yüksek bir dilimi oluşturmaktadır, buna ek olarak % 5'lik Ukraynalı dahil edilirse % 40'ı aşan bir sayı elde edilir. Nüfusun yarısına sahip olan ve kendi ülkesinde göçmen pozisyonuna düşürülen Kazakların ruh halleri biraz olsun anlaşılabilir (Nazarbayev, 1997:166). Bu orana, bir de Rusların, Kazakları hakir görmesi ve kültürel olarak asimilasyona tabi tutarak psikolojik yönden çökertmesi de dâhil edilirse bu tutumlara maruz kalan Kazak insanından ne tür davranış beklenebilir? Hele Kazaklar kadar gururlu olan, geleneklerine-töresine, müziğine, yiğitliğine, güçlü vücuduna ve atalarının yöneticilik ruhuna inanan bu boylar birliğinin çaktığı azabın ölçüsü hangi boyutlara ulaşmıştır ?.

Üç asrın, acıyla, kinle, intikamla ve baskıyla geçirilen bir dönem olmasının sonuçları neleri doğurabilirdi ? Kazaklar gibi fırsatını bulduğu an askerî yetenekleri ile birçok büyük gücü çökertecek kadar etkili olan bir boyun bu davranışlar karşısında ne gibi bir tutum takınmasa beklenebilir ? Bütün bu sorulara verilebilecek tek bir cevap vardır o da "**intikam**". İnsanların kendilerine yapılanın daha da fazlasıyla karşılık gördüğü bir intikam anlayışı benimsemesi kaçınılmaz bir davranış biçimidir. Bu zulmü, millet olma boyutunda gören Kazaklar birçok şeyin değiştiğini bilmektedirler. Artık devir, devran ve keserin ağız yön değiştirmiştir. Zulüm bitmiştir, Kazaklar üç asır sonra kendi topraklarının sahibi olma bahtına erişmişlerdir. Her ne kadar Kazak tarihinin derinliklerine dalınarak diğer bağımsızlık mücadeleleriyle (1991) bağımsızlığı karşılaştırıldığında bu bağımsızlığın ucuz kazanılmış olduğu görülse de, Çarlık döneminde, hanlıklar devrinde ve Jeltoksan olaylarında Kazak batırlarının dökülen kanları bugünkü bağımsızlık için yeterli bedel olsa gerektir diye düşünülebilir.

Yine de yeni nesiller, köklü tarihlerini ve şanlı ecdatlarını komünist rejimin zulmü altında buldukları dönemde tanıma şansına sahip olmadıkları için bugünkü

Mustafa KALKAN/SOVYETLERİN ASKERİ HAREKÂT BÖLGELERİ

bağımsızlıklarının değerini tam olarak anlayamamakta ve bilememektedirler. Aslında bu normaldir, bir tek Kazak düşünürünü, şairini, batırını tanıma şansı olmadan ilkokuldan üniversiteye kadar “İhtilal Tarihi” gören bir öğrencinin farklı tavır sergilemesini beklemek de saflık olsa gerektir.

Bütün bu olanlara rağmen hali hazırdaki yönetim, 1991 yılından beri yeşeren Kazak milliyetçiliğini kontrol altında tutarak, Ruslara karşı herhangi bir fiilî hareketi engellemek için çırpınmaktadır. Milliyetçilik hareketleri ve Rusya’ya olan tepki, diğer cumhuriyetlerde kurulan muhalefet partileri ile (Jeltoksan, Alaş Orda, Erk, Halk Cephesi) teşkilatlandırılmaya çalışılmaktadır. Çünkü muhtemel bir çarpışma, direk iç savaşa dönüşebilecek kadar tehlikelidir. 1989 yılında, Jeltoksan olaylarında dökülen Kazak kanlarının kurumadığı ve yüreklerde şehit olan gençlerin acısının dinmediği çok iyi bilinmektedir. Bu tehlikenin en çok mevcut olduğu ülke Kazakistan’dır, öyle ki başkent olarak kabul edilen **Astana-Akmolla**’da Kazaklar % 5-6 civarındadır. Ruslar, Karaganda, Semey, Petro Pavlovsk ve Pavlador gibi şehirlerde etkindirler ve ezici bir çoğunluğa sahiptirler. Bu bölgeler, Kazakistan’ın sanayi ve yeraltı kaynaklarının merkezi durumundadır. Geleceğin güçlü Kazakistan’ı kesinlikle bu bölgeleri elden çıkarmayı göze alamayacaktır. Ruslarda kolay kolay bu bölgeleri terke pek yanaşacak gibi değildirler. Aynı zamanda, bölgedeki Baykonur üssü, Kazakistan’ı nükleer güç yönünden de dünya ülkeleri arasında önemli bir yere getirmektedir.

Kazakistan’daki enflasyon ve ekonomik kriz oldukça fazla olduğu halde, merkez bankası döviz müdahale ettiği için görünürde düşük bir enflasyon-dolar oranı vardır. %18 olarak görünen enflasyon, gıda ve tüketim mallarında %100-150 civarındadır. Aylık ortalama gelir seviyesi, Tika veya diğer araştırma merkezlerinin bültenlerinde 100 dolar görünmesine rağmen aslında 5000-6000 Tenge yani 75 dolar civarındadır. Aylık kiralarn tek oda 10.000 Tenge, iki odalı evlerin (merkeze uzak yerlerde) 14.000 ile 20.000 Tenge’yi bulduğu yerler bile vardır. Aradaki uçurum ve yüksek fiyat farkı, rüşvet, ikinci bir işte çalışma vb. yan gelirlerle kapatılmakta ve ancak hayatın akışı bu şekilde devam ettirilmektedir. Rüşvet çığı, sadece Kazakistan’a has bir tutum şekli değildir, Türkiye’nin bile dünyadaki rüşvet sıralamasında altıncı sırada olduğu düşünülürse problemin boyutları anlaşılabilir. Bütün Türk-Muhtar Cumhuriyetler’de rüşvet hastalığı sınır tanımaz boyutlara ulaşmıştır. Sert tutum ve ağır cezalardan dolayı Özbekistan’da rüşvet bir nebze aleniliğini kaybetmiş ve yeraltına inmiştir.

“1996 rakamlarına göre Kazakistan’da G.S.Y.İ.H içinde mal üretimi 1995 yılı rakamlarıyla karşılaştırıldığında %5.1 oranında azalmıştır” (Tika,1997:4). Bu düşüş her geçen yıl daha da artmaktadır, düşüşün engellenebilmesi için %5-10 gibi küçük bir dilime düşen %75-80’lik gelir payının diğer insanlara eşit olarak dağıtılması gerekir. Kazakistan’da (1997) işsizlik %3.7, dış borç 5.500 milyon dolardır (Tika,1998/2:3). Fakat verilen rakamlar doğru değildir, işsizlik oranı bazı bölgelerde %40’lara ulaşmaktadır. “Kazakistan’ın ithalatı 29.1, ihracatı 8.6 milyar dolardır” (Tika,1998/1:5). Aynı zamanda devlet gelirlerinin üst düzey bürokratlar ve milletvekilleri-bakanlar tarafından acımasızca çalınması engellenmelidir. Her ne kadar Özbekistan sert tutumuyla eleştirilse de, benimsediği yaklaşım olumlu sonuçlar vermeye başlamış ve devlet gelirleri çalınmadığı için ekonomide canlılık görülmeye başlanmıştır. Kazak ekonomistlerin en başarılı oldukları nokta, diğer cumhuriyetlerde yakalanamayan döviz değerlerini durdurma başarısını sağlamalarıdır. Tenge, dolar ve mark karşısında 1997-1998 dönemi içerisinde, (Rusya’daki kriz dönemindeki 5-6 tenkelik artış

hariç tutulursa) çok az bir kayba uğramış 76'dan 78-79'a kadar yükselmiştir. Dünyada doların diğer kaybettiği tek yer herhalde Kazakistan olsa gerektir.

Kazakistan sertte olsa ekonomik, idarî ve adlî yapısını düzenleyici tedbirleri alarak, Özbekistan ve Kırgızistan'ın yakaladığı yükseliş trendine ulaşmak zorundadır. Aksi takdirde, üç, dört yıldır maaş alamayan, bakımsızlıktan, iyi beslenemeden ve sağlıksız hayat şartlarından muzdarip olan toplumda sosyal bir patlama söz konusu olabilir. Sosyal bir patlama durumunda oldukça geniş topraklara sahip olan Kazakistan'ın bu patlamayı durdurabilecek polis ve asker gücü yeterli olmadığı için, değişik siyasî problemlerin yaşanma tehlikesi vardır.

Kazak yetkililer, rüşveti, devlet gelirlerinin personel tarafından çalınmasını, lüks mamulleri, ithalatı, ülkeye hızla giren yabancı araba alımını durdurarak, gümrük kontrolünü, sağlık ve eğitim sektöründeki (özellikle üniversitelerde) özelleştirmeyi gerçekleştirerek, üretimi durmuş olan fabrikaları faaliyete geçirmekle birçok sıkıntıyı atlatabilir. Kazakistan'ın petrol, altın, kömür, volfram, çinko ve bakır gibi rezervleri iyi bir şekilde değerlendirilerek ekonomiye olumlu bir şekilde yönlendirilirse, gelir dağılımındaki dengesizlik ve sosyal kriz durdurulabilir. Bugün Kazakistan'da yaşanan sıkıntılar Türkiye'nin 80'li yıllarda karşılaştığı problemlerle büyük benzerlikler göstermektedir. Kazakistan'ın Türkiye'den daha avantajlı olduğu noktalar vardır. Kazakistan'ın en önemli dezavantajı ise, sosyal bir bütünlüğe sahip olmaması ve ülkede çok sayıda (84 kadar) etnik gurubun bulunmasıdır.

Rusya açısından Kazakistan, Asya'daki en önemli stratejik değer taşıyan ve büyük oranda Rus nüfusu barındıran bir ülke pozisyonundadır. Bunun için Kazakistan'la ilişkilerini daima iyi tutmak zorundadır, aynı durum % 40'lara varan ticarî hacmi ile Rusya'ya bağlı olan Kazakistan içinde geçerlidir. Kazakistan'da 1997 verilerine göre 8155. 2 milyon metre küp gaz, 23. 4 milyon ton ham, (1996'ya göre) 2. 2 benzin, 2. 8 milyon ton dizel, 72. 6 milyon ton kömür, 13. 0 demir, 3. 9 çelik cevheri çıkarılmıştır (Tika,1998/2:3). İyi bir siyasî deha olan Nazarbayev, bütün bu varsayımları göz önünde tutarak Avrupa ülkelerine, Türkiye'ye, İran'a ve büyük tehlike arz eden Çin'e karşı başarılı bir dış politika izlemektedir. Rusya'ya karşı güçlü olmanın yolunun farklı müttefiklerle askerî-ekonomik işbirliği yaparak, bu anlaşmaların gereği olduğu üzere Kazakistan'ı bir ticaret ve sanayi merkezi haline dönüştürmek için çalışmaktadır. Bunda da büyük ölçüde muvaffak olmuş Kazakistan, Alman, İngiliz, Amerikan, Türk, İran, Hint, Çin, İsveç, Kore, vb. birçok ülkenin adeta yüzlerce firmanın pazar kapma sahası olan, cazibe merkezi bir ülke haline gelmiştir. Ticarî canlılığın daha da artması için mafyanın tamamen temizlenmesi, gümrük oranlarının düşürülmesi, vergi oranlarındaki değişimin belirli bir norma oturturulması, kara-hava gümrüğünde karşılaşılan bıkkınlık veren ve yüksek meblağlarda seyreden rüşvet taleplerinin durdurulması amacıyla bazı düzenlemelerin yapılması gerekir. Ayrıca kayıt dışı paranın ve mülkiyet limitinin tespiti için iyi bir inceleme komisyonunun oluşturulması artık kaçınılmaz bir hal almıştır. Çünkü trilyonlarca tenge piyasada hareketlilik oluşturmakta ama bu paradan bir türlü ülke kalkınması için vergi alınamamaktadır. Türkiye'de de bu problem (kayıt dışı gelir kaynakları) mevcuttur fakat Kazakistan'daki limit ülke bütçesinin on, on beş kat daha üzerindedir.

Kazak halkının gerçektende fedakâr olması, ilmî ve teknik gelişmeleri yakından takip edebilecek başarılı bir gençliğinin bulunması, yeraltı kaynakları, sadece atılımcı ve iyi bir yönetim sergileyecek bürokratların kordineli çalışmalarıyla başarıya ulaşmak için girişim

Mustafa KALKAN/SOVYETLERİN ASKERİ HAREKÂT BÖLGELERİ

yapılacak dönemleri beklemektedir. Bu da dürüst, başarılı, halkı için çalışan, dünyadaki gelişmeleri yakından takip edebilen gençlerin, bitkin komünist rejimin beynini yıkadığı, gelişmeleri yakından takip edemeyen ve atılım ruhuna sahip olmayan yaşlıların yerine tercih edilecekleri döneme kadar sürecektir. Gerçekten de Kazak ilim adamları ve gençleri bir çok başarıya imza atmış ve dünyaca tanınmıştır. Önemli olan bu zekâların başka ülkelere göçüşünü durdurarak “beyin göçünü” engellemektir. Çünkü çok sayıda üstün beyin gücüne sahip olan Kazak genç, akademisyen, Avrupa’da ve Asya’da farklı (eğitim-ticarî-ilmî) araştırma merkezlerinde çalışmaktadır. Bu insanların Kazakistan’da yetişip, farklı ülkelerde beyin gücü olarak değerlendirilmesi telafisi imkânsız büyük bir kayıptır, tez elden bu problemlerin çözülmesi gerekir.

ÖZBEKİSTAN: “Türkistan” adıyla isimlendirilen geniş coğrafyanın verimli bölgeleri üzerinde bulunan Özbek toprakları, zenginliği yönüyle çok sayıda kavmin iştiafka yöneldiği bir cazibe merkezi olmuştur. Bugün Özbekistan diye isimlendirilen topraklarda Moğol hâkimiyetinin tesis edilmesinden önce birçok Türk boyu tek başına siyasî bir otorite tesis edebilmek için şiddetli mücadelelere girişmiştir. Türkistan diye nitelenen bu geniş coğrafyada Selçukluların yıkılmasından sonra meydana gelen boşluğu Harzemşahlar doldurmaya çalışmıştır. 1221’de Moğolların, Harzemşahların merkezi olan Ürgenç’i ele geçirmesinden sonra, Hunlar döneminden beri (Göktürk) Türk boylarının hakim olduğu bu coğrafya, Moğolların hakimiyeti altına girmiştir.

Moğol hâkimiyeti, bu bölgede bir süre devam etmişse de uzun süreli olmamıştır. Fakat birer ilim ve kültür yuvası olan Buhara, Semerkant ve Merv gibi şehirler yerle bir edilmiş, buralarda bulunan yüz binlerce kitap yakılmıştır. Moğolların yaptıkları katliamlar sırasında on binlerce kişilik şehirlerde (esir olarak alınıp götürülen kadın ve çocuklar hariç tutulduğunda), çok az sayıda insanın sağ kaldığı yazılı kaynaklardan tespit edilebilmektedir (Cüveynî,1988:153). Moğol hâkimiyetinin (Çağatay Ulusunun) Timur tarafından sona erdirilmesinden sonra, Timur Devleti’nin sınırları 32 yılda “Doğuda Altay Dağları’na, batıda Karadeniz ve Akdeniz’e, güneyde de İndus’a kadar uzanmıştır” (Hayit,1995:2). Timur’un Altın orda Hanı Toktamış’ı da yenmesi, Rusların güçlenmesine ve birkaç asır içinde Asya’nın yavaş yavaş Rus istilasına uğramasına sebep olmuştur (Kafalı,1975). Timur döneminde gerçekleştirilen fetihlerle Türkistan zenginleşmiş ve Moğollar tarafından yerle bir edilmiş olan şehirler imar edilerek yeniden ilim merkezi olma özelliğini kazanmaya başlamışlardır.

Aynı zamanda sosyal yapılarını bütünleştiren Özbekler yavaş yavaş askerî güçlerini hissettirmeye başlamışlardır. Taht mücadeleleri sırasında Özbeklerin adları duyulmaya başlanmış ve 1451 yılında Ebu Said, Özbeklerin desteğini alarak iktidarı ele geçirmiştir. Daha sonra, 1500-1507 tarihleri arasında Şeybanî Han, iktidarı Timurluların elinden alarak bu coğrafyada Özbekleri hakim unsur haline getirmiştir. Bu tarihten sonra geniş sınırlara sahip olan topraklar üzerinde Özbekler güçlenmeğe ve teşkilatlanmaya başlamışlardır. Türkistan’da boylar arasında devam eden mücadelelerin yanı sıra Kalmukların saldırıları da bir sene sonra şiddetli bir şekilde bu topraklar üzerine yönelmiştir. Bunun yanı sıra bir grup, Özbeklerden ayrılarak Kazakları oluşturmuştur.

Bir süre sonra Özbekler hâkimiyeti ellerinden kaçırmış, İranlılar ve Kazaklar, Harezmi ve Semerkant’ı işgal edince yönetim Astrahanlıların eline geçmiştir. Astrahanlılar’dan sonra Özbek–Mangıt boyu yönetimi ele geçirerek 1753’den 1920’ye kadar hüküm sürmeye

muktedir olmuştur. Özbeklerin uzun süren hakimiyet seyrinde, sınırları dahilinde kalan diğer boyları kültürel olarak etkiledikleri görülür. Özbek boyları “Güney Doğu (Tuyaklı, Müyten, Barın, Hitay, Kıpçak, Ming, Kanglı, Kırk, Yüz), Güney Batı (Nayman, Saray, Hitay, Kıpçak, Ming, Uçurug, Bataş), Kuzey batı (Kongrat, Kineges, Nanğit, Hitay, Kıpçak, Arlat ve Burkut” (Devlet,1993:323) tan oluşmaktadır. Özbek boylarının özellikle diğer Türk boylarına oranla daha erken dönemlerde yerleşik hayata geçmiş olmaları, kültürel olarak Özbeklere birçok konuda belirgin bir nüfuz kazandırmıştır. Özbeklerin tarım ve ticaret toplumu olmaları, sosyal hayatın belirli bir seviyeye ulaşmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle ticarî hayat, beklenenin üzerinde gelişme kaydetmiş ve o dönemin şartlarında tahayyül bile edilemeyecek bir ticarî kurum meydana gelmiştir. Asırlar önce ticarî hayatın çok canlı olmasından dolayı “**Menkul Kıymetler Borsası**” kurulmuş ve dünyanın birçok yerinden gelen tüccarlar burada para değişimi yapmıştır. Özbek tüccarların Asya’da varlık gösterdikleri ve birçok gıda maddesini Asya’nın en uzak bölgelerine kadar ulaştırarak bir teşkilatlanmaya sahip oldukları bilinmektedir. Aynı zamanda, Özbeklerin, Arap ve Fars dünyası ile olan ilişkileri ileri düzeydedir. İslâmiyet’in, Türk toplulukları arasında yayılmaya başladığı dönemlerden itibaren Sir Derya ve Amu Derya bölgeleri, İslâm orduları ile temasın sağlandığı önemli bölgeler olmuşlardır. Daha sonraki asırlarda (X. XI. ve XII.) İran’ın, Arap nüfuzunu bertaraf ederek bölgeye hâkim olmaya başlamasıyla, Farsların bugünkü Özbek topraklarında belirgin bir etki oluşturdukları anlaşılmaktadır. Günümüzde kullanılan Özbek Türkçesi’ndeki Farsça kelimelerin yanı sıra dinî yaklaşım yönüyle de Özbeklerin farklı mezheplere ve tarikatlara yöneldikleri görülür. Dil etkisinin daha eski dönemlerde de var olduğu, dikkatli bir edebiyat taramasıyla rahatlıkla anlaşılabilir. Bu sonuçta, Fars kültürünün yaklaşık olarak altı yedi asır kadar bir evveliyata dayanan etkiye sahip olduğunu ve zamanla oluşturduğu dil kuşağıyla bölgedeki meskün Türkler üzerinde bir tesir meydana getirdiğini fark ettirmektedir. Özbek Türkçesi üzerinde, Arapça kelimelerin XII. XII. ve XIV. asırda yüzeysel bir nüfuzu mevcutsa da bu nüfuzun zamanla Fars diline geçtiği ve Arapça’nın tesirinin geçen süre içinde azaldığı görülmektedir.

Dil etkisinin yanı sıra dinî akımlar bu bölgede oldukça etkilidir. Özellikle bu toprakların diğer bölgelere göre İslâm diniyle erken dönemlerde tanışması, yerleşik ve ziraatçı kültürün hâkim olması İslâm dininin Özbekistan’da köklü bir şekilde yerleşmesine neden olmuştur. Bunun diğer bir sebebi de Özbek toplumunun dinî ve örfî hukuka son derece bağlı olmasıdır. Özbekler arasında İslâm dininin kısa sürede köklü şekilde tabana nüfuz etmesi ve toplum hayatına hâkim bir unsur olarak görülmesinde yerleşik hayatın önemli rolü vardır. Fakat benimsenen dinî akımlar bazen dört mezhebin dışına taşabilmekte ve İran’ın transfer ettiği **Şia** anlayışı bazı gruplar tarafından kabul görmektedir. Özellikle “Özbekistan’ın Fergana bölgesinde İran’ın etkisi oldukça güçlüdür (Mırsky,1993:9). İran’ın bölgede yaptığı bütün çalışmalara rağmen Özbek halkı büyük bir oranla **Hanefî** mezhebine mensup olduğu için yapılan propagandaya fazla ilgi gösterilmemektedir. Aynı zamanda Arap din adamları (daîler), bereketli ve bakir bir nüfus potansiyeline sahip olan bu toprakları kolay kolay terk edecek gibi görünmemektedirler. Vahhabilik az da olsa bu ülkede taraftara sahip bir dinî akım olarak görünmektedir.

Özellikle hükümdarlar tarafından bazı şehirlerin önemli ilim merkezleri haline getirilerek ünlü âlimleri buralarda toplamaları sebebiyle Özbekistan, Asya’da bazı dönemlerde “**kültür merkezi**” olmuştur. Dünyanın birçok yerinden farklı ilim dallarını tahsil etmek için Semerkant’a, Buhara’ya Taşkent’e, Merv’e çok sayıda ilim erbabı gelerek

Mustafa KALKAN/SOVYETLERİN ASKERİ HAREKÂT BÖLGELERİ

buradaki medreselerde tedrisat görmüşlerdir. Orta çağın Türk ilim erbaplarından çok azı bu ilim merkezlerinde eğitim almamıştır, büyük bir kısmı sahip oldukları ilmi buralarda aldığı gibi çok sayıda da ehl-i ilim şakirt (talebe) yetiştirmiştir. Ayrıca, Özbek toprakları sadece ilmî mevzuların yeşerdiği bir yer olmamış, büyük din âlimlerinin de birçok İslâmî meseleyi çözüme kavuşturduğu meclislere de ev sahipliği yapmıştır. Çok sayıda dinî ekolün temsilcisinin eğitim gördüğü ve bazılarının da türbelerinin bulunduğu bir yer olması, Özbekistan'a manevî bir değer kazandırmaktadır.

En köklü kültürel zenginliğe sahip olan Türk boylarından biri de bilindiği gibi Özbeklerdir. Özellikle Ruslar, Özbeklerle giriştikleri ticarî, sosyal etkinliklerde bunu çok iyi tespit etmiş ve bu boyun köklü bir devlet geleneğine sahip olduğunu görmüşlerdir. Özbeklerin haddi aşan politik baskılara gelmeyeceğini bilen Rus yetkililer, akıllıca kararlarla toplumun önde gelenlerini ele geçirmenin gereğine önem vererek bu amaç doğrultusunda bir program benimsemişlerdir. Diğer Türk boyları arasında başarılı olan bu plan, istenilen ölçüde kabul görmemiş ve çok az sayıda Özbek ileri geleni satın alınabilmiş, bunlarda halk tarafından “**satkın**” olarak görülmüş ve bu kişilerin tavsiyelerine itibar edilmemiştir. Ruslar, girişimleri her seferinde sekteye uğrasa da, bütün yolları deneyerek planlarını uygulamaya çalışmışlardır. Siyasî planların sonuca ulaşamaması üzerine Özbekistan'a defaatle büyük güçlerle saldırmış, sonunda Taşkent Hanlığı'nı 1865, Buhara Emirliği'ni 1868, Hive Hanlığı'nı 1873 ve Fergana Hanlığı'nı 1876 yılında işgal etmişlerdir. Bu hanlıkların ele geçirilmesinin asıl sebebi hanların aralarındaki mücadelelerden kaynaklanmış, Ruslar her seferinde hanların bir araya gelme düşüncesine imkân tanımamıştır. Savaşlarda on binlerce şehit veren Özbek halkı, güçlü ve tam donanımlı Rus orduları karşısında, açlıktan, silahsızlıktan bitkin düşmüş ve sonunda topraklarını kaybetmiştir.

Rusların demografik yapı üzerinde tam olarak yıkıcı değişime gidememesinin sebebi Özbeklerin şiddetli tepkileriyle karşı karşıya kalma korkusundan kaynaklanmıştır. Ruslar, Özbeklerin **Ergaş Korbaşı (Polis Şefi)** ile 1916 yılında başlattıkları, 1934 yılına kadar devam eden isyanı ve Rus birliklerine yapılan saldırıları (**Basmacılık Hareketi**) daha dün gibi bütün canlılığı ile hatırlamaktadırlar. Bir daha böyle bir riske girmeyi göze alamamışlardır, Çarlık döneminden beri Türkistan topraklarına yerleştirilen Rusları düşünmek ve güvenliklerini sağlamak zorunda kalmışlardır. Ayrıca Özbekler, Rus ekonomisine (sınâî ve ziraî ürünleri-ham maddeleri yönüyle) oldukça büyük bir destek vermektedir. Ulaşım yollarının zarar görmesi ve demir yolu ağının tamiri imkânsız şekilde tahrip edilmesi, Asya'nın uçsuz bucaksız bozkırlarında Rusları elleri kolları bağlı bir halde bırakmıştır. Bunun için, Ruslar en güçlü oldukları dönemlerde bile Özbeklere öldürücü darbeyi vurmaya cesaret edememişlerdir.

Bugün Özbekistan'ın 25 milyonun üzerinde, hiçbir Türk Cumhuriyeti'nde bulunmayan büyük bir nüfusu vardır. Sahip olunan nüfusun % 69'u Özbek, % 11'i Rus, diğer kısmı ise Tatar, Tacik vb. kavimlerden meydana gelmektedir. Gerek muhtar gerekse diğer Türk cumhuriyetlerinin hiçbirinde (Azerbaycan % 82.4'le hariç tutulursa) bu kadar belirgin bir yerli nüfus fazlalığı yoktur. Özbekistan idarî dağılım olarak, 12 il ve 155 ilçeden oluşmuştur. Rusların bu bölgede % 11 oranında bulunması Komünist stratejistlerin yaptıkları büyük bir hata gibi görünse de durum aslında öyle değildir. 1990'lı yılların verilerine göre Özbekistan'da yaşayan Özbeklerin büyük bir bölümü başka cumhuriyetlere (Tacikistan'da % 24, Kırgızistan'da % 13, Türkmenistan'da % 9, Kazakistan, Türkmenistan ve diğer cumhuriyetlere) zorla göç ettirilmiştir. Demografik dağılım her ne kadar zorla değiştirilmeye

çalışılmışsa da Özbek nüfusun % 2.3 gibi yüksek bir doğum oranına sahip olması zamanla Slav nüfus ile aradaki açığı kapamıştır. Rusların zorla başka cumhuriyetlere gönderdiği nüfusa ve göç ettiriliş tarihlerine dikkat edildiğinde bu rakamın çok yüksek bir yüzde olduğu görülür.

Özbekistan'ın güzel iklimi ve verimli toprakları, insanların cazibe merkezi olan bu ülkeye gelme istiyaklarını kabartmıştır. Özellikle bu ülkeye ticarî amaçla gelen ve burada yerleşen Arap, Fars, Sart, Soğdu, Uygur, Tatar ve Yahudî tüccarlar sayı itibarıyla oldukça fazladır. Komünist rejimin, Ekim ihtilali ile gelişinden sonra sınırlara güvenlik güçlerinin yerleştirilmesi, yolların kontrol altına alınması, giriş çıkışlara her zaman izin verilmemesi ve Rus tüccarların devletin desteği ile bütün sektörlere yönelmesi, diğer ülke tüccarlarını Özbekistan'dan uzaklaştırmıştır.

Büyük nüfusu, zengin toprakları, güçlü kültürü ve idealist gençliği ile Özbekistan, bugün bağımsız olan Orta Asya Cumhuriyetleri (O.A.C) arasında en iyi yere sahip olan ülke pozisyonundadır. Ekonomik durumun her geçen yıl daha da sağlam bir yapıya kavuşturulduğu bu ülkenin tek problemi toprak bütünlüğüdür. **Karakalpak Özerk Bölgesi**'nin muhtemel bağımsızlık isteği ne Karakalpaklara ne de Özbeklere fayda sağlayacak bir girişim olacaktır. Aksine Özbekistan güç kaybederken, Karakalpaklar birçok problemle karşı karşıya gelecek idarî, ekonomik ve sosyal yönden sıkıntılara sürüklenecektir.

Özbekistan, diğer Türk cumhuriyetlerinin demografik yapıları içinde yer alan Özbek yüzdesinin ifade ettiği anlamı ve kendi gücünün bölgedeki değerini bilmektedir. Bunun içinde bazı siyasî atılımlarla, bir zamanlar Özbeklerin sahip oldukları fakat ihtilalle ellerinden alınan toprakları alma düşüncesine yönelik girişimler gündeme gelebilir. Bu girişimler, başta Tacikistan olmak üzere Kazakistan ve Kırgızistan'ı korkutmaktadır. Gerçektende bu üç devletin hiçbiri, Özbeklerin askerî ve ekonomik gücü karşısında direnç gösterebilecek caydırıcı unsurlara sahip değildir. İslâm Kerimov, Özbekistan'ın jeo-stratejik değerini ve gücünü çok iyi bildiği için çeşitli tasarıları zamanla uygulama safhasına koymayı planlamaktadır (Kerimov,1997:201). Bunun içinde 1998 yılı içinde birçok yönden (dil, din ve kültür) aynı değerleri paylaşan Kazakların ve Kırgızların siyasî bir ittifaka yöneldikleri, bunu da kan bağıyla (Nazarbayev'in kızı ile Akayev'in oğlunun evliliği) perçinleme yoluna gittikleri anlaşılmaktadır. Aynı zamanda, Kırgızlarla, Kazakların uzun asırlar aynı dili kullandıkları, aralarındaki kan bağı ve kültürel müşterekleri göz önünde bulundurmak gerekir. Bu ittifakın tek sebebi Özbekistan değildir, bölgede bütün devletler yalnız olarak siyasî arenada bulunmak istememekte ve siyasî-askerî ittifaklar oluşturmaktadırlar. Aslında bu normaldir "Diplomasiye ve kuvvete dayanarak izledikleri emperyalizm, prestij ve statüko politikalarında devletler bazen tek başlarına hareket etmişler ve çok defa aralarında gruplaşmışlardır. Rakip aktörlere üstün duruma geçmeyi veya onların üstünlüğüne karşı koymağı amaçlayan kuvvet kutupları kurulması, uluslararası denge sistemlerini ortaya çıkarmıştır" (Engin, (t.y):10).

Bu coğrafyada Özbeklerin siyasî ve askerî yönden oluşturdukları caydırıcı güç, diğer devletlerin (Kazakların ve Kırgızların) Ruslarla askerî ittifak hareketlerine neden olmuş ve **Rus Genelkurmayı** ile çok sayıda askerî anlaşma (savunma-askerî donanım-eğitim amaçlı) imzalanmıştır. Özbeklerin tek güç gibi görünmesi, Rusya'yı da tedirgin etmektedir ama Rusya gerek ekonomik yönden gerekse kendi ordusundaki iç karışıklıklardan dolayı gelişen olaylara

Mustafa KALKAN/SOVYETLERİN ASKERİ HAREKÂT BÖLGELERİ

müdahale edememektedir. Türkiye'nin bölgede ticarî (ekonomik), askerî, kültürel ve eğitim yönüyle yaptığı yatırımlar, Rusya'yı ve bir ölçüde de Özbekleri rahatsız etmektedir. Stratejik açıdan düşünüldüğünde, Türkiye'nin bu bölge ile ilgili olarak, ekonomi, kültür ve eğitim sahasının dışında, aradaki mesafeden ve Türkiye'nin içinde bulunduğu problemlerden dolayı bir beklentisinin olmayacağı bilinmelidir. Türkiye, daha yeni bağımsızlığını kazanmış Türk Cumhuriyetlerine sadece model olabilecek bir devlettir. Siyasî ve askerî planda Türkiye'nin bu ülkelerden hiçbir beklentisinin olmayacağı ortadadır. Türk cumhuriyetleri ile yapılan askerî anlaşmalarda, tamamen bölge ülkelerinin Rus askerî gücü karşısında donanımını geliştirme amacına yönelik olarak yapılmakta ve her devletin kendi askerî gücü ile bütünlüğünü korumaya muktedir olması sağlanmaya çalışılmaktadır. Türkiye, diğer Türk cumhuriyetlerine ne maddî ne de manevî bir lider olma düşüncesindedir, siyasî ve politik herhangi bir üstünlüğünün varlığı bile söz konusu değildir. Türkiye Türkleri'nin devlet kurma istidatları ve bağımsızlık sürecinin daha eski tarihlere dayanması sebebiyle sadece iyi bir model olma özelliği vardır. Türkiye askerî yönden çok güçlü olmasına rağmen, hali hazırdaki ekonomik yapısı sebebiyle böyle bir liderliğe soyunması çok zordur. Türkiye bölgedeki gelişmeleri yakından takip edemediği için, 1990'lı yıllardan itibaren birçok gelişmeyi izleyememiştir. Bugün birçok kurum ve kuruluşun, ilmî, ekonomik, kültürel vb. sahalarda hazırladıkları tasarı, proje ve anlaşmalar çerçevesinde, kaçırılan gelişmeler yakalanmaya çalışılmakta ise de geçen süre içinde kaybedilenler hiçbir zaman unutulmamalıdır.

Özbekistan'ın tabîî zenginliklerinden en önemlisi doğal gazdır ve kapasitesi 500 milyar metre küptür. Petrol, kömür, metaller, pamuk ipliği, makine teçhizatı ve kimyasal ürünler Özbeklerin ihracatını oluşturmaktadır. Özbekistan, ayrıca yıllık 80 ton civarında altın üretimine sahiptir. 1996 verilerine göre sanayi üretimi % 6, yatırım miktarı % 6.9, üretime yönelik sektörlerde yakıt 27.2, haberleşme 25.8, taşıma 10.4 oranında artmıştır. 1996 yılı rakamlarına göre 30-40 sum'un 1 dolar yaptığı dönemlerde Özbeklerin para birimleri değerini korurken, diğer cumhuriyetlerde yaşayan çok sayıda Özbeğin, Özbekistan'a gelmesi ile sum'un değeri düşmüştür. Gerçekleşen göç ekonomiyi sarsmaktadır, dolar karşısında 33-34 sum olan Özbek para birimi, 1998 yılı Temmuz ayında 83.83 olmuştur. Doların, Özbek parası karşısındaki yükselişi hali hazırda kontrol edilememektedir. Fakat gelir seviyesi ve üretim artmakta, Özbekler daha iyi hayat şartlarına sahip olabilmek için Özbekistan'a gelmektedir. "C.I.S Migration Report sonuçlarına göre; 1997 yılında Özbekistan'a % 15.8 oranında Özbek gelmiştir. Ülkeden giden insan sayısı ise, % 3.72'dir" (Tika,1998/1:7) bu da ülkenin ekonomik yapısı itibarı ile çekici görünmesi anlamını taşır. Aynı durumda bulunan Kazaklar bugün Kazakistan'ın içinde bulunduğu ekonomik problemlerden dolayı yaşadıkları yerleri terk ederek Kazakistan'a gelmeyi göze alamamaktadırlar. Moğolistan'dan gelen Kazaklar da bir süre sonra hayat şartlarının zorluğunu gerekçe göstererek Moğolistan'a geri dönmüştür. Özbekistan'daki enflasyon oranı yeni kurulan bir cumhuriyete göre oldukça (% 38) düşüktür. Özbekler için en büyük sıkıntı, ithalat ve ihracat yüzdelerinde % 50'nin üzerinde bir oranı, Rusya ile gerçekleştiriyor olmalarıdır.

KIRGIZİSTAN: Kırgız adı, Biçurin'e göre; "Kergiz", Çinli Sun Yan'a göre; **Kırk-Uuz**" veya "Kırk Oğuz", Çin kaynaklarına göre; "Bolu, bulu, buluy, burut, kigu, tsigu, geyu, hegusi, hagasi", Fars-Arap kaynaklarına göre; "Kırkız, Hırhız" şeklinde geçmektedir. Kırgızlar, Çin kaynaklarına göre (M.Ö. 1381-1310) farklı fonetik değişimlerle "bolu, buluy, burut" şeklinde tarihi kaynaklarda görülmeye başlamışlardır.

Kırgızların tarihî kaynaklarda çok eski dönemlerden beri görülmesi köklü bir etnik kimliğe sahip olduklarını gösterir. Fakat köklü bir geçmişe sahip olan Kırgızların etnik menşei meselesi tam anlamı ile eski dönemler için aydınlığa kavuşturulmuş değildir. Kırgızların farklı coğrafyalarda bulunmasından dolayı yerleşim mekânları konusunda tam bir fikir birliği mevcut değildir. Kırgızların “Yerleşim merkezi olarak Yenisey (Güney Sibirya), Moğolistan, Sayan-Altay Dağları, Tanrı Dağları, Pamir-Alay ve bitişik dağlar...” (Kabılbekova,1997:32; Çorotegin,1995:5) gösterilmektedir. Kırgızların, gerek Göktürkler gerekse Uygurlar döneminde Türk boylarının içine dâhil edilmedikleri görülür (Aydarov,1995:14; Ergin,1998:13). Kırgızların, Oğuz ve Uygur boyları tarafından ezeli düşman olarak görülmeleri dikkat çekicidir. Kırgız-Kıpçak boylarıyla, Oğuz-Uygur boyları şiddetli mücadelelere girişmiş, tarihî düşmanlık Göktürk kitabelerine bile yansımıştır. Kırgızların farklı etnik menşeye mensup boylar tarafından oluşması ve sonraki asırlarda Kıpçak boylarının kültür kuşağı içinde yer almaları onları, Oğuz boylarından tamamen ayırmıştır. Kırgız boylarının içinde Usunlar (Vusun), Kalmuklar, Hakas boyları, Moğol boyları (Doglatlar, Kungaratlar, Varlatlar, Barlaslar, Baarinler, Barkiler, Baraklar, Cinaslar, Sulduzlar, Markitler, Kurlagutlar) Uygurlar, Kimekler, Altay Türkleri, Dinlin (Ting-lin), Türgeş, Kıştım, Tuva, Karluklar gibi boy-kavimlerde yer almıştır. Bu boyların kaynaşması için, zamanla Kırgızların adını alan çeşitli siyasî teşekküller oluşmuştur. Kırgızların tarihî seyir içinde gelişim dönemleri şöyledir:

“ a) III- V. yüzyıllarda Merkezî Asya’ (Orta-Asya, Altaylar, Sibirya bölgelerini kapsar) daki son Hunların çıkması;

b) Eski Türk Uruk (kabile)larının kitleler halinde Batı Tanrıdağ (Tiyen-Şan) yörelerine göçüp gelişi (VI- VII yüzyıllar) ve eski Türk devletlerinin kurulması;

c) Karluk uruklarının Altay ile Batı Moğolistan’dan Batı Tanrıdağ’a göçmeleri ve birleşip Karahanî Devleti’ni kuran ilk feodal Türk beylerinin şekillenmesi (XI. .y.y. sonu ile XII.y.y.)” (Aknoldoeva,1997:39).

Kırgız boyları, özellikle Göktürk Kağanlığı döneminde sürekli olarak bir takibata uğramış ve baskınlarla dağıtılmışlardır. Kapgan Kağan döneminde Yenisey boyunda oturan Kırgızların düzenlenen saldırılarla yerleşim bölgelerinden uzaklaştırıldıkları ya da Göktürk hâkimiyetini benimsemek zorunda kaldıkları anlaşılmaktadır. Uygurlar döneminde isyan hareketleri bastırılan Abakan Kırgızları, 840 yılında diğer boylarla (Türgeşler, Tibetliler vd) birleşerek Uygurlara büyük bir darbe indirmiş ve devletin merkezini ele geçirmişlerdir. Kırgız darbesi, Uygurların yönetimi altında bulunan boyların dağılmasına ve merkezî Asya’daki siyasî yapının uzun süre oluşturulamamasına sebebiyet vermiştir. Kırgızların diğer Türk boylarından birçok noktada bariz farklılıklara sahip oldukları bilinmektedir. Türk boylarının büyük bir kısmı (birkaç boy istisna edilirse) defin adetleri yönüyle genellikle aynı şekilde hareket etmiş ve ölümlerini gömmüşlerdir. Fakat Kırgızlar “Ölü ile ilgili geleneklerinde, ölü yakmayı uzun zamanlara kadar kullanılmış, tahminen X. asra kadar sürmüştür” (Kabılbekova,1997:40). X. yüzyılda görülen bu değişiklik, Kırgızların, Göktürkler ve Uygurlar döneminden beri gerek etnik gerekse kültürel olarak belirli bir Türkleşme safhasını yavaş yavaş tamamladığını gösterir. Kaşgarlı Mahmut’un eserinde de Kırgızların Türkleştikleri ve kültürel yapı itibarıyla Türk kültürünü bariz bir şekilde yaşamaya başladıkları anlaşılmıştır. Kaşgarlı “Kırgızlar, Çin’e yakın yerlerde yerleşmişlerdir. Kırgız,

Mustafa KALKAN/SOVYETLERİN ASKERİ HAREKÂT BÖLGELERİ

Kıpçak, Oğuz, Tuhsî, Yağma, Çiğil, Oğrak, Jaruk tayfaları (boyları) bir tek Türk dili ile konuşuyorlardı. Yimek (Kimek) ile Başkırt dilleri bu tayfaların kullandıkları dile yakındır” (Kaşgarî,1993:10,11) şeklinde açıklamaktadır. Kırgızlar üzerinde uzun yıllardır araştırmalar yapan mütehasıs O. K. Karaev’e göre; bugünkü Kırgızlar “ Munduz, Dööles (Töles), Kuşçu, Töre, Koçkor-Murnduz, Kara Tumat, Ak Tumat, Börü, Saruu Siyaktu” (Karaev,1998:2) adlı boylardan oluşmuştur.

Uygurların yıkılışından sonraki dönemlerde Kırgızlar hakkında ayrıntılı bilgi veren kaynaklar yok denecek kadar azdır. Çin yıllıklarının yanı sıra Arap seyyahlarının bu ülkelere düzenledikleri ve ülkelerine döndükten sonra neşrettikleri kitaplarda-risalelerde Kırgızlar’dan ve diğer boylardan bahsedilmektedir. Bu seyyahlardan Belhî; “Kırgızlar son derece zengindir, koyunları, atları ve evleri sayısızdır. Onlar yeşil yerlere ulaşmak ve böyle yerleri bulmak için gezerler. Kırgızlar ateşi kutsal olarak gördükleri için ölülerini yakarlar diye açıklamıştır (Yusupov,1991:101). Kırgızların hayvancılıkla maîşetlerini sağlama gelenekleri bugüne kadar devam etmiştir. Kırgızlar, at yetiştirmeciliğinin yanı sıra “Sayan, Alatav dağlarında ve Minusin bozkırında demir madeni çıkararak, silah yapımı için kullanırlar ve demire “kıyasa adını verirler” (Nuruşev,1991:110). Kırgızlar silah yapımında da demir işleme sanatında da ilerleme kaydederek isimlerini duyuran bir boy olarak bilinirler. Kırgızların, Yedisu ve diğer bölgelerdeki hakimiyeti “ Kırgız ve Kem-kemjut (Yenisey) Kırgızları’nın birbirlerinden ayrılışına (XII. asrın başı) kadar sürmüştür. Bu hâkimiyet sahası; bir taraftan Selenga bölgesine (Tayjiut sınırına), bir taraftan İbir-Sibir sahasına (Ankara-Müren sınırlarına) kadar uzanmaktadır” (Nuruşev,1991:219).

“1207 yılında (Koyun yılı) on koldan bir çok yere Cengiz Han’ın emriyle ordular sevk edildi. Oyratları, Buryatları, Barhunları, Urusları, Habhanasları, Hamhasları, Tubasları baş eğdirip, Cuci’nin tümenleri Kırgızlara yaklaştılar, Kırgız noyanları Yedi İnal, Aldier ve Ulubek’le buluştular. Onlar cihan hâkimine kulluklarını arz edip aksungur, (av kuşu), ak-boz at ve işlenmiş ak kürk-deri vererek tazimlerini bildirdiler” (Nuruşev,1998:221). Böylece Kırgızlar tamamen Moğol hâkimiyetini kabullenip diğer kavimlerin başlarına gelen zulümlerden kurtulmuş oldular. Fakat uzun süre Moğol orduları içinde öncü birliklerle beraber birçok yere düzenlenen saldırılarda Kırgız birlikleri kullanıldı. Moğollar diğer halklara uyguladıkları baskıları Kırgızlara da uygulamış fakat Kırgızlar, diğer boylar kadar zarar görmemiştir. Moğol hâkimiyeti altında kalan boylar bir süre sonra çıkan iç karışıklıklardan faydalanarak varlıklarını sürdürmeye çalışmışlardır. Moğolların nüfuzlarını kaybetmelerinden sonra Kırgız boyları uruğ uruğ farklı bölgelerde yerleşmiş ve uruğ başkanlarının yönetimi altında hayatlarını devam ettirmişlerdir. Daha sonra, Yuan Hanedanlığı’nın yönetimi altında bir süre yaşamışlardır. XIV. asırda, Oyratların, Halkos (Hakas) ların mücadele sahası olan Kırgız toprakları bu tarihten sonra bağımsızlık kazanma girişimlerine sahne olmuştur. XV. asrın sonlarına doğru Moğol boyları tamamen Kırgız topraklarını terk etmişlerdir. XV. asrın sonu ve XVI. asrın başları, Kırgız boylarının tekrar kendi topraklarında siyasî teşekkül oluşturmaya başladıkları bir dönemdir. Kırgızlar bu süre içinde etnik ve kültürel yapılarını koruyarak Moğol boyları ile genel bir karışmaya-etkileşime girmemişlerdir. Fakat, Kırgızlar uzun süre Türk kültür kuşağı içinde kaldıkları için etnik-kültürel yönden belirli bir etkiye maruz kalmış ve tamamen (Kırgızların içinde bulunan farklı boylar) Türkleşmiştir. Kırgız boyları “Sağ (Onğ) Kol Tağay-(Solto, Sayak, Sarı Bağış, Bağış, Bugu, Çerik), Edigene-(İçkilik, Kadırsa, Nayman, Töles, Kıpçak), Monguş-(Capalak, Töleygen, Saray, Mongul), Sol Kol (Sarı, Kuşçu, Mundus, Kırkagül, Kıtay ve diğerlerinden

(Devlet,1993:361) oluşmuştur. “XVII. yüzyılda Kırgız yeri, güneye doğru ilerleyen Ruslar (Tomski'den. Kuznetski'den ve Krasnoyarski'den çıkan) ile kuzey tarafta kendi tesirini sürdüren Moğollar arasında tartışma nedeni olmuştur. Bu sebeple Kırgızlar iki cephede savaşmak ve bazen kendilerini koruyabilmek için manevra yapma siyasetini yürütmek zorunda kalmışlardır. XVII. yüzyılın sonunda ve XVIII. yüzyılın başında dış düşmanların hücumu altında Yenisey Kırgız toplumu tamamen yıkılmıştır. Kırgızlar dağılmışlar ve Cungarya Devleti'nin içinde olan boyların arasına yerleşmişlerdir. İkinci bir bölümü ise, Rus uyruğuna geçmiştir. Üçüncü bir kısım ise, şimdiki Kırgızistan topraklarına gelmiş ve hemşerilerine katılmıştır (Kabilbekova,1998:46).

Bugünkü Kırgızistan, etnik yapı itibarı ile farklı bölgelerde bulunan Kırgız nüfusunun büyük bir kısmını topraklarında barındırmaktadır. 4 milyon (4.3 milyon) civarındaki nüfusun %53'ünü Kırgızlar, %22'sini Ruslar oluşturmaktadır. Kırgızların doğum oranının %3.28 gibi oldukça yüksek bir rakam arz etmesi demografik açıdan umut vericidir. Kırgızistan yeraltı kaynakları yönüyle son derece zengindir. Petrol, doğal gaz, kömür, civa, altın, uranyum ve mermer rezervleri oldukça iyidir. Kırgızistan az sayıdaki nüfusuna rağmen bölgede birçok devlet ile sınıra sahip olduğu için önemli bir noktada bulunmaktadır. Aynı zamanda bağımsızlık sürecini iyi bir şekilde değerlendiren ülkeler arasına girmeyi başarmıştır. Özellikle yabancı sermayeye rahat hareket etme şansını tanıyarak, güvenliği sağlayarak ticarî canlılığı artırmıştır. Kırgızistan'da yatırım yapan ülkeler otuzun üzerindedir. Yatırım miktarındaki sıralamaya göre Türkiye ortak şirketlerde ikinci, yabancı şirketler arasında birinci sıradadır. Rusya en fazla yatırım yapan ülke olarak görülürken üçüncü sırada Kazakistan, dördüncü sırada Çin gelmektedir. Çin sadece bu ülkede değil diğer ülkelerin tamamında yatırımlar gerçekleştirmiş ve aşağı yukarı her sektöre girmiştir. Kırgızistan % 1.3 milyon dolar ithalat, %1.5 milyon dolar da ihracat gerçekleştirmiştir (Tika,1998/1:5). Kırgızistan somu dolar karşısındaki değerini (1 dolar:40 som civarındadır-1999 verilerine göre) ticarî canlılık sayesinde korumayı başarmıştır. Kırgızistan'daki enflasyon % 23 gibi az bir orandır, Türkiye gibi köklü bir devlete oranla yeni bağımsızlığına kavuşmuş bir devletin bu oranda bir enflasyona sahip bulunması Kırgızistan açısından ümit vericidir.

Buna rağmen Kırgızistan'daki gelir seviyesi çok düşüktür (50-100) dolardır. Kırgızistan'da Kazakistan'da olduğu gibi özel mülkiyetin bulunmaması (99 yıllığına kiralama formülü vardır) yabancı yatırımcıları mütereddid bir durumda bırakmaktadır. Kırgızistan'ın bu gelişmeler ışığında % 5'lik bir gelişme ve büyüme hızına sahip olacağı hesaplanmaktadır. Fakat gelir dağılımındaki dengesizlik, ilk on yıl içinde giderilmelidir. Her ne kadar bu dengesizlik Kazakistan'daki kadar vahamet arz etmese de oldukça rahatsızlık verici boyutlardadır. Kırgızistan, ihracatının %39, ithalatının ise %49'unu Rusya'yla gerçekleştirmektedir. Kırgızistan'da 1996 verilerine göre kamu işletmelerinin %40.6'sı zarar ettiği için hızlı bir özelleştirmeye gidilmiş ve büyük bir kısmı (hedeflenen orana ulaşılammışsa da) özelleştirilmiştir. Küçük olmasına rağmen gelecek vaad eden bir ülke olduğu için Kırgızistan'dan başka ülkelere yapılan göç % 0.0'dır. Fakat diğer Türk cumhuriyetlerinde durum farklıdır.

TÜRKMENİSTAN: Türkmen Türkleri, tarihî seyrin akışı içinde bugünkü Türkiye Türkleri'nin ataları olma gibi büyük bir atılıma öncü olmuşlardır. Türkmen boyları, Asya'nın derinliklerinde ve birçok coğrafyada (Avrupa, Asya ve Afrika) asırlarca varlık mücadelesi vermiş, çok sayıda irili ufaklı devletler kurmuşlardır. Ogur (r-z) Türkleri, Avrupa'nın içlerine

Mustafa KALKAN/SOVYETLERİN ASKERİ HAREKÂT BÖLGELERİ

kadar girmiş, Atilla Hunları'nı oluşturmuş, Göktürklerin kurulmasından yıkılışına kadar bazen merkezin yanında bazen karşısında yer almış, Uygurların yıkılmasından sonra tek başlarına ayakta kalabilmenin mücadelesini vermişlerdir. Gerek Hunlar gerekse Göktürkler ve Uygurlar döneminde, Oğuz boyları diğer Türk boylarına oranla sayı üstünlüğü yönüyle dikkat çekmiş fakat siyasî sahada tam anlamıyla bir varlık gösterememişlerdir. Bunun sebebi ise; farklı boy birliklerinin idarede hâkim unsur olarak Oğuzlara bağımsız bir şekilde hareket imkanı tanımamalarıdır. Oğuzları kontrol altında tutan ve merkeze karşı en küçük askerî direniş hareketini bastıran diğer Türk boylarının hâkimiyeti kaybetmeleri sonucu durum değişmiştir.

Oğuz boylarının, merkezî Türkistan'dan Kırgız darbesi ile uzaklaşmasından sonra batıya doğru hareket ederek Maverünnehir bölgesinde yoğunlaşmaya başladıkları, o döneme ait (X. asır) kaynaklarda rahatlıkla tespit edilebilmektedir. Bir süre sonra Türgeş ve Karluk hakimiyeti, gücünü kaybedince X. asrın ortalarından itibaren Oğuz Yabgu Devleti'nin varlığı görülmeye başlanır (Atagariev,1989:29). Bir süre bu birliğin varlığını sürdürdüğü ve daha sonra boylar arasındaki kopmalardan dolayı yavaş yavaş gücünü kaybettiği görülür. Bu boylar birliğinin gücünü kaybetmesinin en önemli sebebi, Yabgu Devleti'ne bağlı olan ve Selçuklu Devleti'nin kurucusu olan Selçuk'un babası olan Tokak (Dukak'ın) boy birliğini terk ederek Cend bölgesine gelmesidir. Maiyeti ile bu bölgeye geldikten sonra burada ölmüş ve yerine oğlu Selçuk geçerek devleti kurmuştur. Bugünkü Türkmenler, işte bu devletin nüveleridir. Türkmenler, Selçuklu Devleti döneminde en iyi günlerini yaşamış ve birçok bölgeyi de ele geçirmişlerdir. Selçuklu Devleti'nin yıkılışından sonraki dönem içinde İran, Irak, Anadolu ve Suriye'de çeşitli beylikler kurarak idarî yapı üzerindeki etkinliklerini devam ettirmişlerdir. Fakat Moğol istilasının yerleşim mekanlarını yerle bir etmesi ile, Türkmen boyları tamamen dağılmışlardır. Sadece bazı bölgelerde küçük gruplar halinde varlıklarını sürdürmeyi başarmışlardır. Anadolu sahasında meskûn olan Türkmenler'de, Moğol istilası altında yarım asır kadar kalmışsa da tekrar toparlanmayı başarmışlardır. Diğer bölgeler, uzun süre Moğol uluslarının zulmü altında kalmıştır. Moğol tehlikesinden sonra da "... Türkmenler, 1639-1700 yıllarında Moğol asıllı Kalmukların istilasına uğramışlardır. Zamanla kuvvetlenen Türkmenler, Hive Hanlığı ile İran'ı tehdit eder hale geldikleri için ünlü Ebulgazi Bahadır Han'ın yaptığı ani hücumlarla büyük zarar görmüşlerdir" (Gömeç,1997:161). İran'ın, Türkmenlere verdiği zararlar bununla da bitmemiş, 1860 yılında Türkmenler büyük bir yenilgiye uğramıştır. Fakat Türkmenler çok uzun süre bağımsız bir şekilde varlıklarını devam ettirmişlerdir. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında, Osmanlı Devleti'nin savaşı kaybetmesi sonucu, 1874 yılından beri hazırlık yapan Rus orduları 1879'da harekete geçti. Fakat Göktepe mücadelesinde Türkmenler çok sayıda kayıp verseler de kahramanca mücadele ettiler. Buna rağmen " Haziran 1880'de Türkmen topraklarına girildi... Türkmenlerin ve Türkistan'ın son müdafaa kalesi olan Göktepe, Çarlık Rusya'sına karşı uzun süren kahramanca bir savunmadan sonra, eşit olmayan şartlarda cereyan eden bir savaşa dayanamayarak, 12 Ocak 1881'de düşmanın eline geçmiştir. 1881'de çarpışmalar sona erdiğinde Türkmenler, 26.500 kişi şehit vermişlerdi" (Gömeç,1997:165). Türkmenler bütün mücadelelerine rağmen sayı kesafeti ve askerî teçhizat üstünlüğüne yenik düşmüş ve bir asır sürecek olan zulümlere karşı koyamamışlardır. Bu yeniliği, Türkmen direnişini tam olarak kesememiş çeşitli isyan hareketleri baş göstermiştir. Ama Ruslar, bu isyanları acımasızca bastırmışlardır. Türkmenbaşı'na göre; "Bağımsızlık, Türkmenistan'ın ve halkının tarihinde büyük, daimi ve ifade edilemeyecek bir sayfadır. Halkımızın sekiz asır boyunca vermiş olduğu bu mücadelelerin neticesidir" (Halliev,1998:6).

Daha sonra, Çarlık yönetiminin sona ermesi ile yeni Rus rejimi, Türkmenistan'ı 1924'te R.S. F.C'ye dâhil ederek cumhuriyet olarak tanımıştır. 1924'e kadar çıkan isyanlarda çok sayıda Türkmen katledilmiş, Özbekistan, Türkistan ve Rus Federasyonu'na Türkmenlerin % 10'u zorla göç ettirilmiştir. Türkmenistan, 1924'ten sonra Özbekistan, Kazakistan, İran ve Afganistan'a sınır komşusu olmuştur. Bugün Türkmenistan, 4 milyonun üzerinde nüfusa sahiptir. Ülkenin 488.100 kilometre kare olan yüzölçümünün 350. 000 kilometre kare çölle (Karakum çölüyle) kaplıdır. Bu da toprakların % 80'nin tarım ve yerleşim dışı alan olduğunu gösterir. % 20'lik sahada tarım ve hayvancılığın canlı olduğu yüzdeyi oluşturur. Bugünkü Türkmen Devleti şu boylardan oluşmaktadır: "Teke (Ötemiş-Tohtamış), Sarık, Salar (Karamaç-Kıpçak-Yalvaç), Yomut, Ersarı (Ok, Alaç, Kara, Bükeyi), Çaudur, Göklen (Koy, Bayut, Kınık, Kayı vd.) (Devlet,1993:354). Dikkatle tetkik edildiğinde bu boyların halen daha Anadolu'da mevcut oldukları ve Türkiye Türkleri'ni oluşturdukları görülür. Türkmenistan'da %9.5 oranında Rus, %14 oranında diğer Türk kökenli (Kazak, Özbek, Tatar, Azerî) unsur vardır.

Şehirlerde Türkmen nüfusunun beklenen ölçüde (%38.2) olmadığı görülür. Türkmen nüfusunun hızla artması ve demografik oranı değiştirerek %71'lik dilimi daha da yükseltmesi gerekir. Bunun içinde doğum oranlarının teşviklerle (ihtilalin ilk dönemlerinde olduğu gibi) artırılması zaruridir. Türkmenlerin doğum oranının yüksek olması (%3.4) bu tedirginliği bir ölçüde gidermekte, ilk 50 yıllık dönem içinde demografik üstünlüğün net ve kesin bir şekilde elde edileceği görülmektedir. Türkmen milliyetçiliği ve tarih şuuru, Türk cumhuriyetleri içinde sadece ve sadece Özbekistan'la karşılaştırılabilir. Rusların en çok tedirgin oldukları ülkelerden biri de Türkmenistan'dır. Türkmenler verdikleri korku yönüyle Ruslara, Özbekleri arattırmamaktadır. Aslında bu normaldir, yaklaşık bir asır boyunca her ayaklanmada acımasızca bastırılarak katledilen Türkmenler "deve kını"ne benzer bir kinle bu günleri beklemişlerdir.

Türkmenistan, Türkiye'nin çok sayıda firma ile yatırım yaptığı ilk ülkedir. Daha sonra yatırım sıralamasında Kazakistan gelir. Özellikle Türkmenistan Cumhurbaşkanı Saparmurat (Niyazov) Türkmenbaşı'nın ticareti teşvik edici unsurlarla canlandırması ve Türkmenistan'ı Asya'da serbest bölge haline getirme girişimleri oldukça başarılı olmuştur. Yeni kurulan bu cumhuriyet olan Türkmenistan'da enflasyon %21 gibi düşük bir orandır. Dış borç açığı 1.271 milyon dolardır. 1 dolar, 6100 manattır. Serbest ekonomi piyasasına sahip olan Türkmenistan dolara müdahale etmemektedir. Ekonominin iyi bir seyre sahip olmasından dolayı Türkmenistan'a %8. 5 oranında bir göç olmuştur. Bölgede yaşayan ve iyi bir gelir seviyesine sahip olan Ruslar yavaş yavaş Türkmenistan'ı terk etmekte, geride gelir seviyesi düşük olan Rus vatandaşlar kalmaktadır. Türkmenistan'dan ayrılan vatandaş sayısı %0.24'tür (Tika,1998/I:7). Türkmenistan için 1997 yılında %2'lik bir büyüme ön görülmüştür. Ekonomi uzmanları, Türkmenistan'ın belirli düzeye gelebilmesi için 10 yıllık bir süreye ihtiyaç olduğunu ifade etmektedirler. Türkmenistan'ın B.D.T ile ekonomik ilişkileri oldukça giriftir. 1996 yılında, Türkmenistan'ın %68 (ihracatı), %87 (ithalat) oranında B.D.T ile canlı ticarî ilişkilerin olduğu görülür (Gumpel,1998:29). Fakat bu ilişkiler bir süre sonra eski gücünü koruyamayacak B.D.T-Rusya ekonomik olarak daha da kötü bir durumla karşı karşıya kalacaktır.

Türkmenistan, doğal gaz rezervi yönüyle en zengin ülkedir. Türkmenistan Devlet Araştırma ve İstatistik Enstitüsü'nün verilerine göre; 1997 yılında 4. 725.000. ton petrol 17.

Mustafa KALKAN/SOVYETLERİN ASKERİ HAREKÂT BÖLGELERİ

318.000.000 metreküp doğal gaz üretimi gerçekleştirilmiştir (Tika,1998/I:7). Bu zenginlik kaynağı, Türkmenlere olan ilgiyi daha da artırmaktadır. Türkmenler, Özbek gücünden tedirgin oldukları için Türkiye, İran ve Avrupa üçgenine yönelerek ittifak yollarına yönelmişlerdir. Türkmenistan'ın, İran'la olan siyasî ilişkileri Asya'da tedirgin edici bir ittifak izlenimi vermektedir. İran, Türkmenistan'ın bölgedeki konumunu ve O.A.C arasındaki yerini göz önünde bulundurarak ittifak girişimlerini birçok platforma taşıyarak daha da ilerletmek için girişimlerde bulunmaktadır. Fakat Türkmenler tarihin derinliklerinden gelen Türkmen-Fars mücadelesini unutmmuş değildirler, bunun içinde ilişkiler şimdilik ekonomik boyutta seyr etmektedir.

Türkmenistan, doğal gaz rezervlerinin yanı sıra petrol rezervleri yönüyle oldukça zengin olarak kabul edilebilecek bir ülkedir. Türkmenistan, İran'ın dinî rejim ihraç edebileceği bir tabana sahiptir. Fakat Türkmenistan aynı zamanda milliyetçilik hareketlerinin de kabul gördüğü ve yönetimde taraftar bulan bir ülke görünümü vermektedir. Ruslar, Türkmenlerin baskısı karşısında süratle Türkmenistan topraklarını terk etmektedir. Çünkü Rus erkekleri ve kadınları günlük hayatta Türkmence konuşmaya zorlandıkları gibi bazen de çeşitli darb olaylarıyla karşı karşıya kalabilmektedir. Türkmenlerin, Ruslara olan kını, Özbekler'den ve Kırgızlar'dan daha belirgin bir şekilde müşahede edebilmektedir. İran, Rus nüfusunun diğer cumhuriyetlerde olduğu gibi bölgeden zamanla boşalacağını çok iyi bilmektedir. Bunun içinde, ortaya çıkabilecek muhtemel gelişmeleri yakından takip ederek nüfuz boşluğunu doldurmaya çalışacaktır. Bölgede, İran'ı durdurabilecek hiçbir güç hali hazırda mevcut değildir. Birde buna ek olarak Türkmen-İran demiryolu ağının yavaş yavaş tamamlanması için girişimler devam etmektedir. Ayrıca diğer Türk cumhuriyetleri bu demir yolunu ekonomik olarak desteklemektedir.

Türkmenistan'a yapılan Türk yatırımları İran'ı oldukça rahatsız etmektedir. Amerika'nın Türk adını bu bölgede kullanması, İran'ın Türkiye'ye olan bakışını iyice sarsmıştır. İran artık bölgede Türk-Fars mücadelesi psikozunu-sedromunu yaşamakta ve eski deneyimlerini kullanma planları yapmaktadır. Türkiye, A.B.D'nin bölgesel gerginliği tırmandırdığını hesap bile etmemiştir. Bölgede çok hassas dengelere sahip bir yapının olduğu unutulmamalı ve gelişmeler yakından takip edilmelidir. Türkiye'nin (Muhtar-Bağımsız) Türk Cumhuriyetlerindeki gelişmeleri yakından takip edemediği hemen fark edilmektedir. Birçok cumhuriyette ve bölgede, Türkiye resmî bilgi akışını sağlayan kurum-kuruluş ve araştırma merkezine sahip değildir. Mevcut bölgelerdeki Tika, Elçilik vb. birimler, diplomatik işlerle ceddelleşmekten ve maddî sıkıntılardan dolayı istenilen ölçüde (ekonomik kaynaklar, sosyo-kültürel yapı, rezerv tespitleri vb. bölge taramaları konularında) verimli çalışmamaktadır. Örneğin Kırgızistan'ı, Özbekistan'ı, Doğu Türkistan'ı, Tacikistan'ı kucaklayan Kazakistan Tika Temsilciliği iki yıl gibi bir süre adeta boş bırakılmıştır, son derece önemli olan ve olayların hızla seyir değiştirdiği böyle bir bölgede Türkiye, koca iki yıl yeni ve doğru bilgi alamamıştır. Birçok araştırma merkezi, iki, üç yıl öncesine dayanan istatistikî verileri kullanmaktadır, bu kayıplar nasıl kapatılacaktır.? Türk cumhuriyetlerinde ve Muhtar bölgelerde **Tika**'nın dışında araştırma yapan (**Ahmet Yesevî Üniversitesi Araştırma Merkezi**'de buna dâhil edilebilir fakat sınırlılık alanı Kazakistan'dır) ciddi bir araştırma kurumu ne yazık ki bugün yoktur. Tika'nın bu bölgelerle ilgili çok sayıda projesi vardır, fakat Tika'nın yetişmiş eleman sayısı yeterli değildir ayrıca projeler için ayrılan finans kaynaklarının yetersiz olması çalışanların ellerini kollarını bağlı bir halde bırakmaktadır. En kısa süre içerisinde Tika'ya, Ahmet Yesevî Üniversitesi Araştırma Merkezi'ne ve çalışma

sahası olmadığı halde bu alanlardaki eksiklikleri kapamak için çırpınan **Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu**'na finansman sağlanmalı ve çalışmaları hızlandırılmalıdır. Ayrıca önemli olan bir konuda, bu kurumlar arasında entegrasyonun sağlanarak aynı konuda iki farklı kurumun çalışmasının engellenmesi, saha uzmanlığı gerektiren konularda kurumlar arası uzman eleman teatisi, müşterek projelerin yönetilmesi, bu kurum ve kuruluşların siyasi hüviyetlerinden arınarak yönetimlerine akademisyenlerin getirilmesi, zikredilen kurumların her bölgede temsilciliklerinin açılması vb. birçok yeni düzenleme gerekmektedir.

SOVYETLERİN, TÜRKİSTAN, DEŞT-İ KIPÇAK VE KAFKASLARI İŞGALİNİN GETİRDİĞİ ASKERİ, EKONOMİK, SİYASİ SONUÇLAR

1. Ruslar, Moskova, Leningrad, Kiev ve Penza şehirlerinin yanı sıra bugünkü Estonya, Ukrayna, Litvanya ve Letonya Cumhuriyetleri'nin bulunduğu bölgelere yerleşmişlerdir. Nüfus, coğrafi saha göz önüne alındığında (197. 000.000) oldukça büyük bir potansiyel güç şeklinde görülür. Rusya'da sık sık görülen hastalıklar, kıtlıklar ve iç savaşlar hızla Rus nüfusun azalmasına neden olmaktadır. Nüfusun süratle azalması, sanayi açısından hayatiet arz eden iş gücünün, Asya'dan (Türkistan, Deşt-i Kıpçak, Kafkaslar) temin edilmesi zarureti getirmiştir. Bu da Rus birliklerinin Türkistan'ı işgalini kaçınılmaz kılmıştır.

2. Rusların yerleşmiş oldukları topraklar, gerek yeraltı gerekse yerüstü kaynakları yönüyle fazla zengin değildir. Zengin topraklar ve yeraltı kaynakları Yakutistan, Altaylar, Sibir, Tataristan, Başkırdistan, Kırım, Çuvaşistan, Astrahan, Moldovya vd. muhtar cumhuriyetlerin sınırları dâhilindedir. Fakat bugünde nüfus itibarıyla Türk çoğunluğa sahip olan bu bölgeler, Rus hâkimiyeti altındadır. Zengin topraklara sahip olan bu sahalar, Rus birlikleri tarafından ilk safhada işgal edilmiştir.

3. Kafkaslar, Tataristan, Başkırdistan ve Kırım, Asya'nın ticarî merkezleri niteliğindedir. Aynı zamanda bu bölgeler ticarî-askerî yolların kesişim noktalarında yer almaktadır. Ekonomik kazancın sosyal hayata kazandırdığı canlılık düşütüldüğünde devlet yönetimi açısından bu gelir kaynaklarının ne kadar önemli olduğu anlaşılır.

4. Kafkaslar, Tataristan, Başkırdistan ve Kazakistan stratejik açıdan askerî üstünlük oluşturabilmek için katı süratle ele geçirilmesi gereken önemli bölgelerdendir. Askerî açıdan bu bölgelerin elden çıkması, Rusya'nın Asya, Türkiye, Ortadoğu ve Çin üzerindeki üstünlüğüne son verilmesi anlamına gelir. Böyle bir kaybı Rusya'nın göz önüne alması söz konusu bile değildir.

5. Rusya, bu bölgelere yerleştirmiş olduğu askerî birliklerle anında Türkiye'ye müdahale edebilme şansına sahiptir. Bakü'de bulunan 4. Rus ordusunun yanı sıra bu bölgede yerleştirilmiş olan 60.000. asker, vurucu tim birlikleri Kars'a ve Ardahan'a rahatlıkla girebilecektir. Ayrıca SAM ve SCUD füze sayısı, Gence'deki helikopter birlikleri, 2000'i aşkın tank ile Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesi'ni işgale yönelebilecektir. Bu birlikler birkaç yıldır Ermenistan'a, Gürcistan'a ve Kafkaslara doğru kaydırılmaktadır. Bunun içinde Türkiye, Rus birliklerinden gelebilecek ani saldırı ihtimallerini göz önünde tutarak Kars'a ve Ardahan'a hafif birlikler yerleştirmiştir. Asıl askerî birlikler, Erzurum'da ve Erzincan'da istihdam edilmiştir.

Mustafa KALKAN/SOVYETLERİN ASKERİ HAREKÂT BÖLGELERİ

6. Ruslar, Türk toplulukları arasında kendi dillerini konuşmayı yasaklamış ve Rusça'yı resmî dil olarak bütün birimlerde kullanmaya zorlamışlardır. Bir süre sonra yeni nesiller kendi lehçelerini unutmaya başlamıştır. Bugün Kazaklar % 40-50, Tatarlar % 50, Azeriler %20-30 oranında kendi dillerini konuşmamaktadır. Diğer Türk cumhuriyetlerinde ve muhtar bölgelerde de durum pek farklı değildir. Bu uygulamadan sadece Özbekler ve Türkmenler büyük darbeler yemeden kurtulmayı başarmış ve kültürlerinin en güçlü unsurlarından biri olan dillerini korumayı başarmışlardır. Ayrıca Ruslar, Türk lehçeleri üzerinde yapmış oldukları çalışmalarla, Türk topluluklarının dillerinin farklı olduğunu ileri süren tezlerle boylar arasında dil birliğinin oluşmasına kesinlikle fırsat vermemeye çalışmışlardır. Tatar Türkçesi ile Başkırt Türkçesi'nin hiçbir ayrılıkları olmadığı halde, Rus dilcileri bu dilleri bile iki ayrı dil olarak göstermiş ve yaptıkları çalışmalarla bu teorileri Başkırtlara kabul ettirmişlerdir. Bu diller gibi, Tatar, Kazak, Kırgız ve Karakalpak lehçelerini ayırmış, hiçbir farklılığı olmayan ve aynı dili konuşan Türk boylarına farklı lehçeleri konuştuklarını kabul ettirerek, yakın lehçelere farklı ağız özellikleri yüklemişlerdir. Artık farklı bir lehçeyi konuşmanın verdiği gurur ile buldukları bölgelerde, lehçelerinin ayrı bir dil özelliği sergilediğini iddia ettikleri görülmüştür. Rus dilcilerin, Türkologların, morfoloji, sentaks, diyalektik, ağız, etimoloji, gramer, deyim ve atasözleri üzerine yaptıkları araştırmalar Türk lehçelerinin adeta birer dünya dili gibi görünmesine sebebiyet vermiştir. Rusya'da sosyal bilimler alanında en gelişmiş ilmi zemine sahip olan saha edebiyat ve dildir. Bütün titiz çalışmalara, ortaya atılan mesnetsiz iddialara rağmen bu çalışmalar istenilen ölçüde başarılı olmamıştır. Tatbik edilen dil politikası % 40-50'lik bir başarıyı yakalasa da bugün bir Kazakla Kırgız, Tatarla Kazak, Kırgızla Başkırt, Tatarla Karakalpak biraz zorlansa da kendi lehçeleri ile anlaşabilmektedir.

7. Ruslar, demografik yönden Türk toplulukları arasına sızarak, evlendirmeler yoluyla ve Rus nüfusunu bu bölgelerde iskân ederek Türklerin nüfus yoğunluğunu azaltmaya çalışmışlardır. Fakat Rus nüfusun doğum oranının (% 0.5-6) düşük olması, bu planların başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olmuştur. Bu plan uygulanamayınca Ruslar yeni stratejiler geliştirip başka cumhuriyetlerde yaşayan Türk topluluklarının yerlerini değiştirerek, Kazakistan'da (1989 verilerine göre; % 38 Kazak, % 41 Rus) nüfusun yarısından fazlasının göçmen olduğu demografik bir yapı elde etmişlerdir. Kazakistan'da meskun olan Ruslar son yıllarda (1991-1997) hızla Kazakistan'ı terk etmiş, diğer etnik azınlıklarda kendi ülkelerine geri dönmeye başlamışlardır. 6 yılda Kazakistan'ın nüfusu % 5.4 oranında azalmıştır. Bu oranın daha da artması beklenmektedir. % 2.41'lik nüfus artışı ile Kazakların % 41'lik (1995 verilerine göre) nüfus yapısını % 60-70'lere (2000) yılında taşıyacağı demografik verilerle anlaşılmaktadır. Özbekler bugün sadece Özbekistan'da 16.500.000'lük bir nüfus potansiyeline sahiptir, Özbek Türkleri için demografik bir tehlike zaten mevcut olmamıştır. % 3.4'lük nüfus artışı ise bir süre sonra Asya'da Özbekistan'ın büyük bir güç olacağını göstermektedir. Ruslar demografik yapıyla oynayarak, yerli halkları bazı bölgelerde azınlık durumuna düşürmeği başarmışlardır. Kazakistan, Başkırdistan, Kırım, Yakut, Hakas ve Altay Muhtar-Bağımsız Türk Cumhuriyetleri'nde Rus nüfus kesafeti vardır. Tataristan'da ise Rus nüfus neredeyse yarı yarıyadır. SSSR rejiminin çöküşü ile Ruslar, bu toprakları hızla terk etmeye başlamıştır. Aynı şekilde diğer Türk toplulukları da kendi ülkelerine geri dönmektedirler. Rusya nüfus yapısı itibarıyla, sadece Özbekistan, Türkmenistan ve Azerbaycan'da istediği sonuçlara ulaşamamıştır.

8. Türk Cumhuriyetleri ve Muhtar Topluluklar coğrafi olarak gerek toprak bütünlüğü gerekse yeraltı zenginliği yönüyle birbirinden oldukça farklı hususiyetlere sahiptirler.

Kazakistan hububat, Özbekistan pamuk üretiminin merkezidir. Başkırdistan, Tataristan, Türkmenistan, Kazakistan petrol ve doğal gaz rezervlerinin cenneti durumundadır. Azerbaycan petrolün yanı sıra Özbekistan'la birlikte Rusya'nın meyve ve sebze ihtiyacını önemli bir ölçüde karşılamaktadır. Yakutistan değerli taşları, Altaylar, Sibirya altın-maden cevheri ve kömür rezervleri yönüyle oldukça zengindir. Bu zenginlikleri çok güzel bir şekilde tespit eden Rusya, bölge taramaları yaparak rezervleri değerlendirme yoluna gitmiştir. Muhtemel buhranlar düşünülerek, doğal zenginliğe sahip olan bu cumhuriyetlerin zenginleşerek bağımsızlığa yönelmelerine imkan tanımamak için grift (bağımlı) ekonomi politikaları uygulanmıştır. Başkırdistan'da çıkan petrol Çubuksarı'da kurulan petrol arıtma tesislerinde işlenmiş, Özbekistan'da çıkan pamuk Kazakistan'daki fabrikalarda değerlendirilmiş, Azerî petroleri Ermenistan'da işlenmiş, Türkmen doğal gazı Rusya'ya boru hatları ile taşınmış, Kazak buğdayı Özbekistan'da değerlendirilmiştir. Bu şekilde cumhuriyetler ve muhtar bölgeler birbirine muhtaç edilerek elleri kolları bağlı duruma düşürülmüştür. Bugün Kazakistan gaz sıkıntısı çekmekte ve tekstil ihtiyacını karşılayamamakta, Tataristan petrol ülkesi olmasına rağmen benzin bulamamaktadır. Kazakistan gaz ve elektrik problemi ile yüz yüzedir. Kırgızistan ürettiği elektriği Kazakistan'a ve Özbekistan'a satmaktadır. Fakat Kırgızistan sanayileşmede geri bırakıldığı için adeta teknoloji sömürgesi bir ülke haline getirilmiştir.

9. Rusya, Beyaz Rusların yerleştiği Litvanya, Letonya, Estonya ve Ukrayna sayesinde dünyaya açılabilir. Bu bölgeler, Rusya'nın askerî ve ekonomik olarak Avrupa'ya açılan en önemli merkezleri durumundadır. Beyaz Rusların, Rus Federasyonu'ndan ayrılması, Rusya'nın dünya platformundaki önemini azaltmıştır. Rusların deniz gücü, büyük ölçüde bu devletlere muhtaç duruma gelmiştir, aynı zamanda Avrupa'yla her türlü bağlantı ve ticaret buradan yönlendirilmektedir. Almanlar, bu bölgelerde yatırımlar yapmaktadır. Yönlendirilen yatırımlar, başta Rusya olmak üzere A.B.D'yi oldukça rahatsız etmekte ve Almanların bu pazara güçlü bir şekilde girmeleri engellenmeye çalışılmaktadır.

Bu bölgede, ekonomik alanda iki gücün mücadelesi (A.B.D-Almanya) diğer Avrupa ülkelerine rahat hareket etme engelini getirmektedir. Rusya için bu bölge, her iki ülkeden daha büyük bir değer ifade etmektedir, bu cumhuriyetlerde ülkeye yeni gelenlerle birlikte 60.000.000 civarında insan yaşamaktadır.

10. Ruslar, Türk Cumhuriyetlerinin arasına etnik farklılıklar sokup her boyu bağımsız bir devlet gibi tanıyarak, Türk boylarının birleşip büyük bir siyasî güç olmasına fırsat vermemişlerdir. Ayrıca, Rusya tatbik ettiği ayrım politikasıyla Özbekleri Kazaklara-Kırgızlara, Tatarları Başkırtılara-Çuvaşlara, Azerîleri Kafkas halklarına, Tacikleri ise bütün Türk dünyasına, özellikle Özbeklere ve Kırgızlara düşman ederek planlarını başarıyla tatbik etmiştir. Her Türk cumhuriyeti kendini bağımsız bir millet olarak görmekte, bağlı bulunduğu etnik kökeni göz önünde bulundurmadan millî politikasını şekillendirmeğe çalışmaktadır bu da Türk devletleri arasındaki bütünlüğü ve gücü parçalamaktadır. Özbekistan'da Karakalpak Muhtar Cumhuriyeti oluşturulmuş ve Ruslar tarafından Asya'da büyük bir güç olabilecek Özbekistan'a oldukça büyük bir etnik problem çıkarılmıştır. Karakalpakların dilleri de Özbek diliyle aynı gruptandır, hiçbir kültürel farklılıkları yoktur. Tek fark, Karakalpaklar'ı siyasî birlik altında toplayan boyların farklı uruğlardan meydana gelmesidir.

11. Ruslar, Türk cumhuriyetlerinin sınırlarını çizirken özellikle tabii sınırları

Mustafa KALKAN/SOVYETLERİN ASKERİ HAREKÂT BÖLGELERİ

değiştirerek etnik yapıyı parçalamakta, Türkistan'da çok sayıda Özbek, Kırgızistan'da Kazak grupları bırakarak, Başkırdistan'da Tatarları iskân ederek, iç çarpışmalara zemin hazırlamıştır. Bu iç çarpışmalarla bir süre sonra etnik azınlık durumunda kalan gruplar, Rusya ve diğer bağımsız devletler tarafından korunarak iç savaşa yöneltilmeye çalışılmaktadır. Azerî-Ermeni, Özbek-Tacik, Özbek-Kazak mücadelesi, her an meydana gelebilecek çarpışmaların sinyallerini vermektedir. Sıraladığımız sebeplerin sonucunda bağımsızlığına kavuşan Türk cumhuriyetlerinin ekonomik-sosyal-askerî ve idarî yapılarında, çeşitli problemler meydana gelmiştir. Eskiden Rusya'nın yönetimi altında bulunan bu ülkeler bugün bile dolaylı da olsa Rus kontrolü altında tutulmaktadır. Bugün bu devletlerin cumhurbaşkanlığı ve başbakanları başta olmak üzere birçok bakanı, eski Polit Büro Genel Sekreteri veya Temel Parti Örgütü üst düzey yöneticilerindedir. Bunun için, Rusya bu ülkelerin içişlerine istediği gibi müdahale edebilmekte, bazen o bölgelerin idarecileri Rus yöneticilerine küçük bir iş dahi yaptırmadıkları için aciz duruma düşmektedirler. Rusya, bu tehditlerin yetersiz kaldığı noktalarda ise askerî ve ekonomik yaptırımlara yönelerek istediğini yaptırmaktadır. Muhtar Türk Cumhuriyetleri'nin hiç birinin ne iç ne de dış güvenlik birimleri (polis ve asker) vardır. İç ve dış güvenliği, Moskova'ya bağlı olan polis ve asker sağlamaktadır. Hava alanları, askerî üsler, nükleer bölgeler Rusların elindedir. Ruslar ayrıca ikili olarak yaptıkları anlaşmalar gereği Tataristan, Başkırdistan, Azerbaycan ve diğer (Sibirya, Astrahan ve Çuvaşistan) bölgelerden çıkan petrolün % 70-80'ini kendi ekonomisine yönlendirmekte ancak %20-30'unu çıkan ülkeye para olarak vermeyi taahhüt etmektedir. Fakat bu %20-30'luk dilim, uzun yıllardır Rusya'nın içinde bulunduğu ekonomik sebepler gerçek gösterilerek daima ertelenmektedir. BDT'ye problem çıkaran ülkelerin doğal gaz ağları-boru hatları Rusların kontrolünde bulunduğu için bazı dönemlerde kasıtlı olarak gaz akışı kesilmektedir.

12. Rusya, 1989-1990 yıkımından sonraki gelişmeleri yakından takip ederek aldığı yaraları tamir yoluna yönelmiştir. Bunun içinde öncelikle A.B.D'nin ve Dünya Bankası'nın ekonomik yatırımlarda kullanmak için verdiği kredileri yeni bir istihbarat ağı oluşturmak için harcadığı bilinmektedir. Ayrıca, yeni gelişmeleri izleyerek Tacikistan'da Özbek-Tacik, Azerbaycan'da Ermeni-Azerî, Balkanlar'da Sırp-Arnavut-Makedon, Akdeniz'de Güney Kıbrıs-Rum, Asya'da Suriye-Irak-İran-Mısır yönetimlerine silah satarak, gerektiğinde yetiştirilmiş elemanları bu bölgelere göndermektedir. Azerî-Ermeni savaşında ise, Ermenilere karşılıksız askerî yardım yapılmıştır, Azerîlere para karşılığı silah satılmaktadır. Rusların, Azerbaycan hayalleri bittiği için halen daha Ermenistan'a yapılan askerî sevkiyat devam etmektedir. Ruslar, silah satarken Azerîlere daha eski ve kullanışsız modelleri, Ermenilere ise 1980'li yılların sonunda üretilen (kendi teknolojileri ölçüsünde) en son teknolojiyi satmaktadır. Asıl amaç, Ermeni baskısı altında kalan Azerbaycan'ın Rus birliğine dâhil olması ve bağımsız olarak siyasî arenada rahat hareket etmesini engelleyebilmektir.

13. Rusların eski nükleer tesislerin bulunduğu bölgelerde A.B.D ile iş birliği yaparak, Çin'e karşı bir güvenlik kuşağı oluşturduğu ve Kazakistan'da askerî nitelikli nükleer denemeler yaptığı görülmektedir. Bu denemelerin yaklaşık 15 ile 30 günde bir defa tekrarlanması Kazakistan'ın Semey, Kızılorda şehirlerini ekolojik yönden mahvetmiştir. Bu bölgelerde ve zikredilen şehirlere yakın sahalarda insan sağlığına büyük ölçüde zarar veren radyasyon oranları vardır.

14. A.B.D ile Rusya konvensiyonel indirimli silah anlaşması yapmış olsalar da, iki ülkenin askerî güçlerini azaltmaları söz konusu değildir. Sadece sayı itibarıyla maliyeti daha

az olan ama vuruş gücü yönüyle diğerlerinden fazla etkiye sahip bulunan füzeler üretilmektedir. Bunun içinde vuruş gücünün tespiti için sık sık denemeler yapılmaktadır.

15. Rusya, A.B.D ile yaptığı anlaşmalar dâhilinde güçlü bir ittifak oluşturarak Asya'daki petrol, altın ve tarım ürünleri piyasasında söz sahibi olmak istemektedir.

16. A.B.D, Rusya'nın garantisi olmadan bu bölgede bulunan petrol ve doğal gaz rezervlerini güvenli bir şekilde kullanamayacağını çok iyi bilmektedir. Aksi bir durumda Rusya'nın bu petrol-gaz hatlarını rahatlıkla provake ederek yok edebileceğini tahmin etmektedir.

17. Çin ve Japonya gibi iki büyük düşmanın ancak insan gücü ve nükleer güç yönünden etkili olan Rusya'nın yardımıyla daha rahat durdurulabileceğini bilen A.B.D, bu konuda Rusya ile tam bir mütabakat içinde çalışmalarını devam ettirmektedir. Bunun için de fazla zarar görmemesi kaydıyla Asya'nın derinliklerine girebilmek için bazen adıyla birçok kapıyı açtığı Türkiye'yi, zamanı geldiğinde Orta Asya'da devre dışı bırakacağı anı beklemektedir. Hali hazırda Türk faktörünün etkin olduğu cumhuriyetler göz önünde tutulduğu için bekleme dönemi sürdürülmektedir. Fakat A.B.D, Rusya'nın bu bölgede hâkim olan tek unsur olmasına fırsat vermek istemediği ve Rusya'nın içinde bulunduğu durum tam bir netliğe sahip olmadığı için, bölgedeki caydırıcı güçler tamamen ortadan kaldırılamamaktadır. Bölgedeki diğer güçlerin ileride A.B.D ile müttefik olabileme ihtimali söz konusudur çünkü küçük güçlerin A.B.D'yi tedirgin etme oranı ile Rusya'nın tedirginlik oranı aynı olmayacaktır.

18. Rusya, önceden Azerbaycan'da bulunan Avar, Dağlı, Gürcü ve Ermeni azınlıkları kışkırtmış olmasına rağmen, İran, A.B.D ve Azerbaycan yetkilileri ile yapmış olduğu petrol anlaşmasından sonra (Rusya % 10-15 pay alacaktır) bu karışıklıkları bastırmak için Azerbaycan yönetimine siyasî destek vermiştir. Fakat petrol hattının yön değiştirme tehlikesinin belirmesi üzerine, tekrar alternatif komplot teorileri üretilmeye başlanmıştır. Son derece karışık olan Kafkas coğrafyasında her an siyasî bir olayın patlak verme tehlikesi, ister istemez Azerbaycan'ı temkinli hareket etmeye zorlamaktadır.

19. Rusya, Türkiye'yi petrol konusunda tamamen devre dışı bırakmaya çalışmaktadır. Bu konuda problem olan Çeçenistan'a ekonomik olarak bazı avantajlar sağlamıştır bu da Çeçenistan'ı pasif hale getirme amacına yöneliktir. Henüz bağımsızlığını kazanan Çeçenistan'ın bu ekonomik yardıma ihtiyacının olması Çeçenistan'ı politik olarak hareket etme mecburiyetinde bırakmış ve nötr duruma gelmiştir. Çeçenistan'ın bu kaynaklardan sınırlı ölçüde faydalanmasına izin verilmesinin sebebi; boru hatlarının Çeçen-Dağıstan bölgesinde muhtemel provake hareketlerine uğramasını engellemektir. Bu tehlikeleri göz önünde bulunduran Avrupalı ve A.B.D'li firmalar sonu belirsiz olan bir bölgeye bu kadar büyük meblağlar yatırmayı göze alamamaktadırlar. Daha güvenilir geçiş hatları için çok sayıda hat bölgesi teklifi vardır.

20. Rusya, İran, Irak, Suriye ile askerî ve siyasî ilişkilerini uzun süredir iyi bir şekilde devam ettirmektedir. Rusya, son yıllarda Yunanistan ile olan ilişkilerini geliştirerek Ortadoğu'da ve Türk cumhuriyetlerinde ekonomik ortaklıklara yönelmektedir.

Mustafa KALKAN/SOVYETLERİN ASKERİ HAREKÂT BÖLGELERİ

21. Rusya, A.B.D'nin kendisini yalnız bırakmayacağını (ekonomik-askerî müşterekler kesişmeye devam ettiği sürece) bildiği için, Asya'da istediği gibi hareket etmektedir. Fakat Rusya bu arada bütün ilişkilerini A.B.D ile tesis etmenin Avrupa Birliği'nde rahatsızlık doğurmasına ve her yönüyle A.B.D'ye bağlı kalmanın mahsurlarını düşünerek, bazı Avrupalı ülkelerle de ekonomik ortaklıklara yönelmiştir.

KAYNAKLAR

- AKIŞEV, A.K.,** Asilbekov, M.H., (1994), *Kazakistan Tarihi*, Almatı.
- AKNOLDOEVA, Bauboura.,** (1997), "Ahmed Yesevî Devrindeki Ortaçağ Orta Asya'sının Etnografyası", (Terc: F. Ağış), *S.Ü.T.A.E Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 3, Konya.
- ALİŞEV, S.,** (1993), "Tatar Halkının ve Milletinin Birleşmesi" Adlı Söyleşiden Bir Bölüm", *Miras*, 2 (15), Kazan.
- ARSLAN, Yasin.,** (1996), *Üçüncü Roma'nın Jeopolitik Arzuları*, Ankara..
- ATAGARRİEV, Egen.,** (1989), *Tarihte Kalan İzler*, Aşkabat.
- ATLASÎ, Hadî.,** (1993), *Sibir Tarihi, Süyünbike, Kazan Hanlığı*, Kazan.
- AVŞAR, Z.,Solak, F., Yorulmaz, F.,** (1994),*Yeni Bir Yüzyılın Eşiğinde Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri*, Ankara.
- AYDAROV, G.,** (1995), *Kültegin Eskertkişi*, Almatı.
- BAL, İ.,** (1996), "Orta Asya'da Sovyet Kontrol Yöntemleri", *Avrasya Etüdüleri*, C. 3, S. 2, Yaz.
- BENNIGSEN, A., L. C. Quelquejay,** (1994), *Steppe Ezan Sesleri*, (Terc:N. Uzel), İstanbul.
- BLANK, S.,** (1998), "Kafkasya Güvenliğinde Yeni Eğilimler", *Avrasya Etüdüleri*, S. 13, İlkbahar.
- CHALLEYE, F.,** (1994), *Mülkiyetin Tarihi* (Terc:A. Kızgıntuğ), İstanbul.
- CÜVEYNÎ, Alaaddin Ata Melik.,** (1988), *Tarih-i Cihan Güşa*, C.I, (Terc:M. Öztürk), Ankara.
- ÇOROTEGİN, T.,** (1995), *Etniçeskie Situatsii v Tyurkskih Regionah Tsentralnoy Azii Domongolskogo*, Bışkek.(Eser, Türkistan tarihi hakkında çok zengin bir litaratüre sahiptir).
- DEVLET, N.,** (1993), *Doğuştan Günümüze İslâm Tarihi (Ek)*, İstanbul.
- İskitler hakkında ayrıntılı bilgi bkz, **DURMUŞ, İ.,** (1993), *(İskitler (Sakalar)*, Ankara.
- ELİBEYZADE, Elmeddin.,** (1994), *Azerbaycan'ın Manevî Medeniyet Tarihi*, Bakü.
- ENGİN, F.,** (t.y), *Uluslararası Politika Stratejileri*, İstanbul.
- ERGİN, M.,** (1988), *Orhun Abideleri*, İstanbul.
- EROL, M. S.,** (1998), "21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye İle Bağımsız Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Entegrasyon İçin Başlıca Engeller ve Çözüm Önerileri", *Aydınlar Ocağı Bülteni*, S. 11, Bahar.
- FAHRETTİNEV, R.,** (1993), *Bulgar ve Kazan Türkleri*, Kazan.
- FAHRUTDİNOV, R.,**(1971), *O Stepeni Zaselennosti Territorii Sovremennoy Çuvaşii/ Voprosı Etnogeneza Tyurkoyazıcnıh Narodov Srednego Povoljya*, Kazan.
- FULLER, G. E.,** (1995) "Yeni Dünya Düzeninde Kafkasya ve Orta Asya" (3-7 Haziran 1995), *Bilkent Üniversitesi Sempozyumları*, Ankara.
- "**GEORGE I. MIRSKY'İN RAPORU**",(1993), A.B.D, Orta Asya Politikası, (K.T.Ü,

Mustafa KALKAN/SOVYETLERİN ASKERİ HAREKÂT BÖLGELERİ

- Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi*, Trabzon.
- GÖMEÇ**, Saadettin., (1997), *Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, Konya.
- GUMİLEV**, Lev N., (1993), *Drevnie Tyurki*, Moskova.
- GUMPEL**, W., (1998), “Orta Asya Cumhuriyetleri’nde Ekonomik Gelişme ve Entegrasyon”, *Avrasya Etüdüleri*, S. 13, İlkbahar.
- HALLİEV**, T., (1998), *Türkmenbaşı Garaşsızlık Bitarplık*, Aşgabat.
- Harp Akademileri Komutanlığı, (1995), *Dünya Meselelerinin Kesişme Noktasında Türkiye’nin Stratejik Konumu*, İstanbul.
- HAYİT**, Baymirza., (1995), *Türkistan Devletlerinin Millî Mücadeleleri Tarihi*, Ankara.
- HEYET**, Cevat., (1994), “Azerbaycan’ın Adi ve Sınırları”, *Avrasya Etüdüleri*, C. I, S. 2, Yaz.
- İLHAN**, Suat., (1994), “Jeo-politik Gelişmeler ve Türk Dünyası” *Türk Yurdu*, C. 14, S. 85, Ankara.
- İMAM-I GAZALÎ**, (1995), *Mearicü’l Kuds (Hakikat Bilgisine Yükseliş)*, (Terc:S. Özbekistan), İstanbul.
- İMAMOV**, Y., (1993), *Tatarların Vatan Savaşı, Yar Çallı*.
- KABILBEKOVA**, T., (1997), “Kırgız Halkının Ortaya Çıkışı”, *Bilig*, S. 4, Kış.
- KAFALI**, Mustafa., (1976), *Altınorda Hanlığı’nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul.
- KALKAN**, M., (1996), “Türk-Moğol Kavimleri Arasında Tatarlar ve Menşei Meselesi” *T.K.D*, Yıl XXXIV, S. 393, Ocak.
- Ayrıntılı bilgi için bkz, **KALKAN**, M., (1995), *Orta Asya Türk Devletlerinde Ordu ve Savaş Stratejileri*, İzmir.
- KANİ**, M., (1993), *Kazaktın Köne Tarihi*, Almatı.
- KARAEV**, O. K., (1998), “Türktör Jana Alardın Kaganattarı, (Akt: M. Kalkan)”, “*Türk Medeniyeti: Tarih, Bugün ve Gelişme Perspektifleri Kongresi*” (23-25 Mayıs), El-Farabi Üniversitesi Tarih, Arkeoloji ve Etnoloji Fakültesi, Almatı/Kazakistan.
- KERİMOV**, İ., (1997), *21. Yüzyılın Eşiğinde Özbekistan*, Ankara.
- KERİMULLİN**, Ebrar., (1991), *Tatarlar*, Kazan.
- KOBLAKOV**, Y. D., (1910), *O Tatarizantsii İnorodtsiev Privoljskogo Kraya*, Kazan.
- KOHN**, Hans., (1983), *Panislavizm ve Rus Milliyetçiliği* (Terc:A.O. Güner), İstanbul.
- KUNANBAYEV**, Abay., (1993), *Kniga Slov, Poemi*, Almatı.
- KURAT**, A. N., (1953), “Panlavizm” *AÜDTCF*, C.XI, 2-4, Ankara.
- MAHMUD KAŞGARÎ**, (1993), *Tubi Bir Türkî Tili*, Almatı.
- Material po İstorii Kazakskikh Khanstv XV. XVIII. (Izvlachenia iz Persidskikh i Turkskikh Sochinenii)*, Alma-ata, 1969.
- MERCANÎ**, Şehabettin., (1998), *Müstefâdü’l Ahbâr fi Ahvâl-i Kazan ve Bulgar*, (Akt:M. Kalkan), Ankara.
- MIZI-ULU**, İsmail., (1993), *Merkezî Gafkaz’ın Etnik Tarihi’nin Köklerine Doğru*

(Terc:S. Eliyarlı, M. Abdulla), İstanbul.

Emik yapı ile ilgili değerlendirmeler için bkz, NAZARBAYEV, N., (1998), *Yüzyılların Kavşağında*, (Akt:B. Muhyeava), Ankara.

NURUŞEV, K. Y., (1991), “*Kırgız Madaniyatının Tegi*” (Haz:K. Yusupov), Bişkek.

NURUŞEV, K. Y., (1991), “*Kırgızdar*”, (Haz: K. Yusupov), Bişkek.

ÖZDAMARLAR, H., (1996), “*Başkırdistan*”, *Avrasya Etüdleri*, C. 3, S. 2, Yaz.

ÖZDAMARLAR, H., (1996), “*Tataristan*”, *Avrasya Etüdleri*, C. 3, S. 2, Yaz.

PETERSON, K., (1996), “*Yeniden Yapılanma Sürecinde Tarih: Sovyet Sonrası Özbekistan’da Ceditçilik*” (Terc:A. Öztekin), *Bilig*, S. 2, Yaz.

Putuşestvie İbn Fadlana (1992) na Reku İtil, (Drevni Tekst: Sultan Şamsi), Moskva,

RESULZADE, M. Emin., (1993), *Kafkasya Türkleri* (Haz:Y. Akpınar, İ. M. Yıldırım, S.Çağın), İstanbul.

RYWKIN, M., (1975), *Asya’daki Rusya*, (Terc:B. Tunç), İstanbul.

SAYDAM, A., (1996), “*Rus Sömürgeciliğinde Uygulanan Demografik Yöntemler, Kırım ve Kafkasya Örneği*”, *Avrasya Etüdleri*, C. 3, S. 2, Yaz.

SAYDAM, A., (1993), *Kafkasya’da Bağımsızlık Mücadeleleri ve Türkiye*, (*Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi*), Trabzon.

SAYDAM, A., (1997), *Kırım ve Kafkas Göçleri*, Ankara..

SEYDİMBEK, Akseleu., (1997), “*Sömürgeciliğin Zor Silinen İzleri*”, *Bilig*, S.5, Bahar.

TATİMOV, M., (1992), *Halık-name*, Almatı.

Kazak nüfusunun demografik gelişim yüzdeleri için bkz, *Haritalar 1/2/3*, TATİMOV, Makaş., (1993), *Kazak Alemi*, Almatı.

TİKA Avrasya Dosyası, (1997), S. 80, Ağustos.

TİKA Avrasya Dosyası, (1998), S. 100, Haziran/1.

TİKA Avrasya Dosyası, (1998), S. 94, Mart/1.

TİKA Avrasya Dosyası, (1998), S. 96, Haziran/1.

TİKA Avrasya Dosyası, (1998), S. 96, Nisan/1.

TİKA Avrasya Dosyası, (1998), S. 99, Mayıs/2.

TİKA Avrasya dosyası, (1998), S. 94, Mart/1.

TİKA Avrasya Dosyası, (1998), S. 107, Eylül/2.

TİKA Avrasya Dosyası, (1998), S. 103, Temmuz /2.

VON MENDE, G., (1961), *Komünist Bloкта Milliyet ve Mefkure*, (Terc:F. Tevetoğlu, A. Alpaut), Ankara.

WETTER, G. A., (1976), *Bugünkü Sovyet İdeolojisi*, C. I, (Terc:C. Z. Şanbey), Ankara.

YALÇIN, Ayhan., (1995), “*Türk Halklarında Millî Uyanış*”, *Avrasya Etüdleri*, C. I, S. 4, Kış.

YANKOV, Georgi., Hristo Hristov,(1989), *Bulgar Tarihinden Sayfalar*, Sofya.

YUSUPOV, K., (1991), *Kırgızlar*, Bişkek..